

VIGILIA

1978
június

BÚCSÚ
RÓNAY GYÖRGYTŐL

SŐTÉR ISTVÁN, RÁBA GYÖRGY és VÁRKONYI IMRE *írsai*

SIMONE WEIL
AHOL ELREJLIK AZ ISTEN

KISS LÁSZLÓ: „Belsejéből élő víz forrása fakad” (Jn 7,38)

NYÍRI TAMÁS: **Az emberi létfeladat és a nyelv**

CSŰRÖS MIKLÓS: **Barta János portréjához**

LIPP LÁSZLÓ: **Legenda – valóság – eszmény**

CZÉRE BÉLA: **A drámaíró Kós Károly**

KERÉNYI GRÁCIA: „Felix Austria”

HEGYI BÉLA: **A konzervhölgy (elbeszélés)**

PARANCS JÁNOS és TŰZ TAMÁS **versei**, KÉPES GÉZA **fordítása**
a Löweni Kódexből

Possonyi László hetvenöt éves — Rákos Sándor fordításkötete (Síki Géza) — Joseph Haydn új arca (R. L.) — Kiállításokról, külföldön (Gancz Miklós) — Bellini: Norma (Tóth Sándor) — Tájékoztató — Zsinatutáni értelmező korszótár
Extraits: français, deutsch, english

6

Ára 12 Ft

SÓTÉR ISTVÁN	Rónay György emléke — — — — —	361
RÁBA GYÖRGY	Barátunk volt... — — — — —	363
VÁRKONYI IMRE	„Favete linguis” — — — — —	365
KÉPES GÉZA	Sírató (versfordítás a Löveni Kódexből) — — — — —	366
KISS LÁSZLÓ	„Belsejéből élő víz forrása fakad” (Jn 7,38). — — —	367
NYÍRI TAMÁS	Az emberi létfeladat és a nyelv — — — — —	373
LIPP LÁSZLÓ	Legenda — valóság — eszmény (Adatok Szent László arcképéhez) — — — — —	381
WEIL SIMONE	Ahol elrejik az Isten (I.) (fordította <i>Reisinger János</i>)	386
CSÜRÖS MIKLÓS	Klasszikusok nyomában. Barta János portréjához —	394
PARANCS JÁNOS	Sírató helyett, Regiszter-töredék emlékeztetőül; A gyász (versek) — — — — —	398
CZÉRE BÉLA	A drámaíró Kós Károly — — — — —	399
HEGYI BÉLA	A konzervhölgy (elbeszélés) — — — — —	403
TÜZ TAMÁS	Versek — — — — —	409
KERÉNYI GRÁCIA	Zarándokútak. „Felix Austria” — — — — —	411
K É P	<i>Berki Viola</i> illusztrációja Hajdók János Zsoltár- könyvéhez — — — — —	372

NAPLÓ

Síki Géza: Possonyi László hetvenöt éves — 418; *Síki Géza*: Gyöngyhalász a mélytengerben — 420; *R. L.*: Joseph Haydn új arca — 423; *Gancz Miklós*: Kiállításokról, külföldön — 424; *Tóth Sándor*: Bellini: Norma — 426; *Tájékoztató* — 427; *Zsinatutáni értelmező küsszótár* — 429; *Idegen nyelvű tartalomjegyzék* — 430.

Felelős szerkesztő: RÓNAV GYÖRGY †

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és Kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 137-438. 173-933. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Terjesztő, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 11,80 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 12,— Ft. Előfizetés: egy évre 140,— Ft, félévre: 70,— Ft, negyedévre 35,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042-6024

BÚCSÚ RÓNAY GYÖRGYTŐL

Fájdalmas kötelességünknek tettünk eleget, amikor április 20-án elkísértük utolsó földi útjára Rónay Györgyöt, lapunk főszerkesztőjét. Az egyházi gyászszertartást Jelenits István piarista tanár, az elhunyt egykori kedves tanítványa végezte, majd a szabadtéren felállított katalánfalnál, a könnyes szemű barátok és tisztelők nagy sokaságának körében, a temetést rendező Magyar Írók Szövetsége nevében Sőtér István akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének igazgatója búcsúzott elsőnek Rónay Györgytől. Utána a barátok, írók, kollégák nevében Rába György, majd végül a Vigilia és az Új Ember szerkesztőségének nevében dr. Várkonyi Imre prépost, kanonok, az Actio Catholica országos igazgatója, a Vigilia felelős kiadója mondott gyászbeszédet. A három búcsúztatót az alábbiakban közöljük.

SÓTÉR ISTVÁN

RÓNAY GYÖRGY EMLÉKE

„A Nyugat harmadik nemzedéke”, — „az Ezüstkor nemzedéke”: ilyen jelölésekkel emlékezik máris a magyar irodalomtörténet Rónay Györgyre, és nemzedéktársaira, mireánk. Egy könyv íveire tapadó bordázatként illeszkedik ennek a nemzedéknek pályája történelmünk régebbi és újabb éveire, félszázad előtti, majd a felszabadulás utáni életünk fejezeteihez. Rónay György olyan időpontban távozik közülünk, amikor életműve már kikerekedett, és mindinkább átkerült az utolsó mérések mérlegeire, melyek majd megmutatják, hogy mit vállal belőlük az utókor. Most azonban, hogy költészetét és szépprózáját, kritikai és tudományos munkásságát az idő mérlegének serpenyőjében tudjuk, máris úgy érezzük, hogy ennek a lírának utolsó, puritán darabjai, de a korábbi, érzékenyen elégikus alkotások is, és a lélek újra-újra kezdődő magánbeszédét hallató meditációk, — tehát a fiatal, a férfivá érett, majd az utolsó esztendők leglényegesebb felismeréseiben elámuló Rónay György költészete, ez az együttérzésében is tartózkodó költészet: az igazi próbát már alkotójának életében kiállta.

Vannak költők, akik akarva-akaratlan újraélesztenek és képviselnek valamit a költészet elmúlt századainak igényéből, magatartásából. Így tartotta fenn és idézte emlékezetünkbe Rónay György egy mindenkori klasszicizmus költői szemléletét, tisztaságát és művészi szigorát. Az, amit most megközelítőleg az ő klasszicitásának nevezek, éppúgy nem nélkülözte az igazi klasszikusok megrendültségét és gyengédségét, mint Arany, akit annyira szeretett, vagy Berzsenyi, akitől modernségben is annyit tanult, vagy azok a világirodalmi klasszikusok, akiket műfordításaiban tolmácsolt, s akiket egy szigorú és kényes költészeteszmény jegyében tudott híven és felelősen megközelíteni. Csak az, aki olyan költészetet hozott létre, mint Rónay György, kérhette számon kritikusként is azokat az igényeket, melyeket mindenki csak a maga módján tölthet be, de amelyeknek betöltésén kinek-kinek az emberi és a művészi jelentősége múlik. Rónay György a kritikában épp annyira volt megértő, mint szigorú, azonosuló és tárgyilagos. Olvasónaplói egy ideig úgyszólván egymagukban képviselték irodalmunkban a mi-

nőség iránt fogékony ítélőerőt, és azt az örömet, mely csak vérbeli kritikusan vesz erőt, amikor valamely műnek valóban lehet örülnie. Mindezek után csaknem szükségszerűen érezzük, hogy az irodalomtörténész Rónay György lett talán leghívebb folytatója annak a szemléletnek, mely a klasszicizmust áhító Horváth János életművét is létrehozta.

Lehet, hogy a jövő Rónay György utolsó költői korszakát tartja majd a legtöbbre, a *Kakucsi rózsák* kötetének keserű verseit, melyek szűkszavúságukban azért oly sokatmondóak, mivel e versek keserősége a szeretet és az áhítat érzéseiben oldódik föl. Mindez még nem jelent megbocsátást, vagy kiegyezést a világgal, hanem inkább figyelmeztetést, emlékeztetést arra, hogy van egyéb is a világon, nemcsak szenny, szégyen és gonoszság. „*Egy sivatagot kaptál / megművelésre*”: kezdődik *Hatvan utánra* című költeménye, s ez a mondat egész költészetének mottója lehetne. „*Elhordani a törmeléseket / Eloltani a tüzeket / Kiásni a hamu alól, / ami még menthető*”: a *Jelentésnek* ez a négy sora az életpálya összefoglalójának is megtehetné. Rónay György költészete nem a reményt és a hitet keresi, hanem azt a feszültséget éli át minduntalan, mely a világ esendősége és a hit rendületlensége közt fennáll. „*Kérlek, ti is / irgalmazzatok magatoknak*”: ennek a költészetnek talán ez a legmegszívlelendőbb tanítása, melyet csak akkor fogadhatunk meg helyesen, ha tudjuk, hogy az irgalomtól idegen az érzelmesség.

Rónay György katolikus költő volt, e szónak abban a sajátos értelmében, mely fáradságosan, sok áldozattal kifejlesztett lelki kultúrát jelöl. A sivatag, melynek megművelésére az imént idézett sor hivatkozott: az emberi lélek sivataga. Az olyan költészet, mely ebből az általános és egyetemes lelkületből fakad, nem a vágyak és a hiányérzetek költészete, hanem azoknak a nagy tényeknek és jelenvalóságoknak hirdetője, melyekről oly könnyen feledkeznek meg embertársaink. Az ilyen hirdetés miatt lesz Rónay György utolsó éveinek költészete keserűségében is szilárd, és hívó. Mégis, ezeknek az utolsó verseinek szikárságából jól esik néha egy korábbi költői korszak lágyágára visszaemlékeznünk, mint például arra a versre, mely a Hangli hársai alatt az elégia fuvolahangját hallatja. „*Ennek az elégiának margójára szövegmagyarázatként minden kísérletünket és örömünket, minden közös terünet oda róhatnók*” — írhattam e versről valamikor. S ma még inkább leírhatnám e sorokat Rónay György utolsó verseinek margójára.

Katolikus költőnek neveztem, mert ő is annak nevezte magát, de ezen a megjelölésen semmiképpen sem valamely felekezeti jelentést értek. Ez a jelző valójában csak azt a formát jelöli, melyben valaki az erkölcsöt, a kultúrát, az értelem és a szív művelését felfogja. Ugyanezt lehet elfogadni és gyakorolni más vallások, vagy a vallástalanság formáiban is. Maga az elfogadás a fontos, bár a forma sem mellékes mellette. A forma megszabja a megvalósítás módját, stílussá válik, de a stílusok sokfélesége egyaránt jogosult, ha ugyanazt a lényegét fejezi ki.

A humanizmus nem valamely csökevény foka az emberi öntudatnak, s még kevésbé óvatos kitérő a forradalom vagy a belőle születő társadalom elől. A fasizmus idején Rónay György katolikus szemlélete tudatos és programszerű védekezés volt a lélekmérgezés, az embertelenség térhódítása ellen. Később, az új társadalom felépítése során Rónay György és a hozzá hasonló gondolkodók olyasvalamit képviseltek, aminek már az építkezés kezdetén hasznát lehetett és kellett volna venni, hisz azok az embertársaink, akiknek hitét Rónay György költészete fejezte ki, egy emberséges világ felépítésében nélkülözhetetlen munkatársak, — és mindaz, amit Rónay György hagyományként és korszerű tájékozódásként, nemzeti és emberiségi értéként őrzött és képviselt, nélkülözhetetlen eleme annak a kultúrának, melyet az új társadalomnak ki kell alakítania. Nemcsak írásaival szolgálta ezt a célt, hanem a Vigilia szerkesztésével is, és ez a folyóirat az ő szelle-

mében fejlődött olyan fórummá, melynek a magyar szellemi életben hitele és súlya van. Rónay Györgynek jelentős része van irodalmunk további emelkedésében, szellemi életünk méltóságának megőrzésében, s a közöny, a cinizmus távortartásában a szocialista társadalom kultúrájától. Emellett azonban azt sem lehet elhallgatnom, hogy Rónay György sorsának, szerepének megvannak a tragikus vonásai. Hányszor is kellett ellentétes irányokból érkező gyanakvást, rosszhiszeműséget és értetlenséget túrníe!

Természetében, jellemében volt valami földöntúli: vagyis csupa hiány, — élesen körülhatárolható hibák és gyarlóságok hiánya. Hiányzott belőle az irigység, a bizalmatlanság, hűséges volt, megértő, az a fajta nagylelkű jellem, aki az öntermészetével ellenkező természetekbe és helyzetekbe is bele tudta magát élni. Mindez nem is annyira az öröklött habitusából adódott, mint inkább egy ősi tanítás és gyakorlat nevelő hatásából, századok óta hintett magvakból, melyek önála különösen kedvező talajra találtak. Az embert nem csupán a biológiai örökség és a körülmények formálják, hanem gondolati, erkölcsi, lelki rendszerek is.

Évtizedek óta volt a barátom, s noha életünk útjai néha eltávolodtak egymástól, mi megértettük, hogy az igazi barátságban nem ez számít, mert az igazi barátok mindig úgy találkoznak újra, mintha sohasem maradtak volna távol, s épp ezért úgy maradnak mindvégig mellettünk, mintha sohasem halnának meg. Az ilyen barát újra és újra előre megkimélt bennünket a halála okozta hiánytól: már életében is hiányzik, és a halálával is életünkben mindvégig jelen marad.

RÁBA GYÖRGY

BARÁTUNK VOLT...

Barátunk volt: egyikünknek bátyja, másikunknak atyai jóakarója, irodalmunk hagyományainak eleven emlékezte, jelenének hivatott, éber számadója. Munkássága és személyes példája szakadatlanul arra intett, hogy a legmagasabb mértékkel mindig a magyar kultúra egyetemes érdekére tekintünk, és soha, egyetlen igazi érték előtt se támadjon kirekesztő gondolatunk. Akik a háború emberpróbáló éveiben ismertük meg, már ilyennek láttuk: bátor erkölcsi személyiségnek, aki lelkiismeretére hallgatott. „Nem a sikernek élt, hanem a múltó pillanat varázsában az állandónak” — vallhatjuk róla emelkedett gyászénekének sorait idézve.

Alakja mindenekelőtt nagyszerű költőként áll előttünk. A „modern” líra titkairól mindent tudott: a drámai versbeszéd hatalmát, az ellentétek teremő feszültségét, az objektív lírának az önkifejezésen túlmutató erejét és nem utolsó sorban — természetadta képességeinek hála — a líra ősi közvetlenségét és a tiszta érzékelés megjelenítő szemléletformáit. Mégis költői világa szenvedések és belső küzdelmek kiegyenlítődése, a harmóniát és az értelem megvilágító rendjét áhító ember tanúságtétele. Ma is fülemben cseng közvetlen környezetében a hétköznapi egy apró konfliktusára régebben tett, vigasztaló megjegyzése: „Békélj meg a világgal!” Költőként ezt az emberarcú tanulságot hagyta ránk: a megértett élet személyes hangú kifejezésének eszményét, mely a leghatásosabb művészi fortélyokat legföljebb eszközül használja még akkor is, ha ezen az áron mind a könnyű, mind a viharos sikerről lemond. Regényeinek ábrázolását az a morális fölismerés sugallta, melyet egész magatartása, sok személyes megnyilatkozása erősített:

az ember nem él csupán önmagáért. Jellem és írástudás eggyé vált benne, ezért fogta föl saját elbeszélő műveit is a lelkiismeretvizsgálat és a történelmi számot adás művészetének.

Esszéinek, kritikáinak gyűjteménye több kötet, a még csak folyóiratokban föllelhetőkkel majdnem kétszer annyi, és csupán magyar tárgyú tanulmányaiból irodalmunk összefüggő folyamatraja kerekednék ki. De Rónay György irodalomtörténeti írásaiból is kidomborodik két kivételes értéke, ami egyszersmind tulajdonsága, és mindez csak részben következik képzettségéből, Horváth János iskolájából: legalább annyi része volt bennük erkölcsi meggyőződésének. Közvetlen kutatási körének, a Nyugat első és második nemzedékének vizsgálatát terjesztette ki a kezdetektől a jelenkorig, többek közt Gyöngyösi verselésétől Kassáig, sőt a frissen megjelent könyvekig és egyéniségéig. Tág érdeklődése azt a küldetéstudatot sugározta, hogy az író egész anyanyelvű irodalmának felelős sáfára legyen. Miként baráti, pályatársi kapcsolataiban az együttérzés vezette, élőszóban is hirdette és munkájában megvalósította, hogy a művet alkotója szándékaiból kell igazán megérteni. Irodalomtudományi gondolkodása életfelfogásának gyökerén nőtt: alapja a művészi ellenpontjára is fogékony megértés, éltető eleme a tisztesség, mely, ha kell, ellentétét bírálja is, és célja az embertől emberhez vezető út kiépítése. Negyven-ötvenéves koruk után a tollforgatók zöme saját életművére összpontosít. Rónay György az emberségnek és literátori felelősségnek párját ritkító példáját adta azzal, hogy a nála két-három nemzedékkal fiatalabbak új műveit éppoly elfogulatlan odaadással mérlegelte, mint a klasszikusokat. Éjt nappallá tevő munkájának közepette, még súlyosbodó betegsége idején is mennyien fordultak hozzá tanácsért, kiapadhatatlan tudásának valamely ismeretéért vagy épp csak véleményéért, mely továbbgondolnodni serkentett. Akit mint hivatott olvasót, a megértés vezetett, katedra nélkül is nevelő lett. Nemegyszer maga kereste meg az embert, akiről sejtette, bátorításra van szüksége, és megtalálta a módját, miként álljon a tehetség mellé, akinek a kéz vagy a szó támogatása kellett.

Egy nagy író öntékozló közösségi tudatáról beszélek, amit azonban Rónay György nem feladatnak fogott föl, hanem baráti tettekkészséggel és puritán kedvességgel gyakorolt. Nemcsak roppant műveltségéért, hanem bölcs és tevékeny szeretetéért tisztelték nála fiatalabb, legközelebbi hívei egymás közt olyan jelzővel, amely szinte rendkívüli érelyekre célzott. De szeretete csak igazságkeresésének másik arca volt, szenvedélyes és kinek-kinek mértékére szabva maximalista: a készülődőtől azt várta el, amire feltétlen lehetősége nyílt, a tehetségtől a tökéletességet. Az újra figyelni annyi, mint a jövőt kívánni, a sosem pihenő akarat pedig az az emberi vonás, mely a természetből kiemel: méltán választhatta ilyen eszmények jelképéül a tengerek vándorát.

Ha csak elgondoljuk, Rónay György fordítói munkássága milyen széles körű és mélyreható, s kiváltképpen francia tolmácsolásai mennyire átfogó körképet adnak, akkor joggal hihetjük, magáénak tekintette mestere, Babits jeliségét, mely szerint a műfordítás a legnemzetibb műfaj, önfeláldozó szolgálat a hazának. Stílus- és fogalomhű fordításai nemcsak töretlen s maradandó versélménnyel ajándékoztak meg, hanem kitágították a szemhatárt, teljesítményei öregbítették hírüket a világban. Mert fordítóként is a messze ható munka aszketikus igézetének élt, és „egyre sugárzóbb, egyre teljesebb” emberi-eszmei magatartása írástudás és hivatásérzet egységének célképzetét fejezte ki: ápolni a múltból, ami termékenyít, jelen lenni a jóban és építeni. Akiknek igaz közünk van a magyar irodalomhoz, mind szegényebbek, akik szerettük, árvák lettünk nélküle, de magunk elé idézve nyíltszívű, nevetésre bármikor kész arcát és az indulatot is vállaló lelkesedését, ezzel a szellemi hagyatékkal erősebben majd tisztán örizhetjük meg azt a forrást, amit életműve és személye egyszer s mindenkorra jelent.

„FAVETE LINGUIS”

A feltámadás hitében búcsúzunk Rónay Györgytől.

Horatius szavaí illenének ide: „Favete linguis”.

Mélységes csendben kellene gondolkoznunk arról, hogy milyen veszteség érte mindazokat, akik valaha is közel kerülhettek hozzá. Az ember azonban ki akarja fejezni legbensőbb érzelmeit és ezért túl a csenden könyves a szeme, összeszorul a szíve és így csendben mondja el azt, ami tulajdonképpen olyan nehezen megfogalmazható. Elmondja, hogy Rónay György példaadó katolikus volt. Valahogy ilyennek képzeljük el a II. vatikáni zsinat utáni világi katolikusokat. Rónay György jó ember volt és az nagyon. Nemesak jelző ez. Jó ember volt a családjához. Sok ilyen katolikus családra lenne szükségünk. Ilyen megértésre. Ilyen segítségre. Ilyen örömrre a családban. Amit a család nem mondhat el most, elmondom én. Egyforma és el nem szakítható szeretettel szerette hitvesét, fiát, menyét és az utóbbi években legnagyobb örömeit, unokáit. Mi hisszük, éppen a húsvéti boldog bizonyosságban, hogy ez a jó ember átváltozott. Porhüvelyét itthagytta, de szelleme tovább él és bizonyosan tovább világít. Ha volt vezető, aki megértette munkatársait, minden gyarlóságukkal együtt, az ő volt. Nekem, személy szerint megadatott, hogy két évtizedig közelről lássam munkáját. Láttam ezt a munkát a jó napokban és a rossz napokban is. Egy dolog mindig világos volt előttem. Rónay György kitérések nélkül megy az úton. Hirdeti mindazt, amit lát, amit megtanult, amit jónak tart a maga és a mások számára. Milyen könnyű lesz a későbbi évek, sőt évtizedek folyamán erről a gazdagon termő fáról szakítani. Csak megőrizhessük mindazt, amit tőle láttunk, hallottunk, olvastunk, tanultunk.

A barátság nagy kincs. Embereket ismerünk, emberekkel érintkezünk, de vajon egy emberi életben hány emberről mondhatjuk el, hogy igaz jó barátunk. Ő is találkozott olyan emberekkel, akik a barátságról beszéltek, de érte nem tettek semmit. De hála Istennek, találkozott olyanokkal is, akik ezt a szót, hogy barátság, nem járatták le és mindvégig komolyan vették. Ezek voltak Rónay György igazi barátai. Ezek jelentkeztek azokon a napokon, amikor nem volt könnyű erről a barátságról beszélni.

Szerencsétlen az a megfogalmazás, hogy nincsenek pótolhatatlan emberek. Vannak, de nem sokan. Mi, rokonok, legközvetlenebb munkatársak és barátok tudjuk, hogy Rónay György ezek közé tartozott. Most úgy búcsúzunk tőle, mint amikor az ember valakinek azt mondja: a holnapi viszontlátásra. Hite ezen a téren szentpáli bizonyosság. Mi pedig tudjuk, hogy csak később lépjük át azt a küszöböt, amelyet ő már átlépett. A feltámadt Üdvözítő félelem nélküli békességet hirdetett apostolainak és tanítványainak. A most eltávozott Rónay György békességet hagyott maga után a szeretetben, a megértésben és mindenben, ami előre mutat.

Horatius szavaival kezdtük ezt a rövid búcsúzót „Favete linguis”. A csendben szépen, a feltámadt Krisztusban való hittel kísérjük Rónay György földi porhüvelyét a sírba és tudjuk, hogy szelleme, emberi nagysága itt maradt velünk és segít nekünk.

Sirató

(PLANCTUS)

1

Gyászról eddig nem tudék,
Gyásztól, kintől lelkelem ég,
Szemem meg a könnytől.
Világot világotól,
Zsidó megfoszt fiamtól,
Az édes örömtől.

2

Én egy-fiam, te drága,
Szívem szavát szívleld, meg:
Tekints síró anyádra,
Te küldj vigaszt szívemnek.

3

Keblem, elmém, szemem is
Gyötrik a te sebeid.
Mely anya, mely asszony visz
Vállán ily nagy s boldog kint,
Szörnyű kint!

4

Eltűnt orcád kedves színe,
Jaj, buzog, bugyborog
Véred s íme,
Szemem ég a könnytől.

5

Tested feláldozását
Szent szeretet sugallta —
Hol fakad ily csodás vágy,
Melynek ily kín jutalma?
Ó, mily későn szültelek
S mily korán hagysz magamra!
Méltán jajveszékelek:
Meghalsz, így meggyalázva —

6

Ó, drága jósága az így halónak!
Ó, fene vaskéze a gyilkolónak!
Ó, vérző, kint érző mennyei jóság!
Ó, dühös, ó, bűnös gonosz gyarlóság!
Szemem ég a könnytől.

7

Bevált bölcs Simeonnak igaz jóságéje:
Érzem a gyilkos gondnak kardját, mit
ígére.
Szám ha jajszóval teli s csuklik
zokogásom:
Benső sebem jelei, elárulják gyászom.

8

Kíméld meg sarjam,
Halál, csak rajtam
Töltsd ki a mérgeket!
Fiam, talán még
Tőled is válnék,
Csak a halál még
Hagyna meg téged.

9

Milyen gaztett, mily vétség,
Amit tett a vad népség:
Fölszegzést s leköpést még
Elszenved büntelenül.

10

Fiam kíméljétek meg,
Anyját feszítsétek meg,
Vagy ha őt kivégzitek,
Melléje szögezzetek!
Szörnyű halni egyedül.

KÉPES GÉZA fordítása

a Löweni Kódex latin planctusának
szövegéből

„BELSEJÉBŐL ÉLŐ VÍZ FORRÁSA FAKAD” (Jn 7,38)

A János-evangélium hetedik fejezete leírja, hogy Jézus felmegy Jeruzsálembe a Sátoros ünnepre; ott tanít a templomban és vitába száll a jeruzsálemiekkel a szombat megtartásáról, a Messiás származásáról, majd beszél közeli haláláról is. A fejezet csúcspontját az „élő víz ígéréteben” éri el (37–39 vers). Ez a rész a legújabb magyar fordításban így olvasható: „Az ünnep utolsó, nagy napján Jézus a templomban volt és fennhangon hirdette: „Aki szomjazik, jöjjön hozzám és igyék! Aki hisz bennem, annak belsejéből az Írás szava szerint élő víz forrása fakad.” Ezt a Lélekről mondta, amelyben a benne hívők részesülnek. A Lélek ugyanis még nem jött el, mert még nem dicsőült meg Jézus.”

A Sátoros ünnep „utolsó nagy napján” a papok a Siloa forrásából merített vízzel hétszer körüljárták az oltárt, majd „feláldozták” a vizet, vagyis kiöntötték az oltár lábánál, miközben megemlékeztek az „élő vízről” szóló messiási ígéretekről. Igazi örömnépnep volt ez a nap. Idézték a prófétát: „Örömmel merítették vizet az üdvösség forrásaiból!” (Iz 12,3). Jézus ezt az alkalmat használta fel arra, hogy „fennhangon” meghirdesse az „élő vizet”. Szózatának kettős tartalma van: *egy meghívás és egy ígélet*. A meghívás a szomjazókhoz szól; arra szólítja fel őket, hogy jöjjenek Jézushoz, igyanak az élő vízből, higgyenek Jézusban. Az ígélet: az élő vízre vonatkozik: ennek értelmezésében eltérnek a vélemények. A főprobléma: Kinek a belsejéből fakadnak az élő víz forrásai? Az egyik vélemény szerint, amelyet az idézett magyar fordítás is magáévá tesz, az élő víz a Jézusban hívő ember belsejéből fakad; a másik vélemény szerint — amelyet majd bizonyítani szeretnének — az élő víz „folyói” (görögben: potamoi = folyók, folyamok) Jézus belsejéből, mondhatjuk úgy is: *Jézus szívéből fakadnak*.

János evangéliumában találhatók az ún. „nagy kinyilatkoztatási igék”. Ezek rendszerint így kezdődnek: „Én vagyok... (ego eimi)... aki hozzám jön... aki bennem hisz, nem szomjazik soha” (Jn 6,35) — „Én vagyok a mennyből például: „Én vagyok az élet kenyere... aki kenyere... aki hozzám jön, többé nem éhezik, s aki bennem hisz, nem szomjazik soha (Jn 6,35) — „Én vagyok a mennyből alászállt élő kenyér. Aki e kenyérből eszik, örökké él” (Jn 6,51) — „Én vagyok a világ világossága. Aki követ, nem jár sötétségben, hanem övé az élet világossága” (Jn 8,13) — „Én vagyok a feltámadás és az élet. Aki hisz bennem, még ha meghal is élni fog” (Jn 11,25). Az élő víz ígéréteről szóló jézusi mondás értelmezése is könnyebb lenne, ha így kezdte volna Jézus beszédét: „Én vagyok az élő víz forrása...” Ezt az igazságot bennfoglaltan ugyan már kijelentette a samáriai asszonynak: „Ha ismernéd Isten ajándékát, s azt, aki azt mondja neked: „Adj innom!” — inkább te kértél volna tőle, s ő élő vizet adott volna neked” (Jn 4,10). Így is világos, hogy az élő víz forrása Jézus, minthogy ő a „szomjazókat” hívja magához, hogy igyanak! Így a kérdés leszűkül: Kinek a belsejéből fakadnak élő víz forrásai? Történik-e a 38. versben „képváltás” vagy sem? „Annak belsejéből” (ek tesz koliaz autú) Jézusra, vagy Jézusban hívő emberre vonatkozik-e? Már a keresztény ókorban elterjedt volt a *hívőre vonatkoztatott értelmezés*. Alexandriában elsősorban Origenész képviselte ezt a nézetet némi gnosztikus színezettel: a keresztény írástudóknak, gnosztikusoknak azt ígérte, hogy más keresztények számára megvilágosodás, megszentelés forrásai lesznek. E nézet képviselői voltak Alexandriában: Didymus, Alexandriai Cyrill, Alexandriai Ammonius; Palesztinában: Cezárei Eusebius, Jeruzsálemi Cyrill; Kappadóciában: Nagy Szent Vazul, Nisszai és Nazianzi Szent Gergely; az antiochiai iskolából: Mopsvestiai Teodorus, Aranyszájú Szent János; Nyugaton: Ambrus, Hilarius, Jeromos, Ágoston.

Korán megtalálható azonban ennek a szövegnek a *Jézusra vonatkoztatott értelmezése* is. Jézusra, mint vizet fakasztó sziklára vonatkoztatja ezt a szöveget: Szent Justinus (Dial 114,4; Dial 135,3), Hippolytus (Kom Dan 1,17), Cyprián (Ep 63,8; 73,10k); továbbá: a „Carmen adv. Marcionem” és a „De montibus Sina et Sion” (210—240) „De rebaptismate” című művek szerzői, Aphraat (Hom 12,8), Efrém, Heraklei Teodor. Észak-Afrikában és Szíriában a krisztológiai értelme-

zést részesítették előnyben. „Az újabb magyarázók ismét előnyben részesítik — mégpedig joggal, minthogy a verstől távol áll az az egyébként is meglehetősen különös gondolat, hogy maguknak a hívőknek kellene lenniük az élő víz (és a 39. vers szerint a Szentlélek) osztogatóinak”. (1) Magát az egész problémát három kérdésre bonthatjuk fel: 1. A görög szöveg pontozásának problémája; 2. Honnan való az idézett szentírási rész?; 3. Mit jelent maga a kép?

A pontozás problémája. Tudjuk, mennyire megváltoztatja egy mondatnak az értelmét az, hova helyezünk pontot, vesszőt, írásjelet, hangsúlyt. (Közismert példamondat: A királynőt megölni nem kell félnetek jó lesz ha mindnyájan beleegyeznek én nem ellenzem.) — A régi görög szövegekben az egyes mondatok, mondatrészek, sőt sokszor még a szavak sem voltak egymástól elválasztva sem térköz kihagyásával, sem ponttal, vesszővel vagy más írásjellel. Így azután a szentírási szövegek egyes részeinek kétféle, esetleg még többféle pontozása és ennek megfelelően sokszor egymástól egészen eltérő értelmezése is kialakulhatott. A *Jn 7,37–39* szöveget illetően kétféle pontozás alakult ki. Az egyik (nevezzük A-változatnak) a „ho pizsteuón eisz eme” = „aki hisz bennem” — mondatot a 37b vershez csatolja és így értelme: „Aki szomjazik jöjjön hozzám és igyék, aki hisz bennem. Amint az Írás mondja annak belsejéből...” A másik olvasat (B-változat) az „aki hisz bennem” mondatot a 38. vers elejéhez csatolja: „Aki szomjazik, jöjjön hozzám és igyék. Aki hisz bennem, annak belsejéből...” Az ún. nagybetűs kódexek alapján szövegkritikailag nem lehet eldönteni, hogy melyik a helyes pontozás. Érdekes, hogy a P 66-os kódex a „pinetó” (igyék!) után pontot tesz; viszont az e-kódex, amely az Afra szöveget képviseli, továbbá a d-kódex a „kathósz”-szal (miként..) új mondatot kezd. Max Zerwick szerint is az említett A-változat ennek „a versnek a jobb pontozása” (2); ennek viszont logikus következménye, hogy az „annak belsejéből” (görögben: ek tész koiliasz autú) „közvetlenül az Úrra vonatkozik és nem az ivóra”. (3) A szöveg értelmezésénél azonban figyelembe kell vennünk a *Jn 4,14*-et, ahol Jézus azt mondja a samariai asszonynak: „Aki iszból a vízből iszik, amelyet én adok, az nem szomjazik meg soha többé, mert a víz, amelyet én adok, örök életre szokellő vízforrás lesz benne.” — A samariai asszonynak azonban Jézus nem azt mondja, hogy „mások számára” lesz vízforrás, hanem csak: „örök életre szokellő vízforrás” lesz benne. A hangsúly talán azon van: ha az asszony (vagy bárki más) iszik ebből a vízből, „sohasem szomjazik meg”, amint már prófétája által megígérte az Úr: „Maga az Úr vezérel szüntelen, s még a kietlen helyeken is felüdít. Erővel őrli el tagjaidat, olyan leszél, mint az öntözött kert, és mint a vízforrás, melynek vize nem apad el soha” (*Iz 58,11*). Érdekes ezzel egybevetni Jézusnak Kafarnaumban elhangzott egyik mondasát: „Aki hozzám jön, többé nem éhezik, s aki bennem hisz, nem szomjazik soha” (*Jn 6,35*). Az említett A-változat szerinti pontozás értelmében fordítja e szöveget az ún. Jeruzsálemi Biblia is, habár a francia szövegben az „annak belsejéből” még így is kétértelmű marad. A jegyzetben viszont ez olvasható: „*Jézus belsejéből, a legrégebb hagyomány szerint.* Egy másik hagyomány az »aki hisz bennem«-et a következőkkel kapcsolja össze: a hívő belsejéből folynak élő víz folyói.” (4)

Biztos döntés *nyelvészeti*leg sem hozható. Ezért jöttek aztán létre olyan felemlás és kétféleképpen is érthető fordítások, mint a Jeruzsálemi Bibliáé. Az egyik újabb német fordítás a Jézusban hívőre vonatkoztatja ugyan az Írás mondasát, de aztán a jegyzet rovatban ezt írja: „Az idézett szentírási hely eredete homályos. Valószínű, hogy Jézus testére vonatkozik: a megdicsőült Jézustól kapja a hívő a Lelket. Mások úgy vélekednek, hogy a hívő lesz életforrás mások számára.” (5)

Problémánk megoldását tehát csak a *szövegösszefüggésben és a belső tartalmi elemzésben* kell keresnünk. A szomjazónak innia kell, a Jézusban hívőnek be kell fogadnia a Lelket. „Jézusból kell innia, és ha vízáradások 'ek tész koiliasz autú' folynak elő, akkor a forrás az evangélista értelmezésében bizonyosan Jézus. Máskülönbén 'képeitolódást' kellene feltételeznünk: a hívő iszik, majd ő lesz forrássá mások számára. Ez nem lehetetlen, de nem is valószínű.” (6)

Az idézett szentírási hely problémája. Felvethető itt az a kérdés is: Ki idézi itt a Szentírást, Jézus vagy az evangélista? Nincs azonban különösebb jelentősége ennek a kérdésnek, minthogy az idézett részt az eredeti értelemben kell

felfognunk és értelmeznünk. Ez a szentírási idézet: „Az ő belsejéből (annak belsejéből) élő víz forrása fakad” — ilyen formában sehol sem található meg az ószövetségi Szentírásban. Ezért vagy nem szó szerinti idézet, vagy több szentírási hely összevonásából keletkezett idézet. Figyelembe kell tehát vennünk a számba vehető ószövetségi helyeket és ezekkel összefüggésben az újszövetségeket is, főleg a jánosi iratokból. A vonatkozó, összefüggésbe hozható szentírási helyeket a következőképpen csoportosíthatjuk:

1. *A vizet fakasztó Messiás.* A *Kiv* 17,1—7 leírja, hogy Mózes a sziklából vizet fakaszt a nép számára. Mózes megígérte a népnek: „Neked prófétát támaszt az Ur. körödből, testvéreid közül, mint engem, órá hallgassatok” (*MTörv* 18,15). Erre az ígéretre hivatkozik templomi beszédében Péter apostol is (*ApCsel* 3,22), István diakónus is (*ApCsel* 7,37). János leírja evangéliumában, hogy Jézus Mózeshez hasonlóan *kenyeret adott a népnek* (csodás kenyérszaporítás: (*Jn* 6,1—15), de ez csak előképe a „mennyből” alászálló kenyérnek” (6,22—59, vö. 6,32.35). *Amint Mózes vizet fakasztott a népnek a pusztában, úgy fakaszt Jézus is „élő vizet” önmagából, saját belsejéből, Szívéből.* — Pál apostol viszont a „vizet fakasztó szikla” képét alkalmazza Jézusra: „Mindnyájan ugyanazt a lelki ételt ették, ugyanazt a lelki italt itták. Ittak ugyanis a lelki sziklából, amely kísérte öket. s a szikla Krisztus volt” (*1Kor* 10,3k). A samariai asszonyal folytatott beszélgetésében Jézus magát nevezi az élő víz adományozójának (*Jn* 4,10.14).

2. *A víz és a Szentlélek kapcsolata.* Már a teremtés kezdetén „Isten Lelke lebegett a vizek fölött” (*Ter* 1,2). A víz kiárasztását a Lélek kiárasztásával hozza kapcsolatba Izaiás: „Mert elárasztom vízzel a tikkadt mezőt és bővizű patakokkal a kiaszott földet. Kiárasztom Lelkemet utódaidra, és áldásomat gyermekeidre” (*Iz* 44,3). -- Nikodémussal folytatott beszélgetésében mondja Jézus: „Bizony, bizony mondom neked, Aki nem vízből és (Szent)lélekből születik, az nem megy be az Isten országába” (*Jn* 3,5). Az evangélista autentikus magyarázata szerint Jézus az élő víz kiáradását „a Lélekről mondotta, amelyben a benné hívők részesülnek. A Lélek ugyanis még nem jött el, mert még nem dicsőült meg Jézus” (*Jn* 7,39).

3. *A paradicsomot öntöző folyó(k).* „Egy Édenben eredő folyó öntözte a kertet s ott négy ágra szakadt” (*Ter* 2,10). A víznek, főleg pedig az „élő víznek” nagy jelentősége volt a keleti ember szemében. A víz jelentette számára az életet. Ahol volt víz, ott volt élet; ahol nem volt víz, ott sivatag, pusztaság, pusztulás, szomjazzás, halál várt az emberre. Különösen nagy kincs volt az „élő víz”: források, folyók, patakok vize. A jólét és boldogság paradicsomkertjét ezért öntözte az „edenben eredő folyó” négy ága. — Az új Jeruzsálemben *Ezekiel próféta látomása szerint* „víz fakad a templom küszöbe alatt” (*Ez* 47,1). A folyó partjain termő fák „minden hónapban friss gyümölcsöt hoznak, mert vizük a szentélyből fakad” (47,12). A Jeruzsálemben fakadó élő vízről szól Zakariás próféta is: „élő víz fakad Jeruzsálemben” (*Zak* 14,8); „Azon a napon forrás fakad Dávid háza és Jeruzsálem lakói számára” (*Zak* 15,1). Joel is hangoztatja: „Forrás fakad az Úr házából” (*Joel* 4,18). Megemlíti ezt a zoltáros is: „A folyam ágai felüdítik Isten városát, Ó megszenteli a Főlséges hajlékát” (*Zsolt* 46,5). — Ezekből és más egyéb szentírási helyekből nyilvánvaló, hogy maga Isten, mint népe megváltója népe számára az „élő víz forrása” (*Jer* 2,13) és aki őbenne bízik, „olyan lesz, mint a víz mellé ültetett fa” (*Jer* 17,8; vö. *Zsolt* 1,3). Az élet vízének folyója a Jelenések Könyvének tanúsága szerint „*kristálytisztán fakad az Isten és a Bárány trónjából*” (*Jel* 22,1).

4. *Felhívás a vizivásra — meritésre.* Ilyen felszólításokat olvashatunk főleg az ún. „bölcesség-irodalomban”. „Gyertek, egyetek a kenyerekből, igyatok a boromból, melyet kevertem” (*Péld* 9,5). „Jöjjetek hozzám, akik vágyódtok, lakjatok jól gyümölcsseimből. Csak rám gondolni is édesebb a méznél, s engem birtokolni jobb a lépesméznél. Aki megízlel, még jobban kíván, s aki iszík belőlem, még jobban szomjazik” (*Sír* 24,19kk). „Örömmel merittek vizet az üdvösség forrásaiból” (*Iz* 12,3). „Vizet fakasztok a pusztában és folyókat a sivatag földön, hogy inni adjak népemnek, választottáimnak” (*Iz* 43,20). A Jelenések Könyve szerint az üdvözültek „nem éheznek és nem szomjaznak többé, a nap nem égeti őket, sem másfajta hőség, mert a Bárány, aki a trón közepén áll, legelteti és élő vizek forrásához tereli őket...” (7,16k). „A szomjazónak ingyen adok az élet

vizéből" (21,6c); „Aki szomjazik, jöjjön! Aki kívánja az élet vizét, ingyen igyék!" (22,17b). Az „ingyenesség"-nek ez a hangsúlyozása visszaul Iz 55,1-re, ahol Isten ingyen ételt és italt ígér a „szegényeknek". Érdekes megfigyelni, hogy a „szomjazik", „jöjjön", „igyék" igék ugyanolyan sorrendben fordulnak elő, mint a Jn 7,37k-ban.

5. A Jézus oldalából kifolyó vér és víz. Miután Jézus meghalt a keresztfán, „az egyik katona oldalába dőfte lándzsáját. Nyomban vér és víz folyt belőle" (Jn 19,34). Mintha erre az eseményre hivatkozna az első János-levél: „Ki győzi le a világot, ha nem az, aki hiszi, hogy Jézus az Isten Fia? Ő az, aki víz és vér által jött, Jézus Krisztus. Nem csupán víz által, hanem víz és vér által. És a Lélek tesz tanúságot róla, mert a Lélek: igazság" (1Jn 5,5k). „Így amit a hetedik fejezet Jánosnál előre megmondott, az teljesedik be abban a pillanatban, amikor átszúrák az Őr szívében a kereszten. A halott Megváltó oldalsebétől kiömlő vér és víz nemcsak az igazi emberi halál jelei, hanem ugyanúgy azon beteljesülésnek ünnepélyesen tanúsított jelei is, amit az Írás prófétailag megmondott már előre erről a messiási kegyelemről: most fog az élő, az áldozat véreben üdvöt hozó víz áramlani, „Lélek" lesz, de csak vérben, Kegyelem lesz, de csak egy átszúrt szívből". (7) A „megölt és mégis élő Bárány" az a húsvéti bárány, akiben „nem törnek csontot"; „Arra emelik majd tekintetüket, akit átszúrtak" (Zak 12,10). Ez a „Bárány" „uralkodók ura és királyok királya" (Jel 17,14), és a megváltott Egyház a „Bárány menyasszonya és hitvese" (Jel 21,9; vö. Jel 19,7). A Bárány vezeti el a megváltottakat az élet forrásvizéhez (Jel 7,17), és az Ő trónjából fakad az élő víz kristályfolyója (Jel 22,1). „A megváltás egy mennyei sátoros-ünnepben végződik, ahol a hazatértek mindörökre örvendeznek a Megváltóból fakadó forrásnak." (8)

Feltámadása estéjén a megjelenő Üdvözítő tanítványaira lehelt és így szólt: „Vegyétek a Szentlelket!" (Jn 20,22). A bűnbocsánat hatalmát adja át nekik. Emlékeztetnek e szavak Ádám teremtésére is (Ter 2,7). A Szentléleknek pünkösdnap „kiöntetése" is emlékeztet a víz „kiöntetésére" (ApCsel 2,17; vö. Joel 3,1). Ez a „kiöntés", „kiárasztás" szívtől szívig, lélektől lélelig árad. Isten kiveszi az emberekből a kőszívet és hús-szívet ad helyébe: saját Lelkét önti beléjük (Ez 36,26—29). — Ezért mondja Szent Pál: „Mivel az Isten fiai vagytok, Fia Lelkét árasztotta szívünkbe az Isten, aki őt így szólítja: Abba, Atya!" (Gal 4,6; vö. Róm 8,15). Részesedésünk a Lélekben, az élő vízben a keresztség szentségével kezdődik: „Nem azért, mert igazak voltunk, hanem irgalmasságából, s a Szentlélekben való újjászületés és megújulás fürdőjében, akit Üdvözítőnk: Jézus által bőven árasztott ránk, hogy kegyelmével megigazuljunk s az örök élet reménybeli örököseivé váljunk" (Tit 3,5—7).

Mit jelent tehát ez a kép? Azt hiszem, ezek után könnyen válaszolhatunk erre a kérdésre: Jézus „belsejéből" folynak az élő víz folyói, és nem a hívő belsejéből. A pontozás kérdése egyértelműen nem dönthető el, és bármelyik változatot fogadjuk is el, még megmarad mindkét értelmezési lehetőség. Ami az idézett szentírási helyet illeti, nem dönthető el, honnan való ez az idézet. Az ószövetségi Szentírásból és a párhuzamos jánosi helyekből csupán az derül ki, hogy „élő víz forrása" csak Isten lehet, amennyiben Ő a Megváltó. Az Istenben hívő ember is hasonló lehet a vízforráshoz (Iz 58,11), illetve a Megváltótól kapott víz „örök életre szökellő vízforrás" lehet benne (Jn 4,14).

Alább még felsorolunk, összegezzünk néhány érvet, amelyek külön-külön is, de együttesen még inkább azt bizonyítják, hogy az „ő belsejéből" — csak Jézusra vonatkozhat:

a) *Nyelvészeti érv:* „potamoi ek tész koliasz autú reuszúszin húdatosz dzón-tosz". A „potamosz" görög szó bővizű folyót, illetve folyamatot jelent. Ennek is a többszáma fordul itt elő, tehát: „élő víz folyamai"-ról van szó. A „reuszúszin" bőséges áradást jelent, tehát bővizű folyamok bőséges áradását, ami a Szentlélek kegyelmére vonatkoztatva csak a Megváltóra mondható el.

b) *A párhuzamos helyek,* illetve számba vehető szentírási helyek mindenütt csak Istent, mint Megváltót nevezik olyan „élő víz forrás"-nak, amely mások számára is az élő vizet (a Szentlelket, illetve annak kegyelmét) adja.

c) *Szövegösszefüggésből vett érv:* Jézus magához hívja a szomjazókat, hogy igyanak, és higgyenek őbenne. Megtörne a kép folyamatossága, ha a bizonytalan eredetű szentírási idézet nem Jézusra, hanem a Jézusban hívőre vonatkoznék.

Míg viszont a kép folyamatos és összefüggő marad, ha a szentírási idézet „autú”-ja is Jézusra vonatkozik. Ez annál is inkább valószínű, minthogy a vízkiáradást Jézus az evangélista autentikus magyarázata szerint a „Lélekről” mondtotta, márpedig a „Lélek” (Szentlélek) forrása nem lehet a hívő, hanem csak Jézus. Bűnbocsánat, bűneltörlés: csak Jézusból fakadhat.

d) *E kinyilatkoztatás helye: a Templom.* Jézus maga, az Ő szent embersége, sőt: teste is templom (vö. „Bontsátok le ezt a templomot...” *Jn 2,19–22*). Ami a templomban a szentély, az az emberi testben a szív. Érdekes itt megjegyezni, hogy Ezekiel látomásában az eszkatologikus korban az életadó nagy folyó vize éppen a Templomnak a „szentélyéből” fakad (vö. *Ez 47,12*).

e) *Szentháromság-tani érv:* Nyilvánvaló éppen Szent János evangéliumából, hogy a Szentleket az Atya küldi Jézus kérésére, Jézus nevében (vö. *Jn 14,16.26*). Sőt: Jézus is küldi (*Jn 15,26*; vö. *16,3–15*). Minthogy a Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik, ezért nem lehet a „hívő” bőséges folyamok élő vizének forrása, hanem csak Jézus Krisztus. Nem is jöhetett el addig a Szentlélek, amíg „Jézus nem dicsőült meg”, minthogy egyrészt a megváltás még nem volt addig beteljesítve, másrészt Jézus szent embersége, emberi teste nem részesült addig az Isten Fiának kijáró dicsőségben és boldogságban.

f) *Krisztológiai érv:* Az „unio hypostatica” azt is jelenti, hogy Jézusban a második isteni Személy tölti be az emberi természetben az emberi személy szerepét. Jézus emberségének a „belseje”, „Szíve” így lesz forrása a Szentléleknek, a Szentlélek kegyelmeinek.

g) *Szakramentális érv:* A teológusok tanítása szerint a szentségek elsődleges kiszolgáltatója (minister principalis) maga Jézus Krisztus; szent embersége pedig „instrumentum Deo coniunctum”: Istennel egybekapcsolt eleven közvetítő eszköze a szentségi kegyelemnek. Titokzatos, de valóságos kapcsolatban van tehát a Szentlélek kegyelmi kiáradásával, amely ha nem is kizárólagosan, de részben a szentségek révén történik.

h) *Ekleziológiai érv:* Az Egyház feje Jézus. Az Egyház tagjai szoros és bensőséges életkapcsolatban vannak a Fővel: Krisztussal. „En vagyok a szőlőtő, ti vagytok a szőlővesszők” (*Jn 15,5*). Aki nem marad Jézusban, nem teremhet gyümölcsöt, tehát nem áradhat ki belőle a „Lélek élő vize”, hanem elszárad, levágják a töről és tűzre vetik. Aki viszont benne marad, az „bő gyümölcsöt terem” (*Jn 15,6.16*).

Nem szándékom tagadni azt, hogy az egyik ember a másik ember számára a Szentlélek kegyelmének közvetítője lehet és lesz is. A Titokzatos Testnek megvannak a maga törvényei; a Test tagjai egymást segítik, éltetik, támogatják, egymás számára kieszközlik, közvetítik Isten kegyelmét. De a bővizű Forrás, amelyből a Lélek folyói áradnak, nem lehet más, csak Jézus „belseje”, Jézus Szíve, aki emberszívközelbe hozta a végtelen szeretetet, hogy ezt a szeretetet szívünkbe befogadva másokra is rásugározzuk.

Jegyzetek: (1) Alfred Wikenhauser: Das Evangelium nach Johannes, übersetzt und erklärt, Regensburg, 1948. 132. — (2) Max Zerwick: Analysis philologica Novi Testamenti Graeci, Romae, 1953. 225. — (3) Max Zerwick: i. m. 226. — (4) La Sainte Bible, Cerf, Paris, 1961. 1409. — (5) Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift, Das Neue Testament, Stuttgart, 1973. 192. — (6) Rudolf Schnackenburg: Das Johannesevangelium II. Teil, Kommentar zu Kap 5–12, Herder, Freiburg–Basel–Wien, 1971. 213–14. — (7) Hugo Rahner: Gedanken zur biblischen Begründung der Herz-Jesu-Verehrung, in: Cor Salvatoris, hrsg: Josef Stierli, Freiburg, 1954. 41. — (8) Hugo Rahner: i. m. 42.

Berki Viola illusztrációja

a Hajdók János fordításában megjelent Zsoltároskönyvhöz (a szerző kiadása).

AZ EMBERI LÉTFELADAT ÉS A NYELV

Az ember sajátos nyitottsága, mely megkülönbözteti őt az állattól, az istenkérdést hordozza magában. (1) Túlkerdez mindenem, ami szeme elé kerül e világon, nincs semmi, ami teljesen és hiánytalanul csillapítaná lényem szomjúságát. Ilyenformán azonban kérdéses, hogy e lényegi ki-nem-elégíthetőség nem jelent-e inkább aszketikus elfordulást a világtól, mint nyitottságot a világra? Bár nyilvánvalónak mutatkozhat, mégis téves e föltételezés, mivel rendeltetése utasítja vissza a világhoz az Istennek elkötelezett embert. Legalábbis ez az értelme a szentírás eszméinek, hogy az ember Isten képmása. A Biblikus Teológiai Szótár szerint (2) e gondolat az ember hatalmát fejezi ki; a teremtéstörténet szerzője azt akarja mondani vele, hogy az ember Isten föltétlen viláгурalmának a képviselője a földön.

A kérdés mármost az, hogy mily úton-módon sikerül e világra nyitott lénynek megvalósítania és biztosítania uralmát? Bár viláгурalmának leglátványosabb megnyilvánulása a természet technikai kiaknázása és az ipari rendszer racionális megszervezése, most mélyebbre ásunk. A világ technikai megszervezése oly emberi viselkedésformákat tételez fel, melyek együttes fellépése a nyelv kialakulásához vezet. Ezért elsősorban a nyelvvel mint a létfeladat megoldásának legfontosabb eszközével foglalkozunk. Ezt követően a kulturális tevékenységet vizsgáljuk, majd pedig minden teremtető forrását, a fantáziát vesszük szemügyre. Egyelőre eltekintünk attól, hogy a nyelv és a kultúra teljes egészében társadalmi mű; e kérdés külön tanulmányt igényel.

Szimbolikus észlelésvilág. A. Gehlen „Az ember természete és helye a világban” című könyvének második részét (3) az emberi észlelés, mozgás és nyelv kialakulásának szenteli. Abból a létállapotból indul ki, melyen a nyelv kifejlődésével lesz úrrá az ember. Nyitottsága következtében gyakorlatilag védtelenül áll a világból származó benyomások tömege előtt. Az embernek, kiváltképpen a gyermeknek, alaphelyzete a gyámoltalanság, az, hogy szinte tehetetlenül van kiszolgáltatva a legváltozatosabb ingerek megszámlálhatatlan sokaságának. Legelső feladata tehát, hogy valamelyest tájékozódjék e „kaotikus” világban és áttekintésre tegyen szert. Az eligazodás dolgát rendkívül figyelemreméltó és a sajátos emberi viselkedésre jellemző módon oldja meg. Az állatok érzékszervei megszűrik a világból áramló ingereket és benyomásokat, úgyhogy nagyon kevés jut el belőlük „tudatukig”; az ember viszont tulajdon művével megsokszorozza az ingereket. A külvilággal való kapcsolata közben mesterséges világot épít ki maga körül azzal a céllal, hogy e művi világ terelje mederbe a rázúduló ingerek és benyomások áradatát.

Az újszülött nem tud tájékozódni a világban. Az ingerekre rendkívül fogékony kis emberke oly mértékben ismeri ki magát környezetében, amilyen mértékben sikerül birtokba vennie saját mozgását. Ezért nem csupán az érzet-ingerektől túlradadását kell átrendeznie, hanem közben ki kell alakítania a maga motoros, mozgási képlekenységét is, még hozzá olyan végtagokkal, melyeknek érzéki fogékonysága minden mozdulattal szaporítja a kezdetben nem értelmezett érzetek tömegét. A világ elsajátítása egyszersmind önmagunk elsajátítása is, a kifele irányuló állásfoglalások egyúttal befele irányulók is; az emberre váró tárgyi feladat önmaga iránt elvégzendő kötelesség is. Amikor a gyermek véletlenül beleüti homlokát a kiságy rácsába, percekig sír. Azután hirtelen abbahagyja a sírást és gondosan, figyelmesen, egymás után több tucatszor is beleüti homlokát a rácsba. Természetesen a fájdalom visszatérését várja, mégis mindaddig megismétli műveletét, amíg meg nem győződik róla, hogy a rács csakugyan kemény. Az emberi érzékszervek meghatározatlansága és nyitottsága felszabadítja az ösztönök kényszerűsége alól, és megengedi, hogy a legváltozatosabb mozgásalakzatokat és ezek különféle csoportosítását kísérletezze ki az ember. Ily módon ismeri meg a világot. Kivételesen fontos a tapintás. A tárgyon mozgó ujjhegyek minőségileg más észleleteket szereznek, mint amelyek önmagunk megérintésekor lépnek föl. A tapintható dologi tulajdonságok egész sokaságát, a dolgok érdekességét, gyapjasságát, hidegségét stb. észlelik. Mihelyt tárgyi tulajdonságává válik

a tapintásérzet, főlöseges a további érintés. Hamarosan megtanulja a gyermek, hogy *meglátja* a dolgok tulajdonságát: elég rápillantania a kötélre és nyomban tudja, hogy nem merev; rátekinteni az asztalra és tudja, hogy kemény. A látás és tapintás együttműködése következtében elsajátítja, hogy olyasmit vegyen észre a szemével, ami valójában nem látható. A gyermek sosem használna kötelet bot gyanánt (mint Köhler híres kísérleteiben a csimpánzok), mert manipulációs, tapintási tapasztalatai alapján *látja*, hogy hajlékony és nem is várja, hogy elérje vele a gyümölcsöt — írja A. Gehlen. (4) A fizikai megvilágítás értékének megfelelően, egy darab krétának borús időben ugyanolyan színűnek kellene lennie, mint egy darab szénnek a tűző napon. Az ember ennek ellenére krétának *látja* a krétát, és szénnek a szenet. A szem olyasmit *lát*, amit optikailag lehetetlen látnia, de amiről *tudja* az ember, hogy ha odamenne, akkor meggyőződhetnék róla, hogy valóban úgy van, *ahogyan* látja.

A tapasztalatok gyarapodásával mind több összefüggést, lehetséges szempontot, célravezető tulajdonságot ragad meg az emberi tekintet. Így alakul ki a dolgok észlelése: amikor nézek egy almát, akkor *alakot* látok, vagyis meghatározott ismertetőjegyek értelmes kapcsolatát. S ha már egyszer felfogtam ezt az alakot, akkor játszi könnyedséggel ismerem rá az almára akkor is, ha csupán piros csücske kandikál ki a kosárból. A szem néhány utalásból és sejtetésből kitalálja az ismerős alak egészét. Másrészt egyetlen meglátott dologhoz a legkülönbélebb összefüggések és felhasználhatósági szempontok készlete társul. Mindebből nyilvánvaló, hogy érzéki észrevételeink a legnagyobb mértékben szimbolikusak: ez a barna paralelogramma könyvet „jelent”, mert ha kézbe vennénk, akkor egy sor műveletet végezhetnénk vele: lapozhatnánk, olvashatnánk stb. Az a távoli téglalap házat „jelez”, mert ahogy megközelítem, mindazokat a viselkedési sorozatokat átélem, amelyek a házzal járnak: csöngethetek, bemehelek stb. Az emberi észlelésvilág teljességgel szimbolikus jellege egyrészt megsokszorozza érzéki benyomásainkat, másrészt célszerűen elrendezi; „helyükre teszi” a dolgokat és „elintézi” őket. A dolgok akkor vannak elintézve, ha elegendő rájuk pillantani, hogy lássuk, mik is, és mit kellene tennünk, ha valami célunk volna velük. Így a világ meglepetéstere „áttekintett” dolgok soraira szűkül; szimbolikusán átláthatóvá válik. Közben egyre növekszik a már megismert és helyükre tett dolgok és összefüggések száma, úgyhogy a tekintet felszabadul újabb szimbólumok befogadására. A szimbolikus észlelés végeredményben a „tehermentesítés” jellegzetesen antropológiai kategóriáját szolgálja.

A hang élete. Érzékeink világa szimbolikus: utalások, rövidítések, először oldalak és átfedések, árnyékok, fények, feltűnő színek és alaktulajdonságok elemei ahhoz, hogy felidézzék a valóságos tárgyak tömegét. E jelenség biológiai célszerűsége elsősorban a reakciók „tehermentesítésében” és meggyorsításában áll. Mivel nem kell elmerülnünk a dolgok teljes érzékelhető gazdagságában, lehetségessé válik az *áttekintés*. Az észlelés tehermentesítése következtében egész *utalástereket* láthatunk be. E szimbolikus világgal egyszersmind megneveztük a nyelv kialakulásának alapfeltételét is. A nyelv pedig a maga részéről megsokszorozza, ugrásszerűen megnöveli e szimbolikus világ terjedelmét. Ahhoz azonban, hogy csakugyan létrejöjjön, egy másik feltételnek is meg kell valósulnia, nevezetesen annak, hogy különféle hangokat adhasson, illetve ezeket egymással összekapcsolhassa az ember. „Ezen a helyen már most be kell vezetnünk a nyelv első gyökerét: a hang merőben kommunikatív, még gondolat nélküli életét” — írja A. Gehlen. (5) A gügyөгő csecsemő azt várja, hogy visszahallja saját hangját. Az egyszer már hallott hangot aztán ismételheti, gyakorolhatja, más hangokkal válthatja föl. Így a hangok sokaságát ismeri meg, és ezek később tetszése szerint rendelkezésére állnak. A kisgyermek gügyөгő „szónoklata”, melyet az ösztön kényszerétől mentesen önmagának tart, odaadó rácsodálkozása a hangok változatos sokaságára, melyet csodálatosképpen maga hoz létre, a nyelvi kifejezés lehetőségét készíti elő.

A hang életének és a szimbolikus észlelésvilágnak érintkezéséből születik a nyelv. Bizonyos ismétlődő dologi alakot meghatározott hanggal köt össze az ember, amit ezután az ábrázolt tárgynak tulajdonít és tart fönn. A felismerés hang kifejeződését naponta tapasztalhatjuk: például pulink, a Bikfic ugatása jó előre jelzi már, hogy a ház melyik lakója érkezik meg. Bár a kutyanál nem beszélhetünk nyelvről, a felismerés nyomait mégis megállapíthatjuk, mert más

hangon üdvözlí gazdját, mint a többi „ismerősét” vagy az idegeneket. Nyelv ott alakul ki, ahol egy jellegzetes hang vagy hangsorozat hozzarendelődik bizonyos meghatározott dologhoz; más és más pregnáns, jellemző hangalakzat más és más, pregnáns, meghatározott dologhoz társul. E jelenség szorosan összefügg az ember sajátos „tárgyilagosságával” (6), azzal, hogy nagymértékben megszabadult az ösztönös reakciók kényszere alól. A dolgok nem készítetik automatikus válaszokra. Ez a magyarázata annak, hogy úgy észleli saját hangját, mellyel az ismerős tárgyat köszönti, mintha a tárgy váltotta volna ki belőle. A dolgok szinte összeolvadnak a hangokkal, mintegy hanggá változnak át; bensőséggé és élete részeseivé válnak. A néma világhoz a hang világa társul. A nagy számban érzékelt dolgok és alakok természetesen arra ingerlik, hogy újabb és újabb hangalakzatokat hozzon létre, hogy minden egyes tapasztalatot megnevezzen. Létének alapjelensége az önkifejezés vagy önfeltárulás; az a törekvés, hogy hangot adjon a dolgok iránti derűs érdeklődésének. Ezen a módon gyarapszik a valóság sokaságának és sokféleségének ismeretében. A hangi világ fejlődése és a tapasztalatok növekedése kölcsönösen erősíti egymást. A gyermekek ezáltal különleges, gyermeki nyelvet fejlesztenek ki. *O. Jespersen* dán nyelvész leír egy igen érdekes XX. századi esetet: egy csaknem süket öregasszony házában nevelkedő, nagyon elhanyagolt dán ikerpár kialakított egy mindenki más számára érthetetlen magánnyelvet. Amikor öt és fél éves korukban látta a gyermekeket, az óvodában már megtanultak valamelyest dánul, de maguk között fesztelenül beszélgettek ezen a tökéletesen halandzsza nyelven. (7) Természetesen fölöttébb megrövidül és leegyszerűsödik a nyelv kifejlődésének az útja, ha a felnőttek rámutatnak a dolgokra és megnevezik őket. Ezáltal rendkívül kedvező rövidzárlat keletkezik olyan folyamatok között, melyeket a gyermek — bár sokkal fáradtságosabban, de — maga is felépítene. Ebben a jelenségben jól kivehető a nyelv társadalmi jellege is, mert éppen a közlés az a legfőbb inger, ami a szavak sokaságának elsajátítását eredményezi. Tapasztalataink és élményeink, vágyaink és kívánságaink kifejezése olyan eredendő emberi igény és öröm, ami döntő tényező a nyelv kialakulásában. Aki megfigyeli a csacsogó gyermeket, nem kétkelhet benne, hogy csacsogása és a látott dolgok „köszöntése” a hadonászással, a kapálódzással és a szem meresztésével egy sorban levő mozgási forma. Mivel azonban a gyermek visszahallja saját hangját, gügyögésével meghatványozza a világ érzetgazdagságát. Ebből érthető, hogy a csacsogásnak kitüntetett értéke van: a hangkifejezéssel saját tevékenysége által gyarapítja a gyermek az észlelt világ gazdagságát; különlegesen átéli önmagát, élvezi saját elevenségét, szabad és meghatározatlan irányultságát a világra és a dolgokkal szembesített életét, tehát bensejének kifelé forduló kibontakozását.

A mondat. Mindeddig a névszók születésére voltunk tekintettel. A nyelv elengedhetetlen tartozéka azonban, hogy ne csak főneveket alkosson az ember, hanem tevékenységet kifejező igéket is. Ezeknek önálló eredetük van. A gyermek tevékenységét gyakran követő „kísérőzene” arra is szolgál, hogy jelölje vagy elindítsa a szóban forgó tevékenységet. Ilyen, a tevékenységet kísérő vagy beindító hangok, mint például a „pápá” a sétára alkotják az igék gyökerét. E cselekvéshangok kezdetben nagyon sokfélék lehetnek. A „hamihami” nemcsak az étkezés folyamatára utal, hanem a táplálékra is, és már ennek megpillantása kiváltja a gyermekből a szót, amely ingadozik még az igei és a főnévi jelentés között. Csak a mondat kialakulása különíti el határozottan a dologhangot a cselekvéshangtól. A mondatban élesen különválik, ugyanakkor egymásra vonatkozó egységet alkot a főnév és az ige; helyesebben alany és állítmány.

Eredetileg minden egyes szónak lehet mondat jellege. Ez esetben azonban a szó jelentése csak abban a szituációban világos, amelyben elhangzott. Ha történetesen vihar van kerekedőben, teljesen érthető a „villám” szó. Az ember odanéz és látja a villám cikázását. Ha viszont nyoma sincs viharnak vagy zivatarnak, akkor a „villám” önmagában nem egyértelmű kijelentés. Ahhoz, hogy meghatározott jelentése legyen, több szót kell igénybe venni, és belőlük mondatot alkotni. Mint például: tegnap láttam egy nagyon szép villámot. A mondat több szóval ír le egyetlen eseményt. Ennek az az oka, hogy a dolgoknak különféle oldalai és aspektusai vannak. A mondat azonban nemcsak felsorolja a dolgok különféle tulajdonságait, hanem a névszó és az ige összekapcsolásával

a szavak egymásutánját a tárgyi valóság által megkívánt sorozatnak tünteti föl; tehát amit összekapcsoltnak *gondoltunk* vagy *mondtunk*, az valóságos folyamattá válik. Például: a villám becsap. A villám és a becsap közti átmenet a tárgyi valóságot adja vissza, és nem beszédünk mozgását. Az igei mondat a beszédől független eseményként, a maga objektív, tárgyi mivoltában teszi szóvá a valóság dinamikáját. Nem pusztán gondoljuk a becsapódó villámot, hanem a villám lesújt az égből.

Az élő nyelvek fejlődnek és finomodnak. Minél élesebben körvonalazódik az egyes szavak alakja és mondatbeli feladata, annál hívebben fejezik ki a beszélő egyéni szituációjától független tényállást. Erre magyarázható az írásban ránk maradt régi nyelvek roppant szó- és alakgazdagsága. Am a ragozott szó nem önálló elem többé; értelmét a másik szóra irányuló vonatkozás szabja meg. A szavakról áthelyeződik a kijelentés súlypontja a mondat szerkezetére. A mondat pedig egyre bővül. Nemcsak szavak, hanem egész sorozatuk, fő- és mellékmondatok alkotják. Így mindinkább vonatkozások rendszerévé fejlődik a nyelv, és minél távolabbi összefüggéseket tud megfogalmazni, annál hűségesebben tükrözi a valós tényállást. Közben azonban elkopnak, lecsiszolódnak a szavak körvonalai és újra elveszítik alakgazdagságukat. A fejlődés előrehaladott fokán levő nyelvek jellegzetes törekvése, hogy leegyszerűsítsék a szóképzést és ragozást, a szó jelentését pedig a mondatbeli összefüggések egészítsék ki. A „*puer amat puellam*” mondatban a tárgyeset végződés hordozza a kimondott esemény jelentését. A „*the boy loves the girl*” angol mondatban a szórend kötöttsége folytán felesleges a tárgyeset jelzése; a gondolkodó vonatkoztatás egyértelmű *iránya* félreérthetetlenül kifejezi, hogy „a fiú szereti a lányt”. A ragozásban szegény nyelvek mondatai jelentéshordozó helyekből felépített sémák lesznek; a szó helyi értékéből nyeri el teljes jelentését. A matematikához vivő lépést pedig akkor teszi meg a gondolkodás, amikor megragadja és valamilyen maradványszerű jel (szimbólum) révén rögzíti a bárminemű tartalom nélküli, merőben gondolati aktust.

Ez utóbbi megfontolások már előre jelzik a nyelv felbecsülhetetlen szolgálatát. A szavakból és szóvonatkozásokból font hálóval sikerül az embernek összefüggésbe hozni a valóság különféle mozzanatait. „Közbülső világot” alkot maga és környezetének eredendően idegen és zűrzavaros sokasága között, és ezzel egyszerűben hatalmát vesztí rajta a valóságos dolog. A valóság világára borított szimbólumvilág megszünteti a zűrzavart; megkönnyíti és elősegíti a tájékozódást és áttekintést. A tudat és a világ között közbülső világként elhelyezkedő nyelv egyszerre összeköt és elválaszt. Akár egyetlen szóban is az észlelések, tapasztalatok és utalások kimeríthetetlen bősége rejlik. Mivel tetszés szerint ismételheti az ember az elsajátított szavakat, korlátlan számban idézheti föl magának a szavakhoz kapcsolódó képzeteket; elképzelheti a dolgokat. A nyelv építi föl azt a viszonyos belső világot, melyet tudatnak nevezünk; a képzeletek világát, mely a külső dolgoktól függetlenül bármikor rendelkezésünkre áll, saját akaratunktól függően előállítható. Bár a nyelv nem azonos a gondolkodással, nélküle nem tudnánk gondolkodni. Nélküle nem léteznék sem a tudat belső világa, sem a hangtalan gondolkodás. Kivétel nélkül minden ember *valamilyen* nyelven gondolkodik és álmodik. A nyelvnek köszönhetjük, hogy szellemünk tülemelkedik az itt és most határain, hogy rendezett tér-időbeli világban élünk, hogy a múltbeli és térben távoli dolgok, a valahol és a valamikor bármikor megjeleníthető és felhasználható. A nyelvnek tartozunk hálával azért, hogy tervszerű és célravezető kapcsolatokat alakíthatunk ki a dolgokkal, hogy nemcsak azt látjuk meg bennük amik, hanem azt a lehetőséget is, amivé saját tevékenységünk formálhatja őket.

Nyelv és kultúra. Az imént mondottak már rávilágítottak a nyelv és a kultúra megbonthatatlan kapcsolatára. A kultúrán eredetileg a föld megművelését értjük. Az anyagi kultúra magában foglalja továbbá a kézművességet és az ipart. A kultúra alapja a világ dolgaival való célravezetően megszervezett érintkezés, melynek előfeltétele a nyelv. A világ iránt nyitott lényt a nyelv szereli föl arra, hogy fölébe kerekedjék saját nyitottságának, hogy felszabaduljon az itt és most nyomása alól. A nyelv közegében válik lehetővé olyan aktivitás, mely a cselekvésvázlatok és tervek végtelen sokaságát próbálhatja ki anélkül, hogy beleütközne a tényszerű, dologi világba. Ráadásul a nyelv tehermentesíti az ember

mozgási rendszerét a megismerés (tapintás!), a tájékozódás és a kereső mozgás feladata alól. Ez a feltétele a munkának, mert ilyen körülmények között jelenvalóvá tett tervekre fordíthatja az ember egész mozgási rendszerét. (8)

A kultúra szerkezete szoros rokonságban van a nyelvvel, mely lényeges eleme magának a kultúrának. A kultúrával szintén mesterséges világot teremt magának az ember, azért, hogy rendelkezessék a természeti javak és jelenségek sokaságával. A nyelv világa azonban mindenestül szimbolikus világ; hangokban testesül meg, legfeljebb írott jelekben. Nem változtatja meg a külvilágot. Ellenkezőleg, mint említettük, a nyelv közegében válik lehetővé, hogy átmenetileg visszavonuljunk a világtól s azután újból elmerülhessünk benne: ez a feltétele minden elméletnek. (9) A kultúra viszont átalakítja a dolgokat, hogy jobban szolgálják az ember szükségleteit, alkalmasabbak legyenek igényei kielégítésére. Mivel szükségletei nem meghatározottak, hanem a legnagyobb mértékben változékonyak, neki magának kell kigondolnia azokat. E tervező és cselekvő lény esetében, akinek ráadásul a világtól kell megszereznie létfenntartásának az eszközeit, és aki ezáltal előre nem látható módon belebonyolódik a tények törvényeibe, lehetetlen éles határt vonni a biológiailag közvetlenül célszerű és a közvetett, távolabbi célravezető cselekvések között. Ezért nem állapítható meg objektív határ ösztönök és szokások, elsődleges és másodlagos szükségletek között; a különbség magának az embernek a műve, vagy megfordítva: az ember az, aki lehetővé teszi, hogy meghatározott szükségletek más alakot öltsenek benne. (10) Nem kétséges, hogy a szükségletek változtatásával változnia kell az anyagi kultúrának is. E bonyolult összefüggéssel kapcsolatban egyelőre érzük be ennyivel. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy lényege, gyökeres nyitottsága kényszeríti rá az embert arra, hogy anyagi javakon kívül szellemi javakat is termeljen, szellemi kultúrát állítson elő. Az ember olyan lény, akinek szükségletei mindig túlszárnyalják azt, amit az anyagi javak terén előteremt magának. Igényei tülemelkednek mindenben, amit kielégítésükre kigondol vagy eltervez. Az anyagi javak által ki nem elégíthető szükségletei ezáltal szellemi jellegű igényekké válnak, melyek még kevésbé elégíthetők ki, mint az anyagi szükségletek. Legáltalában erre vall azoknak a javaknak megszámlálhatatlan bősége, melyet szóban és hangban, képben és színben, kőben és bronzban alkotott az emberi képzelet. A szellemi kultúrát elszakíthatatlan szál köti össze az ember végtelen rendeltetésével, ami mindenekelőtt a művészetben és a vallásban nyilvánul meg, de a jog és az erkölcs eszméiben is.

Összegezzük az eddig mondottakat. A nyelv kialakulásában megtaláltuk az emberi kultúra alappozitívát és modelljét. Láttuk, hogy az ember mesterséges világot hoz létre azért, hogy úrrá legyen az őt körülvevő, zavaros és kusza összevisszaságon. Hatalmának legfontosabb eszköze a nyelv; hangokból és azok egymásutánjából font háló, mely a valóságot jelképezi és lehetővé teszi a közlést és a tájékozódást. A nyelv nem áll meg itt, hanem tovább építkezik: egyre átfogóbb és egyre bonyolultabb hálózatokat, szimbolikus értelemvilágokat sző abból a célból, hogy az ember mindjobban kiismerje magát a világban. A három legfontosabb szimbolikus értelemvilág, a tudomány, a művészet és a vallás közül az első az ember technikai uralmát biztosítja a világon. Mivel a tudomány mivoltánál fogva eltekint az egyediségtől, a tudományos értelemvilág vagy világkép nem tud válaszolni az *egyén* kérdéseire, nem ad elirányítást morális problémákban, és nem tud megbirkózni az egyéni életre leselkedő veszélyekkel. Erre csak a vallás alkalmas, a legátfogóbb szimbolikus értelemvilág, mely szent mennyezetként borítja be a mindenséget, és az *egyén* számára is elrendezi és áttekinthetővé teszi a világot. A vallás a valóság felkutatása, válaszkeresés az alapkérdésekre, melyeket fel kell tennie az embernek. A vallás arra felel, hogy jóindulatú-e vagy rosszindulatú az élet, hogy kegyes-e az emberhez a valóság vagy zsarnoki, hogy isteni komédia-e a történelem vagy emberi tragédia. Ilyenformán aligha vonható kétségbe, hogy a vallás, mint a legáltalánosabb értelemvilág az ember lényegéből fakad; majdhogynem biológiai szükségesség a világra nyitott lény számára. (11) A legkevésbé sem kisebbiti azonban az alapnak, az anyagi kultúrának a jelentőségét, mert a természetes dolgok megművelésének és feldolgozásának rendszere az ember elemi szükségleteinek kielégítését célozza. Ezek nyomán érkezünk el oda, hogy feltehezzük a kérdést: tulajdonképpen milyen emberi erőnek vagy képességnek köszönhető a teremtő eszmék és gondolatok?

A fantázia. Az ember teremtőképességének vagy kreativitásának kutatása a mai tudományos vizsgálódások egyik legkedveltebb témája. A szó maga a latin *creare*, teremteni, alkotni, szülni igéből származik. Egy, a kreativitással foglalkozó tudományos konferencián a résztvevő tudósok négyeszáznál több jelentést társítottak a szóhoz. (12) Az alkotókészség nem tévesztendő össze az intelligenciával (13), és nyilván nem mondjuk kreatívnak az anyát pusztán azért, mert gyermeket szült. Az emberi teremtőképesség alapvonását A. Gehlen és J.-P. Sartre (14) nyomán feltehetően a fantáziában, a képzeletben kell keresnünk.

A fantázia alkotó ereje nyilvánul meg a kisgyermek mozgásában, mert a gyermek nem fajilag meghatározott mozgási alakzatokat sajátít el, mint a fiatal állatok, hanem az ösztön kényszerétől mentesen, szabadon alakítja és változtatja mozgását. Ugyanezt teszi a hangokkal is. A gügyögés, a hangnak a nyelv szempontjából mellőzhetetlen szabad élete, szintén a képzelet műve. A képzelet azért döntő tényező az ember viselkedésében, mert kifejlődését nem szabja meg eleve az ösztön; viselkedése mindig tartalmaz valami szabad és játékos, úgyszólván „haszontalan” elemet, hacsak ő maga nem rendeli alá magatartását az önmaga által kitűzött célnak. Annak viszont, akit jóformán hiánytalanul igénybe vesznek célravezető és hasznos tevékenységei, csakhamar elsorvad lendülete és alábbhagy feszítőereje. Az emberi élet nem nélkülözheti a képzelet szabad és kötetlen játékát; az ember viselkedésében, már amennyiben alkotó és teremtő, ugyanolyan kulcsfontosságú a fantázia, mint az állatokéban az ösztön. Aligha vonható kétségbe *Novalis* mondása, hogy „a produktív képzelőerőből kell levezetnünk minden belső és külső képességünket”, és hogy „az emberi javak legnagyobbika a képzelet”. (15)

Az emberi észlelés ugyanolyan fantáziadús, mint a mozgás és a hangképzés. A világban észlelt alakok néhány ismertetőjegy ésszerű kapcsolata nyomán ötlenek szemünkbe. Érzékszerveink nem specializálódnak néhány szignifikáns, jelentéssel bíró jelzésre; szüntelenül új formákat, szerkezeteket és alakzatokat fedezünk föl a látszólag összefüggéstelen észleletek halmazában. Ez pedig a képzelet fejlesztménye még abban az esetben is, ha az egyszer már észrevett szerkezet utólag megtanulható és a valóság tárgyilagos modelljeként igazolható. Észlelésünk szimbolikus jellegéből adódik, hogy az észrevett alakok és szerkezetek mindig modell jellegűek; a rendszer jellemzőire korlátozódnak, karikatúraszerűek, eltévelytenek az egyedi vonások összességétől. Nagyon gyakran a magunk választotta szemponttól függ, hogy miként állnak össze egységes egésszé. Erről árulkodik a nyelvek sokfélesége is. Azt mondja *Platón*, hogy amikor valóságos dolgokat ismerünk meg, egy képalkotó és egy beszédet (logosz) író dolgozik bennünk (*Philebosz*, 39). *Arisztotelész* szerint a gondolkodóképeség a fantázia képek alapján gondolja el az eszméket (*De anima*, 431 b). Így, ami a különféle nyelvekben kifejeződik nem más, mint egy nép képzelőerejének, világot értelmező fantáziájának a működése. Nemcsak az egyes hangok különböznek, hanem a nyelvek szelleme is teljesen más; a valóság eltérő perspektíváit fejezik ki. A nyelv nem a világ elemeinek matematikai leképzése, szavakhoz való egyértelmű hozzárendelése, hanem alapjában teremtői tevékenység. A nyelvcsaládok oly lényeges különbségekről árulkodnak az elemi fantázia területén, hogy gyakran már-már hiába keressük a visszaadási lehetőségeket. Aki például *M. Heidegger* nyelvi „homályosságát” emlegeti, az megfélekedik arról, hogy a német nyelv főnevesített igealakjai csak nagyon kivételes esetben hidalják át a névszó és az ige alapkülönbségét, amit föltételeznek. Az igenév innen, vagy inkább túl van ezen a megkülönböztetésen, és ezért lehetetlen a *Sein* főnevesített igét a magyar lét szóval visszaadni. *M. Heidegger* a német illetve a görög nyelv fantáziájának alapkategóriáit faggatja, és olyan vonatkozásokat idéz föl, melyek vagy fedésbe merültek időközben, vagy pedig képtelenség más nyelven megnevezni őket. Nyilvánvaló, hogy egy esemény vagy dolog megnevezése egyszersmind egy lehetséges *vonatkozás* kiválasztása, melyet — mint lényegeset — szóban rögzít a fantázia. (16) Ki vonná kétségbe, hogy hasonló vonások egyesítése általános fogalommal a képzelet műve is? Éppen az utólag helyesnek és reálisnak bizonyuló fantáziaképződmények nyitják meg a valóság megközelítéséhez vivő utat. Első pillanatban talán különösnek hallik, hogy a fantáziaképek a valóságot tükrözik. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk a boszorkány vagy a kiméra figuráját, akkor azt tapasztaljuk, hogy a valóság talaján fakadnak. Igaz, hogy kiméra, oroszlánfejű, kecskestestű, kígyófarkú tűzokádó szörnyeteg sosem létezett,

de oroszlánt, kecskét és kígyót külön-külön ismerünk. Képük elraktározódott bennünk, gondolatban elemeire bontottuk, majd fantáziánk segítségével merőben új kepet alkottunk a régi elemekből. Ugyanez a mechanizmus működik a tudományos megismerésében. Minden továbbvivő tudományos belátás, akár a matematika, akár a történettudomány vagy természettudomány területén, valami hirtelen támadó *ötlettel*, a tudatba váratlanul betörő új felismeréssel kezdődik. Bár az utólagos igazolás és vizsgálat dönti el a meglepő gondolat használhatóságát, elképzelés nélkül teljességgel lehetetlen tudományos ismeretszerzés. A tudomány nem tesz mást, mint módszeresen és reflektáltan megismétli, ami mindennapos észleléseinkben és tapasztalatainkban végbemegy. Tulajdonképpen felesleges hangsúlyoznunk, hogy a tudásnak ugyanúgy szüksége van fantáziára, mint ahogyan a mérnöknek is képzeletét kell igénybe vennie ahhoz, hogy hidat építsen vagy üzemét szervezzon. A tervek nyomán haladó építész is rászorul, hogy a tervrajz jelei megelevenednek lelkében. Képzelet nélkül egyetlen iparág sem fejlődhetne tovább. A játékosság és a képzelőerő senyvedése nemcsak az egyént fosztja meg hiteles emberi értékektől, hanem komolyan fenyegeti az emberiség létét. Állandóan változó világban élünk, melyben az emberiség fennmaradásának melőzhetetlen feltétele a képzelőerő leleményessége és találékonysága. Természetesen fokozottabban érvényes mindez azokra az elképzelésekre, melyeket végtelen rendeltetéséről alkot magának az ember, kiváltképp a művészetekben és a vallásban.

A fantázia lényegét illetően homályban tapogatózunk. Feltehetően nem a képek és elképzelések *sorozata* az alapvető. (17) Amint *Aquinói Szent Tamás* mondja, a fantázia abban különbözik az észleléstől, hogy általa úgy tudjuk felfogni a távollevő dolgokat, mintha jelenvalók lennének (De veritate q. 1 a. 11). *Palágyi M.* szerint a képzelőerő az a képesség, melynek révén az ember kívül-helyezkedhet a térnek és időnek azon a pontján, melyen éppen tartózkodik, anélkül, hogy valóságban is helyet változtatna. (18) Ilyenformán például a fantázia feladata a másik ember megértése, elmúlt korok és írók értelmezése, melynek nem valami titkos rokonszenv a feltétele, hanem mindenekelőtt a készség, hogy bele tudjuk élni magunkat a másik helyzetébe. A saját helyzetünkön való felülemelkedés azonban tartalmazza már a leleményességnek és találékonyságnak az elemét, azt a tulajdonságot, mely leginkább jellemzi a fantáziát. Tévedés lenne azt hinni, hogy a fantázia munkája kimerül a már ismertek felidőzésében. Az *alkotó képzelet* új dolgok önálló létrehozását jelenti. Ez a képesség nyilvánvalóan összefügg az ember sajátos nyitottságával a jövő iránt. Csak az ember tudja a jövőt, mint jövőt átélni, mely egyesenes következménye a világ iránti nyitottságnak, annak, hogy felszabadult az ösztön közvetlen késztetése alól. Ebben a felszabadulásban kell keresnünk a képzelőerő gyökerét, abban a lehetőségben, hogy kitorve a környezet rabságából előre elképzeleli a jövőt, azokat az új dolgokat, melyek még nem valósultak meg.

Módfelett jellemző a fantáziára, hogy bár az ember legaktívabb képessége, a legpasszívabb is. Nem abban az értelemben, hogy tétlen, közömbös vagy részvétel, hanem hogy a legnagyobb gondolatok maguktól bukkannak föl bennünk. Az alkotó képzelet működése önkéntelen, a logikus gondolkodásé szándékos. A képzelet önmagában véve nem következetes; ötletek és lelemények formájában nyilvánul meg. Ezek inkább betörnek az ember tudatába, inkább eszébe „jutnak”, mintsem maga hozza őket létre. Hogy honnan jutnak eszünkbe az új ötletek? A kreativitás, a képzelet teremtőképesége kivételesen szoros összefüggésben van az ember végtelen nyitottságával. Ez pedig arra vall, hogy a világra nyitott ember a képzelőerő által nyeri el magát és belső világát Istentől. Ezzel viszont együttjár az is, hogy képzeletvilágunk van leginkább kitéve a gonoszság ártó és romboló erejének.

Talán ebben a körülményben lelhető magyarázat arra, hogy az alkotó képzeletet csaknem mindmáig félreismerték. A görög gondolkodás úgyszólván semmi különbséget nem látott emlékezés és elképzelés között (Philebosz, 39). *Arisztotelész* az észleléshez hasonló és annak nyomán létrejövő mozgásként határozza meg az elképzelést (De anima, 427). Bár a platóni ideák, mint eszmények elsősorban az elképzelés művei, a görögöknek nem volt érzékük a teremtőképeségre, a világban és az emberben fellépő új kategóriájára, a történelmiségre. S bár e görög gondolkodásmód még a Szentírás egyes könyveire is rányomta bélyegét, mégis a bibliai istenkép hatására, a történelem alakulásában megnyilvánuló

isteni mindenhatóság szemlélete nyomán szabadult fel az emberi gondolkodás a történelemiség felfogására, annak belátására, hogy igenis van új a nap alatt. A képzelet leleményessége és találékonysága megfelel a világban és a történelemben váratlanul bekövetkező új eseményeknek és jelenségeknek. A nyugati gondolkodás ennek ellenére sokáig nem ismerte föl, hogy Isten nemcsak a külső történelemben, hanem az ember bensejében is állandóan újat hoz létre, hogy az ember teremtő lény, mert Isten szüntelenül megajándékozza a teremtőképeség adományával. *Aquinói Szent Tamás* hirdette elsőként, hogy az ember önmagának az oka (causa sui), saját magának és világának a teremtője. (19) Ez a meggyőződés, hogy az ember világot alkotó és teremtő lény, az újkorban vált általánossá. A kérdés csak az, hogy *hogyan* hozza létre kultúrájának és nyelvének mesterséges világát. A német idealizmus a logikus értelemben, a rációban (Verstand) látta megalapozottnak az ember viláгурalmát. Am aki egyedül a logikára épít, az elzárkózik az események véletlenszerűsége elől és bezárul a jövő előtt. Így a logika és a logikán alapuló tudományos világkép, mely egy ideig az ember legerősebb fegyvere volt, végül is visszaüt, mert a világ folyamatában van véletlen, előre nem látható és ki nem számítható esemény. Már a XIX. században megtalálható, kivált a romantikus gondolkodóknál (Schelling, Novalis, Schlegelmacher) egy olyan antropológia kezdete, mely ismeri a képzelet vezető szerepét az emberi viselkedésben. (20) Ha a modern ember életfeltételére, az ipari rendszerre — a logikus tudomány szülőttére — gondolunk, kétségkívül nehéz túlbecsülnünk a logikusan-racionálisan szabályozott megismerés és cselekvés súlyát. De már *Kant* észrevette azt a racionalista állásponttól nézve paradoxonnak ható tényállást, hogy a cselekvés kényszere messzebbre ér, mint a megismerés lehetősége. Az ember olyan lény, aki cselekvés közben fedezi fel a világot és önmagát; cselekednie kell, mielőtt még tudományos ismerete lenne cselekvése területéről. Ehhez a nélkülözhetetlen neme tudományos tájékozódáshoz is kell azonban egyféle tudat, hogy hatalmunk legyen saját cselekvésünkön; az igazság itt átmegy valamilyen nem logikus és nem racionális, de tapasztalati bizonyosság állapotába: *phantasia certissima facultas*, a képzelet a legbiztosabb képesség — tanítja G. B. *Vico*. (21) „A felismerés, hogy az embernek szüksége van a nem logikai mozzanatra is, azok közé a dolgok közé tartozik, melyek kétségbeesésbe tudnak kergetni egy gondolkodót” — mondja *F. Nietzsche*. Egy másik helyen pedig arra figyelmeztet, hogy „a magas kultúra megköveteli, hogy sok dolgot nyugodtan megmagyarázatlanul hagyjunk”. (22)

Ha következetesen átgondoljuk a fentieket, akkor az emberi teremtőképeség oly felfogására jutunk, mely nemcsak számol a történések és folyamatok véletlenszerű jellegével, hanem alázatosan meghajlik a hirtelen támadó lelemény és képzelőerő, mint az ember alkotóerejének forrása előtt. Ebben az esetben pedig Isten nemcsak úgy mutatkozik meg, mint a világra nyitott végtelen törekvés végcélja, hanem mint az ember világon való uralmának forrása is.

Hivatkozások: (1) W. Pannenberg: Was ist der Mensch, Göttingen 1976. 13. o. — (2) X. Léon-Dufour: Biblikus Teológiai Szótár, Róma 1974. 739. o. — (3) A. Gehlen: Az ember, Budapest 1976. 181–473. o. — (4) I. m. 211. o. — (5) Uo. 195. o. — (6) Vö. Vigilia 4. (1978) — (7) A. Gehlen: i. m. 385. o. — (8) I. m. 344. o. — (9) I. m. 281. o. — (10) I. m. 486. o. — (11) P. L. Berger: The Sacred Canopy, Garden City, 1969. Németül: Zur Dialektik von Religion und Gesellschaft, Frankfurt/M. 1973. — (12) P. Mattusek: Kreativität als Chance, München 1974. 11. o. — (13) Sáray J.: Vigilia (1976) 593. o. — (14) A. Gehlen i. m. 254–264; 406–473. o.; J.-P. Sartre: L'Imaginaire, Paris 1940. 235. o. — (15) A. Vetter: Die Erlebnisbedeutung der Phantasie, Stuttgart 1950. 20. o. — (16) A. Gehlen: i. m. 411. o. — (17) W. Pannenberg: i. m. 21. o. — (18) A. Gehlen: i. m. 460. o. — (19) De veritate q. 24 a. 1; In II. Cor c. 3 l. 3; Summa c. gentiles II, 48. — (20) J. Ritter: Historisches Wörterbuch der Philosophie, Basel 1972. II. 351–357. o. — (21) A. Gehlen: i. m. 438. o. — (22) I. m. 439. o.

LEGENDA — VALÓSÁG — ESZMÉNY

Adatok Szent László arcképéhez

Solymosy Sándor írja a *Magyarság Néprajzában*: „A népköltés nem szentimentális”. (1) Vajon ezt figyelembe vettük-e a legendák értelmezésénél, melyek jó része „köznépi” ihletésű? Felhasználtuk-e egyes korok, személyek, események megítélésénél — a műfaj szabályainak megfelelően — a legendává alakult „köznépi véleményt”?

Szent László legendái már életében, de 1192-ben történt szentté avatása után szinte elemi erővel buggyannak ki a népi emlékezés, véleményalkotás talajából. A legendák, műfajuk szerint, megtelnek csodás eseményekkel, de megőrzik a lényegét. A középkor Szent Lászlót az Árpád-kor legnagyobb hőségének tekintti. A krónikáiról szerzetes, az udvarban élő historikus, a kunyhók legendákat, mondákat szövő mesélője egy véleményen van:

<i>Te arcul tellyes szép piros valál</i>	<i>Testedben tiszta, lelkedben fényes,</i>
<i>Tekintetedben embereknel kedvesb...</i>	<i>Szívedben bátor, miként vad oroszlán...</i>
<i>...Tagodban ékes, természetben díszes,</i>	<i>Szentháromságnak vagy te szolgája,</i>
<i>Válladtul fogva mindeneknél magasb...</i>	<i>Jézus Krisztusnak nyomdoka-követi...</i>

(Ének Szent László királyról)

Jó érzékkel mutat rá Dümmerth Dezső (2) egy bizonyos fejedelmi, vezéri személyiségfejlődésre: Almos — Szent István — Szent Imre után Szent László az újabb csúcs. Almos még az ősvallás eszmevilágában válik személyében áldozattá népéért. (3) Szent István szigorú, bölcs uralkodó, aki ugyan még nem mindenki előtt népszerű — az ősi vér még ott lüktet a fiak és unokák ereiben —, de személye testesíti meg először nemzete számára az új rendet és életformát. Imre a szerzetesi eszmény megtestesítője, a kolostor falaitól távol, az udvari életben. Személyéről a nép még keveset tud. Prédikációk, dinasztikus ihletésű dicsőítő énekek szükségesek, hogy szélesebb körben is elnyerje népszerűségét. Szent István és Szent Imre legendái csak jóval haláluk után terjednek el. Éppen Szent László idején és kezdeményezésére. A nagyobbik István-legendája összegyűjtését neki tulajdonítjuk. Szentté avatásukat Gellért püspökkel és a két remetével (Szent Zoerard-András és Vértanú Szent Benedek) együtt kérte VII. Gergelytől: hogy „azok teste, akik Pannóniában elvetették a keresztény hit magvait és szentbeszédekkel, oktatásaikkal azt az Úrhoz térítették, felemelték”. A szentté avatás kihirdetése 1083. augusztus 15-én Fehérváron, az országos zsinaton meg is történt.

Szent László esetében már mást láthatunk. Híre, népszerűsége még életében betölti az országot. Ő a nép, az igazság és a gyengék védő oltalma. Imponáló tettei megmozgatták a népi fantáziát, s e sajátos műfajból kiolvasható az alattvalók és utódok vélekedése. A legendák világában éppen itt találjuk meg a realitást. Péterről — a velenceiről — legfanatikusabb hívei sem állíthatták, amit a legenda Lászlóról elmond: „Egész nemzete kegyes királynak nevezi”, s mindezt a „népi közvélemény”-re hivatkozva teszi.

Elevenítsük fel röviden a legjellegzetesebb Szent László-mondákat és legendákat. A *Magyarság Néprajza* hét jellegzetes csoportba gyűjti őket. (4)

1 *A kerlési (cserhalmi) ütközet*. Képes Krónika, 1350. — „A pogány kunok a Meszes-kapun áttörve a határőrséget, berontottak Magyarországra. Az egész Nyírvideket kirabolva, észrevétlenül hazaindultak. Salamon király és Géza herceg testvérével, Lászlóval, sereget gyűjtve, sietősen utánuk eredt... Fényes győzelmet arattak.”

Szent László herceg — a csata vége felé — megpillantott egy pogányt, aki egy szép magyar lányt vitt lován. A herceg, bár meg volt sebesülve, mégis üldözőbe vette Szög nevű lován, de nem tudta utolérni őket. Odakiáltott hát Szent László a leánynak: „Szép húgom! Ragadd meg a kunt övénel fogva és vesd le magad a földre. Meg is tette...” A szent herceg, hosszas küzdelem után elvágyva a kun torkát, megölte.

2. *Szent László és Salamon párharca*, amiről szintén a Képes Krónika számol be. — A trónját már elvesztett Salamon Pozsony várába menekül. Az új király — Géza öccse, Szent László — ostromolja a várat. Az elhúzódó ostrom szüneteiben mindkét részről páros viaskodást rendeznek. Salamon és László is többször közzvitélként részt vesznek a viadalokon. Egyik alkalommal mindketten áruhában, összetalálkoznak. Salamon megrémül és visszafut a várba, mivel ellenfele felett tüzes kardú angyalt lát. Salamon katonái közül többen ennek hallására kilopakodnak a várból és meghódolnak Lászlónak, de ő visszaküldi őket urukhoz.

3. *Kun aranyak — forrásfakasztás*. — Temesvári Pelbárt beszédeiben többször utal az erdélyi népmondákra: „Szent László királyt csodálatos módon kísérte Isten kegyelme... A tatárok futásuk közben elszórták pénzeiket, hogy a magyar hadakat így tartóztassák fel. László imádságára az aranyak kővé változnak.” — Máskor meg bárdja nyomán víz fakad, hogy serege szomját oltsa. Orbán Balázs jegyezte fel a tordai hármassforrás történetét őrző néphagyományt, mely szerint a három forrás Szent László kopjája, lovának patkója és a vízvaskor leesett sisakja nyomán buggyan elő. (5)

4. *Szent László füve*. — Először Beythe István református szuperintendens jegyezte fel 1583-ban megjelent „Stirpium Nomenclator Pannonicus” című növény-szótárában: „Mirigyhalál pusztított. László imádságos könyörgése, kilőtt nyila ártószögezi a gyógyító fület.” Ez a fű egyébként a keresztfű, amit Csapó József orvosló könyvecskéje szerint: „veszettség s negyednapos hideglelés, sárgaság, vízbetegség, fekély, fene, hidegfene nevű betegségek ellen egyaránt rendelték és használták.” (6) A legendában megint találunk valamit, ami realitás. Tablettához, injekcióhoz szokott gondolkodásunk csak újabban fedezi fel újra a gyógynövények jelentőségét. A régi korok emberének ezek jelentették sokszor az egyetlen orvosságot. Szent László király füve más néven keserűgyökerű fű, kesztes tárnics, még a legutóbbi időkig is használatban volt. A Zelenyák-féle, 1908-ban kiadott gyógynövénykönyv a következő használati utasítást adja: „A fű gyökere erős gyógyszer. Erős s kellemetlen szaga szárítva enyhébb. Az emésztőszervekre hat. A chinin-preparátumok előtt jelentős lázcsillapító szer volt.”

A „kilőtt nyíl” szintén ősi hagyományt jelez. Szerepe egyébként a sorshúzásban, tanácsalanságban stb., mint Isten-vezérelte nyíl, általános nemzetközi motívum. Használták a káldeusok sorsvetésnél, a görögök úgyszintén. Az asszír-babiloni emlékekben is sűrűn találkozunk vele. Ez a magyaroknál is honos ősi szokás egyébként ma is élő hagyomány a Nyírség és Bereg tájain. Csizsár Ákos tiszakanyári református lelkész szíves közlése szerint Beregdarócon, Tiszakanyáron, Kocsordon ma is így nevezik a sorshúzást, mikor a közös földből évenként kijelölik a dinnyeföldet vagy a termelősövetkezet kisorsolja a háztáji földeket.

Szépen fogalmazza meg mindezt Berze Nagy János: „A Szent László füvéről szóló monda a nemzetközi folklór magyar népi szellem által hazai viszonyokra alkalmazott gyönyörű terméke”. (7)

5. *Az úgynevezett patrocíniumi-csoda*. Dubnici krónika. 1479 — „A székelyek 1345-ben megtámadták a tatárokat. A háromnapos harc alatt nem találták Nagyváradon a Szent király testét, csak negyednapra, átizzadva, mintha élne és nehéz munkából jött volna haza.” Az elfogott tatárok elbeszéléséből kiderül, hogy hatalmas termetű vitéz járt előttük, lovon, koronával a fején, „mindnyájukat elpusztította rettenetes csapásaival és vagdalkozásaival”.

6. *A váci szarvas-jelenés*. A Bécsi és Budai Krónika egyaránt beszámol róla. — A mogyoródi csata előtt (Salamonnal történik az ütközet), győzelmük esetére a Boldogságos Szűz tiszteletére egyházat ígérnek. Szarvas tűnik fel, agancsain égő gyertyákkal, egy helyen megáll, — ez lesz a templom helye — a vitézek rányilaznak, mire a Dunába szökken és eltűnik.

7. *A szent holttest utazása*. — „Midőn László tetemeit hű emberei Váradra viték, a fáradságtól és bánattól kimerülve álomra tértek és a szokottnál mélyebben aludtak.” A szekér mindenféle igavonó nélkül elindult magától Váradra. Felébredve sokáig keresték, míg rátaláltak, örvendezve, hogy „a boldog hitvalló teste isteni erővel megyen arra a helyre, amelyet kiválasztott volt; és hálát adtak Istennek”.

A legenda megint pótolja a történelmi adatok bizonytalanságát. Mátyás Flórián kutatásából ismerjük II. Paskalis pápa 1106-ban kelt levelét: „... hogy a szent király „tiszteletreméltó teste” abban az időben az általa alapított somogyvári apátságban van eltemetve”. (8) Karácsonyi János szerint a holttest valójában II. István korában került Váradra, de hogy milyen úton és melyik évben, azt nem tudjuk. (9)

Ide kívánczik Ipolyi Arnold közlése is „László szekere”-ről: (10) „László szekere” csillagnév, mely Szent László ménjére és csillagokbani szekerezésére vonatkoznék. Bár a hagyomány némileg keveredik Kun Lászlóéval, Szent Lászlóról még elmondja, hogy „ő hajtá a Göncöl szekér csillagsörényű lovait, s, hogy az ég lovászmestere volt”. Lisznyai gyűjtötte azt a palóc regét, mely szerint László: „Budavárról egyszuszva / Mátra tövébe ugratott”.

Más helyen:

*László király lovagónyi
Mihá arkangyalto tanót,
mikó meghout egy darabig
az ég lovászmestere vót.*

*Ő hajtó a Göncölszekér
csillagsörényes lovait,
ragyogó ostorul fonta
a holdvilág sugarait. (11)*

Ez utóbbi regében tetten érhetjük az ősvallás hagyományait őrző népi fantáziát. Az ősvallás túlvilág-hite tud egy olyan hagyományról, hogy az elhalt lelke negyven napig még ott marad közvetlen környezetében. A temetkezési szokáshoz tartozott, hogy ez ideig üresen hagyták az étkezésnél. Tányérjába éltet tettek. A negyven nap után pedig a sírnál megtartották a temetési szertartás utolsó mozzanatát, a halotti tort. Az ősi hit szerint az elhunyt lelke csak ilyenkor távozott el végleg a másvilágra. A „mikó meghout, egy darabig az ég lovászmestere volt” motívumban tisztán fellelhető ez az ősi hit. A népi fantázia a rendkívüli tetteket végrehajtó királyt (Budáról a Mátrába ugrató lovas, aki Szent Mihálytól tanult lovagolni) a csillagok világában érzi természetes helyén arra a bizonyos negyven napra. Egyébként nehezen lenne magyarázható, hogy miért csak egy ideig véli Lászlóval betölteni az égi lovász tisztséget. Ez a rege jelzi, hogy a nép számára a csillagok világa nem is olyan távoli, hiszen mindennapos életében a tájékozódásban szinte útjelző táblája. A túlvilágot még a csillagok világán is túlnak érzi, ezért inkább másvilágnak nevezi.

A szájhagyomány útján terjedt és később rögzített Szent László legendák merőben új vonásokkal gazdagították a XIII. század egyetemes európai eszmévilágát. Nemcsak kortársai, hanem az utókor sem tudta jelentőségét egészében felfogni. (12) Az sem biztos, hogy történetírásunk kellően értékelte őt, hiszen olyan ellentétes külső és belső tulajdonságokat hoz harmóniába, mellyel ma sem boldogulunk könnyen: erő — gyengédség, igazságosság — szeretet, hatalom — alázat stb.

A legendák vizsgálatánál, akár történeti, akár irodalomtörténeti, akár eszmétörténeti szempontok szerint kutatunk, mindig kötelező az egybevetés a nemzetközi motívumokkal. Ez a kötelező egybevetés azonban nem szabad, hogy zárjon a kötelező átvétel zsákutcájába. Létezik átvétel, létezik századokon bűvőpatakként felbukkanó motívum, létezik a közös emberi természet, közös sors- és életérzésből fakadó, egymástól függetlenül kialakuló, azonosan megfogalmazott mondanivaló. Ezek előrebocsátásával, *Horváth Cyrill* adataira támaszkodva (13) vegyük számba a hasonló motívumokat az európai hagyományokból:

Salamon pozsonyi látomásához hasonló Attila és Szent Leó pápa találkozása, amikor Attila a pápa mellett a két apostolt látta — Pétert és Pált — tüzes kardokkal. — Szent Vencel életéből is tudunk hasonló mozzanatokot.

A vízfakasztás kedvelt motívuma a népi legendáknak. Ősi példája minden bizonnyal Mózes vízfakasztása, de megtalálható a klasszikus pogány regékben is. A szomjas Atalante vadászaton lándzsájával, Dionysos, Kyparisiaie felé haladva Thyrsus botjával teszi ugyanezt. A keresztény hagyományban Remete Szent Antal fakaszt vizet szomjas társainak. Szent Márton püspök egy szegény asszonynak támaszt forrást, hogy ne kelljen a messze kútról fáradnia, Szent Columbánusról tudjuk ugyanezt, Jónás apát beszámolója nyomán a VII. századból, Szent Adelgundis a IX. században, Szent Simeon a XI. században fakaszt vizet, Szent Patricius a XII. században már hétszer teszi ugyanezt.

Szent László fűvéhez hasonlót jelez a német hagyomány. A bábakalácsot Károly óta hívják Károly-tövisnek vagy Carlinának. A legenda szerint Károlynak egy álombeli angyal tanácsára kilőtt nyila találta el a pestist gyógyító fűvet.

A holtá után is segítő hős szintén ismerős alak. A görög-római hagyomány Marathonnál tud a vitéz Echetaiosról, aki nagy erejű parasztember képében segíti győzelemre az athénieket, majd hirtelen eltűnik. A kereszténység őskorában Szent Mercurius hasonlóan segített küzdeni Julianus ellen. Ismeretlen, hatalmas erejű vitézként ő sebzí halálra Julianust, — dárdájával átdöfi és nyomtalanul eltűnik. A XIII. században az alcazári ütközetben Szent Jakab és Szent Vince segít a keresztieseknek a szaracénok legyőzésében.

A szarvas, mint vezető, kedvelt, ősi motívuma a népköltészetnek. A görög hagyomány szarvasa, helyenként megnevezetten Artemisz, a holdistennő szent állata. — Nagy Károly császár idejében a frankok vereséget szenvedtek, a szászoktól. A Majnán át akartak menekülni, de a gázlót nem találták. Isten irgalmából ott termett egy szarvasúró és átmenve előttük, megmutatta a menekülés útját. Ezt a helyet azóta nevezik Frankfurtnak, a frankok átjárójának. — A Placidus-legendában az addig pogány magister vadászaton szarvast üldöz. Az egy sziklatetőn megáll, szembefordul üldözőjével. Szarvai közt kereszt — más változatban az Üdvözítő képe — ragyog. „Placidus, miért üldözöl engem? A te kedvéért vagyok itt. Krisztus vagyok én, akit nem ismerve tisztelsz. Alamizsnáid szemem előtt vannak és eljöttem, hogy vadászak rád és megfogjalak irgalmam hálojával.” És az üdvösség útjára vezette a magistert.

A szarvas-motívum ilyen jellege kétségtelenül ősi hagyományon alapulhat. Szent Jeromos, majd Beda Venerabilis allegorikus értelmezéseiben is előfordul: „...eme szarvasok, vagyis apostolok által tárja fel az Úr a sűrűségeket... Mert a szarvasok a sűrűben járkálva szarvukkal széttárják az ágakat és csapást törnek maguknak is. evébb állatoknak is a legelőkhöz.” — Időrendben, már Szent László után, a trinitáriusok rendjének alapításakor, a Johannes de Matha és Vallois Félix előtt megjelenő szarvas jelöli ki a rend anyaházát, a cerfrai kolostort. (14) — A szarvas-motívum magyar őstörténeti hagyományára elég csak utalni. A szarvas vezetői a testvéreket, — népet — az új és biztonságos, szebb hazába.

A csodás halott-szállítások. A Jakab-legenda szerint a szent testét Hispániába szállítják. A tengeren evezve, éjjel elaluszna, reggel felébredve, Hispániában vannak. A XI. században Szent Anno testét a jeges Rajnán át, mint a nyíl repíti át valami ismeretlen erő. Gellért nagyobbik legendájában a halottas szekeret a Maroson akarják átvinni. A révhajó nem megy, hiába eveznek. Eldobják evezőiket s egy pillanat alatt a túloldalra lendülnek. Szent Vencel, a csehek fejedelme is ilyen csodás úton kerül át a megáradt Rakotnicán a prágai Szent Vitus egyházba.

A külföldi példák, előképek mellett jelentős az ősi magyar népi hagyomány. Vizsgáljuk meg egy kiragadott példán — amelyet László Gyula dolgozott ki, *A kun vitéz és Szent László küzdelmén*. Régészeti, irodalmi adatokkal támasztotta alá meglátását, miszerint e hősiesség küzdelem hagyománya nagyon régi örökségünk. (15)

Keletre vezet vissza, egészen időszámításunk korai idejére. E hagyomány sajátja a népvándorlás-kori lovasnépek kultúrájának. Szkíta, avar, ugor, stb. népek közös kultúrkincse. Röviden egy pogány mítoszról van szó, mely két alak gigászi küzdelmét jeleníti meg. Fegyvert nem is használnak, hiszen mindkettő sebezhetetlen. Küzdelmüket az elrabolt lány dönti el, aki átvágja elrablója egyetlen sebezhető pontját, az Akhillesz-ínt. Ezután a győztes vitéz a leány ölébe hajtja fejét. Fegyverei ott láthatók a fára akasztva. E két jel az ábrázolásban a szerelmi együttlétet jelzi. A „fejbenzés” ősi keleti kedveskedés jele a nő részéről; a kifüggesztett fegyver pedig a férfi jelzése, otlétéről. Ibn Batu így számol be a szkiták életéről: „... ha egy férfi elmegy egy asszonyhoz, jelt tesz a bejárat mellé, és ha a többiek látják a figyelmeztető jelt, nem mennek be”. Pietro della Valle, római patricius hasonló megfigyelést tesz: „... amikor egy férfi, akit kapcsolat fűz valamelyik asszonyhoz, ott jár nála látogatóban, az ajtó előtt hagyja fegyverét, aminek láttára senki más nem megy be hozzá, amíg az illető bent van”.

A pogány mítoszt a szibériai aranylemez-pár rögzíti. A keresztény hagyományt Szent Lászlóra vonatkoztatva templomok freskóin szinte képregényként megfogalmazva találjuk, annak ősi, pogány — fejbenzés, fára akasztott fegyver

— elemeivel együtt (Vidfalva, Zsegra, Bántornya). — Molnár Anna balladája — kitér a gyermekei mellől, de az erdőben, a „fejbenezés” közben elszunnyadt kard által végez — az ősi hagyomány mozzanatait őrzi.

A legenda nem történelem, hanem költészet, mely oktatni, buzdítani akar. A legenda mindig a köztudatra támaszkodik és többet-kevesebbet okvetlenül fel kell ölelnie annak tartalmából. Természetesen előfordul jóhiszemű tévedés, túlzás, de ezt nem tekinthetjük hamisításnak vagy hazugságnak. Gyakran előfordul rávitel, átvétel, személyek összekeverése.

„A legenda-ábrázolásban már a lovagvilág színei vegyülnek; — olvashatjuk *A Magyar Irodalom Történetében* (16) — a szent király benne a transzcendens szférába emelt eszményi lovag, aki nemcsak erényével, hanem testi szépségével, természetének délcegségével is tündöklök. A László-legenda írója a *Gesta Ladislai* regis-t a nemzetközi vándormotívumokat és a hazai hagyományokat egyaránt értékesítette munkájában.”

És épp itt van egy lényeges pont, amely sokat elárul László egyéniségéből. Kétségtelenül hatottak — különösen a későbbi bővítésekben — a nemzetközi vándormotívumok. De ne felejtjük el, hogy László korában irodalomról még nem beszélhetünk, a nyugati lovagkirály eszménye ekkor még nem született meg (a hőseszmény nem azonos vele, legfeljebb előfutára). Csak a feudalizmus kiteljesedése teremti meg a nyugati lovageszményt. László megelőzte korát. Ezért nincs is folytatása. Ugyanakkor mégsem magányos hős, hiszen mint király, jóval többet tett: az országért áldozatul ajánlotta magát. „Szent László lovagkirálysága megelőzte a francia Roland-ének irodalmi eszményképét, a hőst, aki az eposzban tulajdonképpen maga Nagy Károly császár, és aki a pogányok ellen harcol. Roland maga csak vazallus e küzdelemben, és húségről, valamint hadi dicsőségről álmodva cselekszik. (17)

Szent Lászlóban a „népi tapasztalás” felismeri az önzetlen, nem öncélúan a dicsőségért, hanem a mások védelméért kényszerűségből hadakozó szentet. A Roland-énekben nincs megbocsátás, csak nyers öldöklés. A kegyes király azonban irgalmas a pogány foglyokkal. És ez már nagy különbség. Egy századdal később, 1365-ben III. István a trónkövetelő IV. István legyőzésekor „Szent László példájára” szabadon engedti a trónra törőket. Szent László „kegyes irgalma” egy század után is élő példa. (18) Formailag a Roland-ének hathatott a László-legendákra, de tartalmuk másról tudósít. Idekivánczol Pauler Gyula megjegyzése, mely szerint Lászlóban tisztábban és következetesebben élt a francia „chevalerie” célja, mint magukban a franciákban.

László Gyula honfoglalás-kor előtti, keleti párhuzamokat talál a László legendával. A Szent László-legenda arról tanúskodik, hogy a nagy király személyében harmóniába kerül Kelet és Nyugat, pogány és keresztény. Alakja jelkép: népének szimbóluma. Szimbóluma a sorsnak, mely Ázsiából Európába vezetett, a pogány ősvallást a kereszténységgel váltotta fel, mégis megőrizte az új eszmékben a régiéket. A szibériai aranylemez-párok és Szent László kun vitézzel való párharcának ábrázolása azonos tartalmat sejtet. Ez az azonos tartalom a magyarságban meglevő lovagi eszme, amelyet Szent László élettörténete valósít meg. A még pogány eszmevilágot nem feledő — külsőleg keresztény — nép örömmel ismeri fel már eltemetettnek vélt eszményeinek feléledését. Rajongása a lovagkirályért így érthető, hiszen a kereszténység felvétele László után már nemcsak bezártságot, földhöz láncoltságot jelent. Új eszmény László, de csak Nyugat felől tekintve új. Ővéi ismerősként üdvözlök. Csaba, Álmos, Árpád ivadékat.

Jegyzetek: (1) *A Magyarság Néprajza* III. k. 42. o. — (2) Dümmerth Dezső: *Az Árpádok* nyomában. Bp. 1977. 283. o. — (3) Álmos halála ugyan nem egyértelmű. Szakrális királygyilkosság és kazár merénylet egyaránt elképzelhető. Mindegyik változat vagy lehetőség közös abban, hogy, mint a nép képviselője, nemzetségfője, a vezéri, uralkodói hatalom birtokosa, sorsában, életében példázza, hogy élete-halála már a közösségé. — (4) *A Magyarság Néprajza* III. k. 179–183. — (5) Orbán Balázs: *Torda város és környéke*. Bp. 1889. 416–417. o. — (6) Szent László fűvéről a következő gyógynövény-könyvek írnak: Csapó József: *Orvosló könyvecske*, mely szegény sorsú ember számára és hasznára készült. Pozsony—Pest. 1775. — Dr. Zelenyák János: *A gyógynövények hatása és használata*.

Bp. 1908. — (7) Berze Nagy János: A Szent László fűvéről szóló monda. Ethnographia. 1934. 35–42. o. — (8) Mátyás Flórián: Szent László és Imre királyok végnapjai. Bp. 1900. 13–16. o. — (9) Karácsonyi János: Szent László király élete. Bp. 1926. 95. o. — (10) Ipolyi Arnold: Magyar mitológia. 1929. II. 23. o. — (11) u. o. I. 248. o. — (12) Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában. Bp. 1977. 280. o. — (13) Horváth Cyrill: Irodalomtörténeti füzetek. Bp. 1928. (A Szent László-legendák eredetéről) — (14) Kirchenlexikon 1901. XII. 85–86. l. — (15) László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 421–429. o. A népvándorlás-kor művészete Magyarországon. Bp. 1974. 107–118. stb. — (16) A Magyar Irodalom Története. Bp. 1964. I. 61. o. — (17) Dümmerth: Az Árpádok nyomában. Bp. 1977. 283. o. — (18) Hóman Bálint: Magyar Történet. I. 382. o.

SIMONE WEIL

AHOL ELREJLIK AZ ISTEN (I)* (Formes de l'amour implicite de Dieu)

A parancs: „Szeresd Istenedet!”, fölszólító jellegénél fogva nemcsak azt a hozzájárulást tartalmazza, mellyel a lélek csatlakozhat Istenhez vagy elutasíthatja őt, mikor az személyesen keresi föl, hogy jövőendő jegyesét kézen fogja, hanem magában foglalja azt a benső szeretetet is, mely e látogatást kívánja. Megszakíthatlan kötelezettségről van ugyanis itt szó.

E benső szeretet nem tárgyként veszi Isten, mivel Isten nem jelenvaló és sosem volt az. Más tárgya van tehát. De sorsa mégis az, hogy Isten szeretetévé váljék. Így Isten közvetett vagy rejtett szeretetének is nevezhetnénk.

Még az esetben is, ha e szeretet tárgyának Isten is a neve. Mert azt mondhatnánk erre, hogy vagy illetéktelenül élnek ezzel a névvel, vagy használatát csak a jövőbeli fejlődés teheti jogossá.

Isten rejtett szeretetének mindössze három közvetlen tárgya van, amaz egyedüli, három evilági tárgy, melyben Isten valóságosan, noha titokzatosan jelen van. Az egyházi szertartások, a világ szépsége, és a felebarát ezek a tárgyak.

E három szeretethez talán hozzácsatlakozhatnánk még a barátságot; ha nagyon pontosan vesszük, más ez, mint a felebaráti szeretet.

E közvetett szeretetek pontosan, tökéletesen megegyező erények. Körülmény, természet és hivatás dolga, hogy egyikük vagy másikuk jut-e először a lélekbe;

* A FORDÍTÓ JEGYZETE. — Az *Ahol elrejlík az Isten* című művét Simone Weil 1942 januárja és júniusa között írta, Marseille-ben, Casablancában vagy New Yorkban. Megírásának pontos idejét és helyét tehát nem tudjuk, csupán azt, hogy legnagyobb műveinek társaságában, életének utolsó két évében alkotott írásai között van a helye. Némely pontján föltűnően rokon is ezekkel: „Az istenszeretet és a szerencsétlenség”, a „Lelki önéletrajz” és az „Ami személyes és ami szent” című tanulmányokkal. Egyes részeit csaknem szóról szóra megegyeznek a „Rendszertelen gondolatok Isten szeretetéről” és a „Természetfölötti megismerés” több részletével. Mint azokban, ebben a tanulmányában is rendkívül eredeti és mély elemzését adja az evangéliumoknak, de a megidézett könyvek között már ott van a Bhagavad-Gita, az Upanisadok, az egyiptomi Holtak könyve és több folklorisztikus szöveg, mely élete végén különösen a szívéhez nőtt (népmesék, szólások).

Exegetikus és klasszika-filológia tudását éppúgy érvényre juttatja, mint mitológiai és történeti ismereteit. Ismét hitet tesz a katar eretnekek mellett, miután az isteni lemondásról (abdication) szóló gondolatát az első részben kifejtette. Már az 1930-as évektől fogva közel került Paul Valéry lírájához és költészettani nézeteihez; verseit is neki küldte el. A rá való hivatkozás tehát nem véletlen. Az állandósuló Platon-idézetek és kommentárok Marseille-i időszakába mennek vissza, mikor fordítani kezdte a görög gondolkodót; folytatásuk, kibővítésük megtalálható az „Intuitions pré-chrétiennes” és a „La source grecque” című kötetekben. Pascal elleni kifakadása is régibb keletű, bár nem teljesen megalapozott; amellyel gondolkodásuk végtelensége, bizonyosságra törése közeli társakká teszi őket.

egyikük vagy másikuk uralkodik az előkészület ideje alatt. Meglehet, hogy nem szükségszerűen ugyanaz uralkodik ez időszak teljes hosszának folyamán.

Az sem valószínű, ha az esetek többségében az előkészület ideje csak úgy ér végéhez, a lélek csak úgy képes Mesterének személyes látogatását fogadni, ha e közvetett szeretetek magas fokra jutottak el benne.

E szeretetek olyan formában alkotják együttesen Isten szeretetét, mely az előkészület időszakához illik: *rejtett formában*.

Nem semmisülnek meg akkor sem, mikor a lelket a valódi istenszeretet tölti el: végzetlenül erősebbé válnak, és így egyetlen szeretetet alkotnak.

De a szeretetnek ez a rejtett formája szükségszerűen s gyakran nagyon hosszú időn át előzi azt, egyedüli helytartója a léleknek; sok embernél talán egészen a haláláig. E rejtett szeretet a tisztaságnak és az erőnek egészen magas fokait érheti el.

Abban a pillanatban, melyben a lelket megérintik, e szeretet lehető összes formája a szentség erényével lesz azonos.

A FELEBARÁT SZERETETE

Nagyon világosan jelölte meg ezt Krisztus a felebaráti szeretetre. Azt mondta, egy napon köszönetet mond majd jótévőinek ezekkel a szavakkal: „Éheztem és ennem adtatok”.

De ki lehet Krisztus jótévője, ha nem maga Krisztus? Ember hogyan adhatna enni másképp Krisztusnak, ha legalább egy kiváltságos pillanatra nem jut el abba az állapotba, melyről Szent Pál beszél, hol nem önmaga él már önmagában, hanem egyedül Krisztus él őbenne!

Az Evangélium szövegében csak arról esik szó, hogyan van jelen Krisztus a szerencsétlenben. Mégsem tűnik úgy, hogy annak lelki méltósága, akihez eljön, magyarázatra szorulna. El kell ismernünk tehát, hogy a jótévő — Krisztust hordozóként — maga az, ki a kiéhezett szerencsétlennek a kenyérrel, amit ad neki, Krisztust viszi el. A másíknak jogában áll beleegyezni vagy nem beleegyezni e jelenlétbé, pontosan úgy, mint annak, aki áldozik. Ha megfelelőképp adják és megfelelőképp fogadják az adományt, egy darab kenyér útja egyik embertől a másikig olyasvalami, mint a tökéletes szentáldozás.

Jótévőit Krisztus nem nevezi szeretetre méltóknak, sem könyörületeseknek; igaz a nevük. Az Evangélium semmiféle különbséget nem tesz a felebarát szeretete és az igazságosság között. Miként a görögök szemében is a könyörületes Zeusz tisztelete volt az első az igazságosság földadatai között. A különbségtévést az igazságosság és a könyörületesség közt mi találtuk föl. Könnyű fölfogni, miért. A mi igazságosság elnevezésünket az érdemli ki, kinek módjában áll adni. Ha még ad is, tökéletesen meg lehet elégedve önmagával. Azt képzeli, hogy jót tett. S attól függően, hogyan értelmezi adakozását, annak, akinek adott, vagy teljes hálával illik lennie iránta, vagy a legalázatosabban térdre kell borulnia előtte.

Egyedül az igazságosság és a szeretet tökéletes azonosítása teheti egyszerre lehetővé egyrészt a részvétet és a hálát, másrészt a szerencsétlenség méltóságának tiszteletét, melyet a szerencsétlenek iránt mások és önmaguk éreznek.

Csak azt kell elgondolni, hogy semmilyen jóság, még ha a jóságnak hamis álorcája alatt tévedésként húzódik is meg, nem juthat tovább az igazságoságnál. Az igaznak azonban köszönettel tartozunk igazságosságáért, mert az igazságosság olyannyira szép, mint Isten hatalmas dicsősége, melyért szintúgy köszönetet mondunk. Bármilyen más hála szolgál, mi több, állati.

A különbség a között, aki jelen van az igazságosság egy cselekedeténél és a között, aki abból fogható előnyt nyer, csak annyi, hogy ilyen esetben az igazságosság szépsége az elsőnek csupán látványosság, a másodiknak meg valamilyen kapcsolat tárgya, sőt olyan, mint a táplálék. Így az, ami az előbbinél egyszerű csodálat érzése, az utóbbinál, a hála tüzetől fölszítva, jóval magasabb fokú érzelmet idéz elő.

Hálátlanoknak lenni akkor, mikor igazul bántak velünk oly körülmények közt, melyben az igazságtalanság könnyen lehetséges lett volna, annyi, mint lemondani a természetfölötti, szűztiszta erényről, mely jelen van a tiszta igazságoságnak minden cselekedetében.

Semmi nem érteti meg világosabban ezt az erényt a természetes igazságosság elvénel, mely Thuküdidész néhány csodálatos sorában hasonlíthatatlan szellemi becsületességgel van elbeszélve.

Midőn az athéniak háborút viseltek Spárta ellen, arra szerették volna kényszeríteni Mélosz kicsinyke szigetének lakóit, kik az antikvitás folyamán mindig is Spártához tartoztak, s a háborúban semlegesek maradtak, hogy csatlakozzanak hozzájuk. Az athéni ultimátumra a mélosziak hiába könyörögtek igazságosságért, hiába esdettek könyörületért városuk régiségei számára. Mivel beleegyezésüket nem adták, az athéniak letarolták a várost, megölték minden férfit, rabszolgáinak árultak asszonyt és gyermeket.

Az említett szavakat Thuküdidész az athéniak szájába adja, akik mondókájukat azzal kezdik, hogy meg sem próbálják igazolni, ultimátumuk igazságos-e.

„Taglaljuk inkább azt, ami lehetséges... Ti éppúgy tudjátok azt, mint mi; az emberi értelem is úgy van megalkotva, hogy azt, ami igazságos, csak akkor mérlegeli, ha egyik és a másik fél részéről is ugyanaz a föltétel áll fenn. De ha az egyik erős, a másik meg gyöngé, a lehetőséget az első szabja meg, a másik pedig elfogadja.”

A mélosziak válasza az, hogy csata esetén az istenek — ügyüknek igazsága miatt — velük lesznek. Az athéniak azt felelik erre, hogy nem látják okát ennek a föltételezésnek.

„Az istenekben hisszük, az emberekben bizonyosak vagyunk, hogy mindegyikük, a természet örök rendelkezése folytán ott oszt parancsot, ahol hatalma van rá. Nem mi alkottuk ezt a törvényt, s nem mi vagyunk, akik először alkalmazzuk; készen találtuk már és úgy őrizzük, mintha örök időtől léteznék; ez okból használjuk. Bizonyosak vagyunk benne, hogy ti is, akárcsak mindenki más, ha a hatalomnak ugyanerre a fokára jutnátok egyszer, éppígy tennétek.”

Ez az értelmi világosság az igazságtalanság tanában — világosság, közvetlenül a könyörület eszméje alatt. Oly világosság, mely egy időre ég még ott, hol könyörület volt, de már kialudt. Alatta sötétség honol, melyben az erős szíve teljéből meg van győződve róla, hogy indoka igazabb, mint a gyöngéé. Ahogy a rómaiak és a zsidók példája mutatta is ezt.

Lehetőség, szükségesség e sorokban oly fogalmak, melyek ellentétesek az igazságossággal. Minden lehetséges, amit az erős a gyöngére kényszeríthet. Meltányos lenne megvizsgálni, meddig is mehet ez a lehetőség. Ha ismernénk a lehetőségeket, egészen bizonyosra vehetnénk, hogy az erős a legtávolabbi határokig ervényt szerezne benne akarátának. Ez mechanikus szükségyszerűség. Másként olybá tűnnék, hogy akarna is, meg nem is akarna egyszerre. Az erőset is éppoly szükségyszerűség mozgatja ebben, mint a gyöngét.

Ha két emberi lény valamit közösen akar végbevinni, és egyikőjüknek sincs hatalma rá, hogy a másikra valamit is kényszerítsen, egyezésre kell jutniok. Ilyen esetben nézzük meg, mi az igazságosság, hiszen egyedül az igazságosságnak van hatalma arra, hogy két akaratot egyesítsen. Mása ó annak a Szeretetnek, mely az Atyát és a Fiút Istenben egyesíti; közös gondolata Ő valamennyi gondolkodónak. Akkor azonban, ha egy erősebből és egy gyöngébből van szó, egyáltalán nem szükséges, hogy a két akarat egyesüljön. Egy akarat van csak, az erősebbiké. A gyöngébb engedelmeskedik. Úgy történik minden, akár valamilyen anyagot formáznánk. Nincs két akarat, melyeknek eggyé kellene válni. Az ember akar, az anyag meg elszenved. A gyöngé olyan, mint valami tárgy. Semmi különbség nincs követ hajítani, hogy egy alkalmatlankodó kutyát odébb állítsunk és ráripakodni a rabszolgára: „Kergesd el ezt a kutyát!”

Az emberek egyenlőtlen erőviszonyainak közepette az alacsonyabb rendűnek az egyenlőtlenység bizonyos fokától kezdve egyenes az útja az anyag és személyisége elvesztésének állapotába. Ahogy a régiek mondták: „Amelyik napon rabszolga válik belőle, lelkének felét veszíti el az ember”.

Az egyensúlyban álló mérleg, mely mása az erők egyenlő viszonyának, az igazságosság jelképe volt az egész antikvitásban, kivált Egyiptomban. Lehetséges, hogy vallási tárgy volt, mielőtt a kereskedésben használatos lett volna. Kereskedelemben való használata annak a kölcsönös beleegyezésnek a mása, mely maga az igazságosság lényege; ennek kell szabályoznia a cserét. Az igazságosságnak oly meghatározása, hogy ő a kölcsönös beleegyezés keze, melyre Spárta törvénykezésében rátalálunk, valószínűleg égei-krétai eredetre megy vissza.

Az igazságosság természetfölötti erénye abban áll, hogy az erők egyenlőtlen kapcsolatában fölül állót éppen olyan cselekedetre bírja, mint egyenlőség esetén. Mégpedig minden tekintetben, beleértve a hanghordozás és a magatartás leg-
aprobabb részleteit, mert egyetlen mozzanat elegendő ahhoz, hogy az alacsonyabban levőt ismét az anyag állapotába taszítsa vissza, mely ilyenkor éppoly magátólértel-
dőséggel lesz az övé, mint a nulla fok alatti hőmérsékletre kicsobbantott víz válik egyszerre csak jéggé.

Az ekképp szerzett erény az alacsonyabb iránt az, ha nem hisszük, hogy valóban lenne egyenlősége az erőknek, fölismerjük, hogy egyedül a másik nagy-
lelkűsége lehet oka ennek. Ez az, amit hálának mondanak. Ha az alacsonyabb rendűhöz más módon közelítünk, az igazságosság természetfölötti erénye azt is-
merteti föl, hogy a vele való eljárás egyrészt különbözik az igazságosságtól, míg másrészt megegyező a szükségyszerűséggel és az emberi természet mechanizmu-
sával. A szerencsétlennek lázadás és behódolás nélkül kell maradnia.

Aki egyenlő félként kezeli azokat, kiket az erőviszonyok mélyen alája vetnek, az emberség igaz ajándékában részesíti őket, abban, melytől megfosztotta őket a sors. Ahogy teremtménynek lehetséges, a Teremtő eredendő nagylelkűségét újít-
ja föl irántuk.

Ez az erény az igazán keresztény erény. Az, melyet az egyiptomi *Holtak könyve* éppoly fenségesen fejezett ki, mint az Evangélium: „Senkit nem fakasztottam sírásra. Fennen hangot soha nem használtam. Félelmet soha nem okoztam sen-
kinek. Soha nem voltam süket az illó és igazságos beszédre.”

A szerencsétlenek hálája, midőn tiszta, ugyanebből az erényből való része-
sedés, mert egyedül az tudja meghálálni, aki képes rá. Mások csak hatását érzik ennek az erénynek, anélkül, hogy fölismernék.

Az ilyen erény megegyezik a valóságos, tettekben is az igaz Istenben megnyilvá-
nuló hittel. Thuküdidész elbeszélésében az athéniak úgy gondolták, hogy az is-
tenség — akár a természeti állapotban levő ember — a lehetségesnek legvégső
határáig rendelkezik.

Az igaz Isten mindenhatónak elképzelt Isten, de olyan, ki nem rendelkezik
mindenütt, ahol pedig hatalma van rá; mert egyedül az égben találjuk meg
őt, avagy elrejtőzve a világban.

Azoknak az athénieknek, akik lekaszabták a mélosziakat, semmi fogalmuk
nem volt már arról az Istenről.

Tévedésüket elsősorban az bizonyítja, hogy megesik — állításukkal ellentétben
— → noha igen ritka esetben —, hogy egy ember, tiszta nagylelkűségből lemond
arról, hogy hatalmat gyakoroljon ott, hol ezt megtehetné. S ami lehetséges az
embernek, lehetséges Istennek.

A példákon lehetne vitatkozni. Az azonban bizonyos, hogy ha egyszer vagy
mászor sikerülne bizonyítanunk, hogy pusztán tiszta nagylelkűségről van szó,
e nagylelkűség általános csodálatot keltene. Mindaz, mit az ember csodálni képes,
Istennek lehetséges.

A világ képe még biztosabb bizonyosság. Tiszta jó sehol nem található benne.
Vagy Isten nem mindenható, vagy nem tökéletesen jó, vagy nem rendelkezik
ott, hol hatalma van rá.

Hasonlóképp, a rossz világi létezése, távol attól, hogy Isten valósága elleni
bizonyosság legyen, Isten valóságát igazságában fedi föl előttünk.

A Teremtés Isten részéről nem önkíráadás, hanem a visszahúzóadás cselekedete,
a lemondásé. Isten és minden teremtmény: kevesebb, mint Isten egyedül. Isten
elfogadta ezt a fogyatkozást. Kiüresítette magából a lét egy részét. Már isten-
ségének ebben az aktusában kiüresítette magát; ezért mondja Szent János, hogy
a Bárányt a világ teremtése óta megölik. Isten megengedte, hogy más dolgok
is létezzenek, mint Ő, olyanok, melyek végzetlenül kevesebbek nála. Teremtő
aktusával megtagadta önmagát, miként Krisztus is azt hagyta ránk, hogy tagadjuk
meg önmagunkat. Isten megtagadta magát a mi javunkra, hogy lehetőséget
adjon, hogy mi is megtagadjuk magunkat érte. A válasz, a viszonzás, melynek
elutasítása tőlünk függ, egyedül lehetséges igazolása a teremtő aktus esztelen
szeretetének.

Azok a vallások, melyek fölfogták ezt a lemondást, Istennek ezt a szán-
dékos félrehúzóadását, föltűnő hiányát és titokzatos jelenlétét a világban: ezek
az igaz vallás, a nagy Kinyilatkoztatásnak különféle nyelvekre való alkalmazása.

Azok a vallások, melyek parancsolónak állítják be az istenséget, ahol csak hatalma van rá, hamisak. Bálványimádók akkor is, ha monoteisták.

Ha az a szerencsétlen, ki a halott és passzív anyag állapotába jutott, akármily kis időre is visszatér a másik nagylelkűségének segítségével emberi állapotba, ha képes fölfogni és megérezni e nagylelkűség igazi lényegét, e pillanatban közvetlenül a könyörületből származtatott lelket nyer. Víz és lélek szüli meg fölülről. (Az Evangélium *anóthen* szava gyakrabban jelent „fölülről”-t, mint „új”-at.) A szerencsétlen felebaráttal szeretettel bánni annyi, mint megkeresztelni.

Az, ki nagylelkűséget cselekszik, csak akkor viheti végbe tettét, ha gondolatban már a másik helyzetébe került. E pillanatban őt sem élteti más, csak víz és lélek.

Nagylelkűség és részvét egymástól elválaszthatatlanok, s mindkettejük mintája Istenben található, azaz a teremtés és a Passió.

Krisztus azt tanította nekünk, hogy a felebarát természetfölötti szeretete a részvét és a hála váltakozása, mely mint villámfény lesz láthatóvá két lény között, kik közül egyiknek van, másiknak nincs emberi személye. Kettejük közül az egyik nem több vékonyka, póre, tehetetlen és vérző testnél, kint az árokparton, névtelenül, kiről senki nem tud semmit. Akik elhaladnak e jelenség mellett, alig veszik észre, s néhány pillanattal később el is felejtik, hogy észrevették. Egyvalaki áll meg és figyel föl rá. A rákövetkező pillanatok tettei önként folynak ebből a pillanatból. E figyelem teremtő figyelem. Am mihelyt bekövetkezik, lemondás lesz belőle. Föltéve, ha tiszta. Az ember úgy fogadja el fogyatkozását, hogy közben már arra figyel, hogyan induljon meg anélkül, hogy kiterjesztené hatalmát, pusztán azért, hogy életre keltsen egy tőle különböző és független embert. Mi több, együttérzése arra vezeti, hogy a másik létébe helyezkedjék, részt kérve a halott anyagnak abból az állapotából, melyben az találtatik.

E tevékenység éppúgy ellenkezik annak az embernek a természetével, ki nem ismerte még a szerencsétlenséget és nem tudja, mi ez, és azéval, ki tapasztalta már vagy megsejtette a szerencsétlenséget és irtózva viselte el.

Semmi különös nincs abban, ha valaki, kinek van kenyere, ad belőle egy darabot az éhezőknek. Az lenne különös, ha úgy tenné ezt, hogy adtszta különbözőnek azétól, aki egy tárgyat vásárol. Az az alamizsna, mely nem természetfölötti, hasonlít a vásárláshoz. Megveszi a szerencsétlent.

Bármit akarjon is az ember, legnagyobb bűnt vagy legnagyobb erényt, legapróbb gondot vagy leghatalmasabb elhatározást, vágyakozásának lényege mindig az, hogy szabadon akarjon. Akarni a másiktól és szabad beleegyezés lehetőséget, mit a szerencsétlenség elrabolt tőle annyi, mint beléhelyezkedni a másikba, beleegyezni önmagunk szerencsétlenségébe, azaz önmagunk megsemmisülésébe. Egyenlő ez önmagunk megtagadásával. Miután megtagadtuk önmagunkat, képesek leszünk Isten példájára a teremtő beleegyezés segítségével megerősíteni mást. Váltásdíjként ajánljuk föl magunkat a másiktól. Ez az üdvözítő tett.

A gyöngébb vonzódását az erősebbhez természetesnek tartjuk, mert a gyöngé azt képzele, erőt nyer abból, hogy a másik helyére lép. Az erős vonzódása a gyöngéhez, ellentétes folyamat lévén, csöppet sem természetes.

Ezért aztán a gyöngébb vonzódása az erősebbhez csak akkor tiszta, ha tárgya kizárólag a másiktól személyként való vonzalma, az esetben, ha a másik valóban nagylelkű. Természetfölötti hála ennek a neve, mely boldoggá tesz, hogy természetfölötti részvétnak lehetünk a tárgya. Egészen érintetlenül hagyja ez a büszkeséget. Miként az igazi büszkeség megőrzése a szerencsétlenségben szintű természetfölötti. A tiszta hála csakúgy, mint a tiszta részvét, lényegében beleegyezés a szerencsétlenségbe. A szerencsétlen és jótévője, kik közt a sors forgandósága véghetetlen távolságot támaszt, egyik lesznek ebben a beleegyezésben. Barátság alakul ki közöttük, püthagóreus értelemben: csodálatos harmónia és egyenlőség.

Ugyanakkor mindegyikük teljes lelkével ráébred arra, hogy jobb nem parancsolni ott, hol hatalmunk van rá. Ha a lélek egészét ez a gondolat köti le és fölneveli azt a képzelőerőt, mely cselekedeteinknek is rugója, megszületik az igazi hit. Ez a hit a jót a világon kívülre veti, hol egyedül létezik minden hatalom forrása; az emberi személy központjában elhelyezkedő titokzatos pontban megtalálja a jót, mely a lemondás eszméjének modellje.

Igy van a művészetben is: ha az alkotás másodrendű (tündöklőn vagy silányan az), akkor önkirásztság; ha valóban elsőrendű alkotás, igazi teremtés, akkor lemon-

dás önmagunkról. Nem szereznek érvényt ennek az igazságnak, mivel a hír dicsősége összegyágyálja s fényével megkülönböztetés nélkül beborítja az elsőrendű alkotásokat és a másodrendűek legtündökletesebbjeit, sokszor még az utóbbiaknak biztosítva előnyt ezzel.

A felebarát szeretete, mivel teremtő figyelem hozza létre, megfelel a zsenialitásnak.

A teremtő figyelem abban áll, hogy valóságosan figyeljünk arra, ami nincs. Az út szélén heverő névtelen test életteleniségében nincs ember. A szamaritánus, ki megáll és ránéz, mégis e hiányzó emberre szegezi figyelmét, s nyomon következő mozdulatai tanúsítják, hogy figyelme valóságos volt.

A hit, mondja Szent Pál, a láthatatlan dolgok meglátása. A figyelemnek e pillanatában a hit éppúgy jelen van, mint a szeretet.

Ugyanígy az az ember, ki teljesen a másik bizalmától függ, elveszti létét. A rabszolga ura szemében is, a magáiban is nem létező tárgy. Az amerikai néger rabszolgák, ha baleset által kezüket vagy lábukat sebeztek, azt mondogatták: „Semmi nem történt, urunk lába, urunk keze volt”. Megszűnik létezni az, kit a javaktól teljesen megfosztanak. bármilyenek legyenek is ezek, mikben a társadalmi megbecsülés csirázik. Egy spanyol népdal csodálatosan igazul foglalja szavakba: „Ha valaki láthatatlanná szeretne válni, a legbiztosabb módja, hogy szegényné válik”. A szeretet meglátja a láthatatlant.

Isten elgondolta, ami nem volt, és ezzel a gondolattal létrehozott mindent. Egyedül azért létezőnk pillanatról pillanatra, mert Isten elfogadta, hogy létezésünket elgondolja, noha a valóságban nem létezőnk. Ezért, hogy a teremtést emberien s tárgyaktól megfosztólag hamisan képzeljük el, de e képzelődés az igazságot rejti magában. Egyedül Istennek van hatalma, hogy valóságosan gondoljon el valamit, ami nincs. Egyedül a bennünk levő Isten képes valóságosan elgondolni emberi minőséget a szerencsétlenben, valóságosan más pillantást vetni rá, mint amivel mi tárgyakat méregetünk, valóban úgy hallani hangját, ahogyan mi emberi beszédre figyelünk. Így a szerencsétlen is ráéssz, hogy van hangja; más-ként nem volna alkalma rá, hogy ezt fölismerje.

Amennyire nehéz a szerencsétlenre valóságosan figyelni, olyannyira nehéz neki is megéreznie, hogy pusztán együttérzésből lettek figyelmesek rá.

A felebarát szeretete oly szeretet, mely Istentől az emberre száll. Megbúvik mindabban, mi embertől Istenhez igyekszik. Isten nem késlekedik eljutni a szerencsétlenhez. Mihelyt a lélek beleegyezésre szánja el magát, legyen ez bár a legutolsó, a legnyomorultabb, a legartikulálatlanabb, Isten szaladni fog belé, hogy rajta keresztül lássa, hallja a szerencsétleneket. E jelenlét csak idővel lesz világossá a lélek számára. S ha néven nevezni akkor sem tudná, mindenütt, hol a szerencsétleneket önmagukért szeretik, Isten van jelen.

Am Isten nincs jelen ott, még ha szólítják, akkor sem, ahol a szerencsétlenek a jót tevés pusztá eszközei: még akkor sem, ha szeretik is őket ezen a címen. Mert ilyen esetben megszokott szerepükben vannak, melyben anyagnak, tárgynak tekintik őket. Személytelen szeretetet kapnak. Holott tehetetlen, névtelen helyzetükben személyes szeretetet kellene közvetítenünk nekik.

Ezért az olyan kifejezések, mint a „felebarátot Istenben” „Istenért” szeretni, csalókák és követelműek. Az embernek az oly figyelem sem áll teljesen a módjában, mellyel egyszerűen nézné az út szélén heverő meztelen, tehetetlen testet. Nem oly pillanat ez, hogy Istenre szegezzük gondolatunkat. Miként vannak oly pillanatok, melyekben úgy kell Istenre gondolnunk, hogy közben — kivételt nem ismerve — minden teremtményről elfeledkezünk, vannak oly pillanatok is, melyekben a teremtményekre figyelve nem szabad kifejezetten Istenre gondolnunk. Isten jelenlétének e pillanatokban oly mély titok a nyitja, hogy ez számunkra is titok marad. Vannak pillanatok, melyekben Istenre gondolni annyira, mint eltávolodni Tőle. A nási egygyólvadás föltétele a tisztaság.

Ha szeretetünk igazi, nem mi szeretjük a szerencsétlent Istenben, hanem a bennünk levő Isten szereti őt. Mikor mi válunk szerencsétlenné, megint a bennünk levő Isten szereti azokat, kik jót tennének velünk. A részvét és a hála Istentől származik, s mikor találkoznak egy szemvillanásban, a tekintetek találkozási pontján Isten van jelen. A szerencsétlen és a másik ember Istentől, Istenen keresztül, de nem Isten szeretetéért szeretik egymást; a szeretetért szeretik egymást. Valami lehetetlen rejlik ebben. Ezért nem irányíthatja más, csak Isten.

Annak, ki Isten szeretetéért ad kenyeret az éhezõ szerencsétlennek, nem mond köszönetet Krisztus. Jutalmát úgyis elnyerte ebben a gondolatban. Krisztus azoknak mond majd köszönetet, kik nem tudták, kiket is tápláltak.

Az adás egyébként csak egyik lehetséges formája a szerencsétlenek iránti szeretetnek. A hatalom — hatalom arra, hogy jót és rosszat tegyünk. Az erõknek nagyon egyenlõtlén helyzetében a felsõbbrendû igazságos lehet az alacsonyabb rendûvel akkor is, ha jót tesz vele az igazságosság nevében, s akkor is, ha rosszat, ugyanennek nevében. Az elõbbi esetben kegyrõl, az utóbbiban büntetésrõl van szó.

Az igazságos büntetés, miként az igazságos kegy, Isten valódi jelenlététõl van áthatva s valami olyat alkot, mint a szentség. Világosan szól errõl is az Evangélium. „Az vesse rá az elsõ követ, kinek nincs bûne!” — ezt fejezi ki. Egyedül Krisztusnak nincs bûne.

Krisztus megbocsátott a házasságtörõ asszonynak. A büntetés értelme nem azé a földi lété, ami a kereszten teljesült be. De Krisztus azt sem írta elõ, hogy betartsák a büntetés igazságosságát. Megengedte, hogy tovább folytassák a megkövezéseket. Mindenütt, hol igazságot gyakorolnak, elsõnek tehát õ veti el a követ. S mivel az éhezõ szerencsétlenül áll, hogy egy igaz táplálja, úgy az elítélt szerencsétlenül az, hogy egy igaz büntesse. Nem mondta ezt, de elegendõképp kinyilvánította, õ, ki úgy halt meg, mint a közjog elítélte. Ahogy a J. O. C.-be* tömörült munkásokat megrészegítette az a gondolat, hogy Krisztus egy volt közülük, a csavargók is jogosan érezhetnék át ugyanezt a részegséget. Csak meg kellene mondani nekik, mint a munkásoknak. Bizonyos értelemben Krisztus közelebb áll hozzájuk, mint a mártírok.

A kõ, mely õl, a kenyérdarab, mely táplál, pontosan ugyanaz az erény, ha indulása és megérkezése pillanatában Krisztus jelen van. Az élet ajándéka, s a halál ajándéka egyenértékû.

Egy hindu hagyomány szerint Rama királynak, ki a Háromság második személyének megtestesülése, hogy népe közt egy botránynak elejét vegye, legnagyobb sajnálatára meg kellett ölnie egy alacsony kasztriból származó embert, ki a törvényt dacolva, a vallási aszketizmus gyakorlatainak szentelte életét. A király maga kereste föl, és egy kardsuhintással elintézte. Kevéssel ezután a halott lelke megjelent neki, és lábai elé borulva köszönte meg azt a dicsõséget, melyet az üdvös karddal való kapcsolat szerzett meg neki. Így kivégzése, noha bizonyos értelemben igazságtalan volt, Isten keze által jogossá és beteljesítetté vált, a szentség teljes erényét birtokolta.

A büntetés jogos voltának nincs igazi jelentése, ha nem kap valami vallást, ha nem válik hasonlónvá a szentséghez; s következõleg, minden büntetõ funkciónak, a bírótól a hóhérig és börtönõrig, valamiképp a papságban kell részesednie.

Az igazság meghatározása a büntetésben és a kegyelemben ugyanegy. Azt jelenti, hogy a szerencsétlenre mint lényre és ne mint dologra figyeljünk, s kívánjuk azt, hogy szabad beleegyezésének képessége megõrzõdjék számára.

Az emberek úgy képzelik, hogy megvetik a bûnt, holott valójában a szerencsétlenség elesettségét vetik meg. Az a lény, kiben a kettõ találkozik, lehetővé teszi nekik azt, hogy lemondjanak a szerencsétlenség megvetésérõl — annak örven, hogy megvetik a bûnt. Ezáltal lesz amaz a legnagyobb megvetés áldozata. A megvetés ellentéte a figyelemnek. Ettõl csak akkor van kivétel, ha valami oly bûnrõl van szó, melynek ellenõrizhetetlen okoknál fogva, tekintélye van, mint a gyilkos esetében gyakorta azért a futó erõért, melyet birtokolt, vagy amely nem támad föl oly erõvel azoknál, akik ítélkeznek a bûnösség kérdésében. A lopás a tekintélytõl leginkább messze álló bûneset, mely azonban a leghangosabb méltatlankodást okozza, mivel a vagyonhoz ragaszkodnak legtöbben és legerõsebben. Még a büntetõtörvénykönyvben is megnyilvánul ez.

Semmi nincs alacsonyabban annál az emberi lélynél, kit a bûnösségnek igaz vagy hazug látszatával fedtek be, és aki teljes mértékben annak a pár embernek a bizalmától függ, kik kevés szót vesztegetve rendelkeznek sorsa felõl. Ezek az emberek nem, is nagyon figyelnek rá. Egyébként attól a pillanattól kezdve, hogy valaki a büntetõtörvénykezés kezébe kerül, egészen addig, míg távozik onnan — s akiket csavargóknak meg prostituáltaknak mondanak, talán egész

* Jeunesse Ouvrière Catholique (Katolikus Munkásifjúság)

életüket itt töltik el —, soha nem válik tárgyává a figyelemnek. Mindent úgy rendeznek el, a legkisebb részletekig, a hangsúlyozásig, hogy valami hitvány tárgyat, selejtes darabot faragjanak belőle az emberek s önmaga szemében. Durvaság és könnyedség, megvető és hízelkedő kifejezések, beszédmodor, annak módja, ahogy meghallgatják vagy nem hallgatják meg, mind ezt segíti elő.

Semmiféle szándékos rosszindulat nincs ebben. Automatikus következménye ez annak a hivatali életvitelnek, melynek kivizsgálási tárgya a szerencsétlenség alakjában megismert bűneset, azaz oly alakban, melyben a tisztátalanság irtózata meztelenül áll. Az efféle kapcsolat, lévén hogy folytonos, szükségszerűen bemocskol, s ennek formája a megvetés. Az a megvetés, mely újon-újra rázúdul minden vádlottra. A büntetőtörvénykezés nem is más, mint egy áttemelő szerkezet, mely valamennyi vádlottra rázúdítaná mindazt a mocskot, mellyel a szerencsétlen bűnös körül van véve. Van még a büntetőtörvénykezéssel való kapcsolatban valami olyan irtózat is, mely arányos az ártatlansággal, a lélek érintetlenül hagyott részével. Azok, kik teljesen fölemésztdöttek, nem nyerne ebből semmiféle sajnálatot és nem is szenvednek miatta.

Mindez nem is lehet addig másként, míg nincs a büntetőtörvénykezés és a bűneset között valami, mi a tisztátalanságot megtisztítaná. Ez a valami csak Isten lehet. Egyedül a végtelen tisztaságot nem szeplősíti be a rosszal való kapcsolat. E kapcsolat során mindenfajta véges tisztaság maga is szennyé válik. Ha a büntetőtörvényt valamiképp megreformálnák, a büntetés emberi csak akkor lesz, ha Krisztuson vezet át.

Nem a büntetés szigorának foka a legfontosabb. Jelenlegi körülményeink közt, egy elítéltet, ki bár vétkes és vétkét tekintve viszonylag nagylelkű büntetést szabtak ki rá, gyakorta tekinthetjük a legkegyetlenebb igazságtalanság áldozatának. A lényeges az volna, hogy a büntetés törvényes legyen, tehát közvetlenül a jogból származzék; hogy a törvényt isteni jellegűnek ismerjék el, nem tartalmánál fogva, hanem, mert törvény; hogy a büntető igazságszolgáltatásnak célja az legyen, hogy bírót és azok segítőit a vádlottért tartsa fenn; minden tagja, kire az elítéltet rábízzák, figyelemmel és részvétellel legyen iránta, a vádlottól meg beleegyezését kérje a kiszabott büntetésbe, azt a beleegyezést, melynek az ártatlan Krisztus adta tökéletes példáját.

Az így kiszabott halálbüntetés kisebb vétekért sem lenne szörnyűbb, mint ma hathónapi börtön. Nincs irtóztatóbb annak a vádlottnak oly gyakori látványánál, aki a világon semmilyen segítségre nem számíthat a beszédén kívül, de azt is képtelen használni társadalmi eredete, kulturáltságának hiánya miatt, bűnösségétől, a szerencsétlenségtől és a félelemtől meggörbedve, bírái előtt dadog, és azok nem figyelnek rá és beszédébe vágnak, finomkodó szavakat fitogtatván neki.

Míg a társadalmi életben megmarad a szerencsétlenség, míg a törvényes vagy magánkegyelem el nem tűnik, a polgári intézmények és a vallási élet szétválasztása bűnként megy számba. A laikus eszme önmagában teljesen hamis. Némi igazsággal ugyan fölléphet egy totalitárius vallás ellen. Ilyen esetben, semmi kétség, léte jogosult.

Hogy mindenüvé eljusson, ahogy el kell jutnia, a vallás nemcsak hogy totalitárius nem lehet, de egészében annak a természetfölötti szeretetnek nevezőjére kell jutnia, mely egyedül hozzáillő. Ha ezt tenné, mindenüvé eljutna. Ahogy a Szentírás mondja: „A Bölcsesség, tökéletes tisztasága miatt, mindenüvé utat talál!”.

Krisztus hiányából következik, hogy talán a koldusság — legtágabb értelmében — s a büntetés a két legszörnyűbb valóság, ami csak földön lehetséges, két, csaknem pokoli valóság. Magának a pokolnak a színeivel ékesek. Ide sorolhatnánk a prostitúciót, mely az az igazi házasságnak, mint a könyörület nélküli kegy és büntetés az igazi kegynek és büntetésnek.

Az ember megkapta a hatalmat, hogy jót és rosszat tegyen, nemcsak felebarátjának testében, de lelkében is, teljes lelkében annak, kiben nincs jelen Isten, Isten által el nem foglalt részében annak, kiben jelen van. Az az ember, kiben Isten lakik, ha rosszra való hatalmánál vagy egyszerűen testi mechanizmusánál fogva ad vagy büntet, a kenyér vagy a kard vasának közvetítésével a másiknak azt adja át, mit önmagában hordoz. A kenyér s a vas anyaga szűz, mentes jótól és rossztól, közömbösen közvetíti egyiket s másikat. Kit a szeren-

cséllenség rákényszerített, hogy elfogadja a kenyeret, elszenvedje a kardot, csúpsz és védtelen lélekkel néz egyszerre jó és rossz felé.

Egyetlen egy módja van annak, hogy mindig jót kapjunk. És ez az, hogy fölismerjük, nem elvontan, hanem egész lelkünkkel, hogy azok az emberek, kiket nem a tiszta jó éltet, a világ rendjének gépezetében olyanok, mint a tehetetlen anyag. Mihelyt ezt fölismerjük, minden egyenesen Istentől jön felénk, akár egy ember szeretetén keresztül, akár a tapintható vagy pszichés anyag tehetetlenségén át; lélektől vagy víztől. Mindaz, ami bennünk életerőt növel, olyan, mint a kenyér, mellyel Krisztus köszönetet mond az igazaknak; minden ütés, seb és meggyalázás olyan, mint ugyanannak a Krisztusnak a kezéből ránkvetett kődarab. Krisztustól jó kenyér és kődarab, hogy lényünknek belsejébe vájva, Krisztust hozzák el nekünk. Kenyér és kő — szeretet. A kenyérrel táplálkozunk, a kő elé úgy menjünk, hogy a lehető legmélyebbre hatoljon testünkben. Ha vértünk oly kemény, hogy képes lenne megóvni lelkünket a kövek ellen, miket Krisztus hajított el, vessük le gyorsan és dobjuk szemétre.

(Folytatjuk)

REISINGER JÁNOS fordítása

CSÜRÖS MIKLÓS

KLASSZIKUSOK NYOMÁBAN

Barta János portréjához

Iskolateremtő tudós-pedagógusnak tartja, netán heves polémiáiról ismeri az irodalomtörténeti köztudat Barta Jánost, s ha „iskolán” nem a tárgyak egyszerűsítő, tananyagszerű, didaktikai célzatú lekerékítését értjük, a vitakészséget pedig nem tévesztjük össze a merev, öncélú, erőltetett tagadással és bírálással, akkor ezek a minősítések valóban segíthetnek valamit helyének megkeresésében, jellegzetességeinek meghatározásában. Ő maga mégis így foglalja össze s állítja az idő koordinátái közé hivatását, mesterségét, szellemi önarcképét: „Magyar irodalomtörténész a változó világban”. Vagyis nem a nevelői attitűddel többé-kevésbé együtt járó fölényt vagy a polemikus élesen kirajzolódó különálláspontját hangsúlyozza, hanem a nemzeti irodalom másokkal közös szolgálatát és a hűséget a vállalt magatartáshoz egy forrongó, átalakuló, történelmi változásokban bővelkedő korban. Ez a hűség, önmagával való azonosság természetesen nem jelenti — nem is jelentheti — világnézet és irodalomszemlélet változatlan-ságát, érintetlen állandóságát az immár fél évszázadnál hosszabb időt átfogó pályán; ezt Barta János nagyon is éber, a változásokra fürgén reagáló szelleme ugyanúgy kizárta volna, mint az utolsó ötven év mozgalmas és drámai eseményei, társadalmi és szellemi válságai, fordulatai. 1945 előtt Horváth János tanítványi köréhez számítják, Babits és a Nyugat karolja föl, s abban a Magyar Esztétikai Társaságban szerepel, amely — egy idevágó történeti áttekintés szerint — „autonóm, a korszerűbb polgári elméletek eredményeire támaszkodó” esztétika megteremtését tűzi ki célul; a nagy fordulat után világnézete, terminológiája, kérdései és a rájuk adott válaszok a marxista esztétika és irodalomtörténetírás problematikájához kapcsolódnak. Mindkét esetben belülről igyekszik tehát gazdagítani, továbbgondolni, fölfriisíteni a korszak bölcséleti és szaktudományos szemléletét; úgy alkalmazkodik, hogy egyszersmind a küzdelmet is vállalja fontosnak érzett elvei elfogadtatásáért, úgy mutatkozik korszerűnek és rugalmasnak, hogy makacsul ragaszkodik gondolkodás- és látásmódja végső lényegéhez, egzisztenciális gyökerezetéhez. Nevelés és vita csak részei (bár gyakran igen fontos összetevői) az önmegvalósítás kettős folyamatának, amelyben a változás éppoly lényeges, mint a változtatás, a tágulás, mint a tágitás. Barta János nemcsak divatokhoz nem siet csatlakozni, de még a valódi újdonságokat is a kölcsönös

alakítás jegyében, korábbi megoldásaival komolyan összemérve asszimilálja, megküzd velük, egy kicsit a maga képére gyúrja át őket.

Irodalomtörténezszekekről fontos szemléleti vonásokat árulhat el viszonyuk más tudományágakhoz, s nemcsak a műveltség terjedelmét, az érdeklődés irányát illetően. Barta János bevallottan a lélektanhoz és a bölcslethez vonzódik a leginkább, ihletői és mesterei „nem túl rövid sorában — mint mondja — egyaránt szerepelnek irodalomtörténezszekek, filozófusok és pszichológusok”. Mi mindenel adós szemlélete a modern lélektan különböző eredményeinek, szempontjainak? Legközismertebbnek az ún. karakterológiával való érintkezése számít: szereti „az író, az alkotó egyéniséget előbb emberi mivoltában, egyéniségének jellemzői vonásaiban /.../ megfogni és megérteni”; tulajdonságait rendszerezi, hierarchizálja és működésükben is megfigyeli, s a kapott eredményt a szokásosnál szorosabban köti össze a művek világával és esztétikumával. Tolnai Lajos lelki életében például „a bosszúnak, a megtorlásnak, a kompenzációnak” azt a szövevényét tartja meghatározónak, amelyet „ressentiment”-nak nevez, s a személyes sérelmek kibeszélését, „az egyéniség körül anorganikusan kifejlődött ressentiment-léggör” kifejeződését művészileg is hibáztatja, mintegy az esztétikai kudarc forrásának tekintti. Lépten-nyomon kiter a alkotáslélektani kérdésekre; eszménye a műalkotás létrejöttének olyan módja, amelyben az „öntudatlan élményszerzés és inspiráció” szerves és harmonikus kapcsolatban van a „tudatos anyaggyűjtéssel, tanulmánynyal és megformálással”, s az avantgarde-ra jellemző „szételődés” egyik karakterisztikus tünetét látja a kétféle elem összhangjának megbomlásában, a „számitóan tudatos konstrukció” meg a „tisztá, radikális spontaneitás” kettészakadásában. (Az avantgarde problematikáját egyébként a befogadó oldaláról, „a szemlélőnek, a műalkotás közönségének álláspontjára helyezkedve” is átgondolja, felhasználva a „Gestalttheorie”, alakzatelmélet nevű lélektani iskola tanítását az „egészben látó szintetikus szemléletről”.) Szívesen alkalmaz tipológiát, megkülönböztetve például affektív és tudós költőt, szuverén ön-kinyilatkoztatáson és a „közösség nyújtotta feladatok” elfogadásán alapuló attitűdöt, sőt másutt a géniusz izgalmasan körülírt fogalmán belül is olyan változatokat vet össze, amilyen a lelki nemesség, a kivételes tisztaság és természetesség jellemezte Petőfi-típus, illetve a „démoni és diabolikus” mélységű, valamilyen „ős-kozmosz-kaotikus életérzést” árasztó Ady-géniusz. A Petőfi és Arany barátságának szentelt tanulmányában az irodalmi társaságok és barátságok szociálpszichológiájáról szóló finom elemzések segítik elő a téma újszerű megvilágítását, s visszatérnek hasonló motívumok Barta János komparatistikai elméletében is, különösen ahol a kész mű, „a kiérlelt forma, a kiteljesedett stílus” bűvölő hatását fejtegeti „az éppen formálódni akaró, a megformálás gyötrelmével küzdő egyedi vagy kollektív alkotóra”. Nem kis részben társadalomlélektani indítékú az a rendkívül izgalmas, továbbfejlesztést, alaposabb kidolgozást érdemlő dimenzió-elmélet is (az embercsoportok is dimenziókban élnek), amely az *Arany János és az epikus perspektíva* című tanulmány háttérét alkotja: „dimenzióknak nevezem a valóságnak egy kisebb méretű, de belőle mégis kiszakadt tartományát, terét, világocskáját, amely az empirikus valóságtól elütő valamely speciális törvény vagy aspektus uralma alatt áll”. Az esztétikában a dimenzió a műalkotás által létrehozott „különös, atmoszféraszerű közeg”, amely az életanyagot magához idomítja, „megvan a maga mérete, valóságigénye és teherbírása” stb. Aranyra nézve jó néhány újszerű hipotézis következik e fogalom elemző alkalmazásából; minden epikai alkotása „egyedi dimenziót valósít meg”, s elhallgatásait, az alkotóerő megbénulásait magyarázva azokra a válságokra is figyelni érdemes, „amikor már maga mögött hagyott egy-egy dimenziót — és még nem talált újat az új témának és művészi akarásnak”.

Ez az elmélet másfelől mélyen benne fészkel Barta János filozófiai kultúrájában, s így átvezet tájékozódásának, világértelmezésének másik fontos komponenséhez. Ontológiai érdeklődésének centrumában az emberi létre és szerkezetére vonatkozó kérdések állnak. Fiatalkori tanulmányai Berzsenyiről és Vörösmartyról „életkörök és igazi lét, én és örökkévalóság” viszonyát vizsgálják, az életművek metafizikai mélységét mérlegelik; a művészet gyökereit ekkor „az alkotó lángész egyéni élethangulatában, saját egzisztenciális tudatában” keresi, tartalmát pedig „az alkotó lélek küzdelmében a maga igazi egzisztenciájáért”. Főként német bölcselők hatása nyomán a valóságot rétegzettnek, különböző síkokból fölepülőnek tetelezi, s „minden valóságfajtnak vagy valóság síknak meg-

felel a valóságélmény, valóságfelfogás hozzászabott módja az egyetlen emberi tudatban". Későbbi korszakában másként látja lét és tudat viszonyát, dialektikáját, fölismeri (bár tiltakozik kizárólagossá nyilvánítása ellen) a művészet társadalmi funkcióját. Hogy csak egyetlen példát idézzünk: 1937-ben a romantikát lelki alkatként, „metafizikai érzékenységeként, metafizikai élményekre való hajlamosságként” definiálta, húsz évvel azután sokoldalú vizsgálódása viszont a mű funkciójának („életbeli tényezővé, társadalmi hatóerővé” válásának) és az írói magatartásnak (az élet egészével szembeni tartós, jellemző állásfoglalásnak) elemzéséből indul ki. De érzékenysége a művészi szubjektivitás szférája: a valóságélmény és a valósághoz való viszonyulás iránt máig sem csökkent; javarészt ennek történelmi változataira alapozza „a művészi stílusok, a nagy és kisebb irányzatok” kialakulásának magyarázatát, innen közelíti meg az egyes írók-költők oeuvre-jének egyéni sajátosságát, sőt egy-egy mű esztétikai hatását, „klímáját”, „dimenzióját”, a művészi minőségek keltette egységes benyomást is.

A filozófiai iskolázottság másik döntő következménye az axiológia, értékelmélet szívós jelenléte munkásságában. A marxista gondolkodók sokáig tabunak tekintették élet és kultúra értékeinek kérdéskörét, így Barta Jánosnak a diszciplína meghonosításában, szinte létezésének igazolásában is részt kellett vállalnia. Elméleti erőfeszítései és eredményei — egyebek között a sajátosan esztétikai meg a „tükroztetett”, azaz „az életanyagban rejlő nem esztétikai értékek” megkülönböztetése a műalkotások értékstruktúrájában, vagy az irodalom és költészet speciális értékleteiségeiről adott vázlata — voltaképpen irodalomtörténetiről gyakorlatában gyökereznek s a tudatosítás és szisztematizálódás után ismét abban nyerik el mélyebb értelmüket. Értékprobléma is volt számára (az örök realizmus elméletének uralma idején) a romantika nem realista irányzatának rehabilitációja, értékeinek fölmutatása; némely írókhoz (Vajda János, Tolnai Lajos) eleve a közkeletű értékelés korrekciójának szándékával fordul, tiltakozva az ellen a gyakorlat ellen, hogy „idealizált bálványképeket” faragjunk belőlük; ugyanakkor róluk, de Jókairól és másokról szólván is arra törekszik, hogy a maguk mértékével mérje őket, ne kérjen rajtuk számon idegen normákat, hanem magának az életműnek „mélységi tagozódásából” kiindulva, az író legjobb lehetőségéhez és színvonalához viszonyítva döntsön az érték, másképp szólva „igazság és nemigazság” dolgában.

Fogas kérdést ad föl, amikor — lélektani és filozófiai inspiráltságára gondolva — a „kivülállóra” bízza annak megítélését, irodalomtörténeti teljesítményének „mit használt vagy ártott ez a két diszciplína”. A legtöbb bírálat és fenntartás, amely műveit érte (s most ne az értetlen vagy dogmatikus kritikákra gondoljunk), valamiképpen utal a nem irodalmi motívumok fokozott térnyerésére, a művészet immanens szemléletéből való kilépésre. *Líraelméleti alapfogalmak* című tanulmányában visszaemlékezik Babits egyik szóbeli megjegyzésére: „Még kéziratban olvasta az én *Ismeretlen Madáchomat*; érdekelt, de azt mondta: hevesen tiltakozna azellen, hogy valaki az ő belső életét, életkörülményeit ilyen közlőre kutassa és feltárja”. Az újabb esztétikai szakkritika a művészi őszinteség fogalmának előterébe állítását vitatja, a „hiteles tükrözés” parttalan értelmezése ellen szólal föl, arra figyelmeztet, hogy „a műalkotás létrejöttét megelőző lelki folyamatokat — bármennyire is összefüggjenek ezek vele — nem lehet magával a megvalósult művel összekeverni” (Tamás Attila). Ezek az elméleti bökkenők irodalomtörténeti praxisában is jelentkeznek, az esztétikai és elméleti értékelés néha túlságosan közel kerül egymáshoz (például egy régi írása szerint Berzsenyi életművének kisebb mérete és aránylag sok „másodrendű és selejtes” munkája azt mutatja, hogy „metafizikai forrása nem volt valami bőséges”), még gyakrabban lélek- és jellemiანი fejtegetéseiben lépi túl „az irodalomtörténész illetékességi körét”, ahogy Vajda szerelmi lírájáról értekezve írta a közelmúltban (Irodalomtörténeti Közlemények, 1977/3).

De bármily könnyű is határsértést elkövetni élet és mű, lélek, gondolat és alkotás érintkezéseinek e kényes zónájában, Barta János koncepciójának lényegét éppen a szemléleti tágassága, az eszmélő és érző ember kérdései iránti olthatatlan és mindenre kiterjedő érdeklődés teszi eredetivé és imponálóvá. Ezt az érdeklődést a kifejtes logikai rendje, a különböző diszciplínákban való járatosság és az irodalmi jelenségek magyarázatául való fölhasználás természetesen a köznapi kíváncsiság fölébe emeli, de régi humanistákra emlékeztető vonzódása az intim részletek, jellemző apróságok iránt csaknem ugyanennyire megkülön-

bözteti az irodalmat kortól, élettől, személyiségtől függetleníteni kívánó, steril önelvűségre hajló tendenciáktól. Amikor az irodalomtudomány tárgyát divatos irányzatok egyre inkább a „szövegre” korlátoznák, benne sorozatosan merülnek föl olyan elemi, maguktól értetődő s tán épp ezért mégis elhanyagolt kérdések, mint hogy hátrányos következményein kívül nem járt-e szellemi előnyökkel is Csokonai kiszakadása „a debreceni kultúra koncentrált levegőjéből”, milyen személyi feltételek és történelmi körülmények között lehetett közös nevezőre hozni Petőfi és Arany eltérő magyarság-élményét, vagy hogy mennyire jogos „vádolni a kiegyezéskor társadalmát, kormányát, kulturális szerveit, hogy legjobb íróit nyomorogni hagyta”. Az avantgarde-tanulmány végén (amelyben különben a téma természetéhez képest bőségesen hivatkozik képzőművészeti példaanyagra is) az irányzat szociális és művelődéstörténeti távlatait, a „polgárság jövődöbéli sorsába” való beleszövődését emeli ki — az ember kérdése és a társadalom az ő szemében fölfeljethetetlenül összetartozik a művészetével, az irodaloméval, nemcsak általában és „végső soron”, hanem konkrétan, a személyes és a közösségi élet empirikus valóságában.

Méltatói is kiemelik, tudományos önéletrajzában Barta is érinti azt a szerepet, amelyet a hazai marxista irodalomfölfogás korai szakaszára jellemző dogmatikus és vulgáris nézetek leküzdésében, majd e tudomány más aktuális feladatainak megoldásában kritikai szempontjaival és elméleti javaslataival vállalt. Tevékeny részvétele a realizmus fogalmának tisztázásában, a tükrözés-elmélet finomításában és a művészet más funkcióinak (kifejezés, alakítás) elismertetésében, az ún. irányzat-, módszer-, stílus-vitában, még újabban az esztétikai értékelmélet körüli eszmecsereikben: tudománytörténeti tények. A szaktudomány fejlődésének legutóbbi fázisait is követi, s ha például statisztikai módszerek vagy az információelmélet alkalmazásától jószerével tartózkodik is, az utolsó évtizedek majd minden jelentős, az irodalomtörténeti gondolkodást gazdagító iskolája, módszere fölkelte érdeklődését, a komparatiztika új hullámától a történeti poétika igényéig a „lassan-lassan önálló diszciplínává” fejlődő verselemzéstől a magyar verstan korszerű eredményeiig. Ez a lépéstartás nem föltétel nélküli azonosulást jelent, hanem kritikai elsajátítást. Hirtelen közkeletűvé vált, de voltaképpen tisztázatlan fogalom az újabb szövegelemzésekben a „formateremtő elvek”. „Sajnos — fűzi hozzá Barta János —, még mindig keveset tudunk róluk, s talán még azt sem gondoltuk át egészen: milyen forma az, amelynek a teremtéséről van szó, s hol, merre keressük azokat az erőket, amelyek a költőben a formateremtés irányába hatnak.” Pedig nem eltörölni, hanem értelmesen használni akarja a terminust, s a Jókai-regényben meggyőzően mutatja ki ilyenféle erők működését, „élményvilág és regényszerkezet összefonódását”. A verselemzés terjedésében is „van valami járványszerűség: /.../ maga a célkitűzés is problematikus, a módszer pedig ahány interpretáló, annyiféle”. Arany *Az örök zsidójának* és Vajda *Nádas taponjának* elemzései mégis legjobb írásai között kérnek maguknak helyet, s ahogyan „a vers hangoltságának, emberi mondanivalójának ... eminens hordozóját”, „centrumát” keresi meg és használja a magyarázat fogódzójául, vagy ahogy a triviálisnak látszó, de oly gyakran megszegett alapelvhez tartja magát: „ne mondjunk lényegileg többet annál, amennyit a költő mond” — ez a közelítési mód is példamutató, egyszersmind veszélyessé válható, elharapódzó hibákra figyelmeztet. Előfordul, hogy a metodikai óvás elsősorban a saját nekilendülő hipotézisét akarja a realitás nehezékével visszafogni; amikor tehetség, „természeti, veleszületett adottságok” dolgában Csokonait szeretné a legnagyobb magyar költővé előléptetni, sietve leszögezi: „az ilyen alá- és fölérendelés számára biztos mércét még matematizáló korunkban sem találtak ki, a szubjektív értékelés, szeretet, megézés pedig csaloéka is lehet”. Mellesleg azért ebben az önmérséklő megjegyzésben benne van az egyoldalúan mennyiségi szempontú és a tisztán intuitív megközelítésekkel szembeni kettős kritika, s egy olyan igényesség, mely sem a mérés és számítás egzaktságától, sem a műélvezet mámoros bensőségétől nem hagyja magát megvesztegetni.

Akár a tematikai, akár a műfaji spektrumát tekintjük, Barta János munkássága hatalmas területeket ölel föl, újabb irodalomtörténetírásunkban már-már kivételesnek mondható tágasságával tűnik ki. Csokonaitól Adyig, a *Bánk bántól* Kosztolányiig és az avantgarde-ig másfél évszázad magyar irodalomtörténetéről (s háttérben az európairól is) van újszerű, gyakran fölkaró, radikális

újragondolásra kényszerítő víziója; bár főként az „Arany—Kemény-örökség sáfárának”, az eszményítő és klasszicizáló realizmus értelmezőjének vallja magát, a zaklatott romantika, a lázadó szubjektivitás géniuszainak: Vörösmartynak, Vajdának, Tolnainak tagolatlanabb és expresszívebb világában ugyanannyira otthonos. A dráma értelmezése (a *Klasszikusok nyomában* kötetben a régebbi Katona- és Molnár Ferenc-, valamint az újabb Madách-tanulmány, egyébként pedig az *Ibsentől Brechtig* című alapvető munkája is tanúsítja) épp annyira foglalkoztatja, mint a líráé és az epikáé. Saját műfajainak skálája a babitsi esszé-formától a Horváth János-i magvas irodalomtörténeti tanulmányon át az irodalomtudományi és esztétikai rendszerezés szikárabb fogalmiságáig ível; Madáchról és Aranyról hajdan könyvet írt, most inkább részletkérdéseket földolgozó, egy-egy problémát fölvető és megoldó értekezésekben tér vissza hozzájuk, Vajdához és más írótársaikhoz új, szélesebb látókörű összegezések ígéretét és lehetőségét fölillantva. Sok ez, vagy kevés? Jogos-e adóssággént számon tartani a nagy monográfiákat, amelyeknek körvonalai egyre kivehetőbben sejlenek föl a részlet- és előtanulmányok állványzata mögött? A szintézisalkotásnak újra meg újra eljön az ideje, de közben legalább annyira szükséges a szempontcserélő analízis, az eddig mellőzött aspektusokból végzett részletfölmérés, metszetkészítés. Az ötvenes években Bárta János figyelme is Arany realizmusára és népi-nemzeti hűségére összpontosult, az utolsó tíz esztendő stúdiumai során egy proteuszi, meglepő metamorfózisokra képes, életérzését gyakran idegen álca mögé rejtő modern költő vonásai ütnek át a régi portrén, s Aranyt a nagy beleélők, a műfajok és hangnemek sokoldalú, virtuóz változtatói: Goethe, nálunk Csokonai és Weöres Sándor rokonaként látjuk viszont. Vagyis visszatérései régi témáihoz azt is példázzák, hogy számára nincs lezárt és végérvényesen ad acta tehető probléma, ahogy a kutató — tágabb értelemben minden olvasó, befogadó — személyisége a korral együtt változik, úgy alakul át és nyer új, eddig lappangó aktualitást egy-egy mű, író, korszak. Életműve a művészet kimeríthetlenségének élő tudátára és a korszerű, érdekfeszítő kérdések meglátására és formulálására mutat példát. Hogy ezekre az erényekre mekkora szüksége van irodalomtörténeti, kritikai és esszé-irodalmunknak, ha ragaszkodik az igazi, szemléletalakító hatékonyság igényéhez, azt éppen Barta János keserűségig józan, önámítást kerülő diagnózisa szemléltetheti fogékonyság és érdeklődés korunkbeli apályáról: „az atomkorszakban és az úrhajózás évtizedeiben a múlt kultúrájához fűződő szálak meglazultak; a múlt nagy alkotásaiban megtestesült emberi tartalmakat nem vagyunk hajlandók a világtkép és a nyelv avatag kérgeiből kihámozni — és kérdés: képesek vagyunk-e még egyáltalán átélni?”

PARANCS JÁNOS VERSEI

Sirató helyett Regiszter-töredék emlékeztetőül

Csak az elmúlt tíz év során,
azok közül, akiket szerettem:

Meghalt Kassák Lajos.
Meghalt Füst Milán.
Meghalt Berda József.
Meghalt Veres Péter.
Meghalt Toldalagi Pál.
Meghalt Aprily Lajos.
Meghalt Tersánszky Józsi Jenő.
Meghalt Németh László.
Meghalt Erdélyi Attila.
Meghalt Kondor Béla.
Meghalt B. Nagy László.

Meghalt Szabó István.
Meghalt Kamondy László.
Meghalt Latinovits Zoltán.
Meghalt Szilágyi Domokos.
Meghalt Déry Tibor.
Meghalt Hajnal Anna.
Meghalt Kormos István.
Meghalt Dévényi Iván.
Meghalt Szemlér Ferenc.
Meghalt Nagy László.

1978. január 31.

A gyász

Ó, növényi öntudatlanság,
imbolygó karcsú láng,
ösztönös fölfelé törekedés,
valami mámorító kapaszkodás,
valami mámorító lebegés,
önfeledt csapkodás és
lassú föloldódás
abban a gyönyörű,
delejes, nedvdús közegben,
igen, az volna a jó

ha nem tudnám,
amit tudok, s amiről
már a csontjaim is tudnak
recsegve, meszesedve,
vagy ne láttam volna legalább
október hatodikán
a gyanútlan áldozatot,
az aggastyánná vénült

ördögös vidám fiút
bizakodni és tervezgetni,
akkor talán még képes lennék
holmi esztelen kalandra,
bolondozásra, reménykedésre,
de így csak a porban forgolódom,
csúszom-mászom a földön

értelme nincs,
mégis mint a megbabonázott,
lassan elmerülő bronzszobor,
itt állok mozdulatlanul,
megvakított fáklyaként
üszkösödve és korhadozva,
tehetetlenül mint a kődarab
az iszapos tőfenéken,
s körülöttem a sötétség lobog,
a tündöklő fény fonákja.

CZÉRE BÉLA

A DRÁMAÍRÓ KÓS KÁROLY

A Budai Nagy Antal eszmevilága

Egyetlen művel írta be nevét Kós Károly drámaírásunk történetébe: a már klasszikussá vált remekével, a *Budai Nagy Antallal*. Az 1437-es erdélyi parasztfelkelés drámája azért tudott mind a mai napig elevenen ható, valamilyen formában szinte az egész irodalmunkra kisugárzó színpadi művé válni, mert írója nem kívülről közeledett a jelentős témához: az egész erdélyi nép ügye vált egygyé megírásakor, 1936-ban saját gondoljaival, életével. A *Budai Nagy Antal* az erdélyi parasztfelkelés drámája, de ez a dráma belülről, a kalotaszegi élet mindennapjaiból, kicsiny, szegényes portáiból ível fel a nagy történelmi színterekig, Kolozsmonostorig és Kolozsvárig. A *Budai Nagy Antal* lármafáinak tüzei a cseh huszita harcok biztató testvérlángjaira lobbantották fel a harcot Erdélyben, a dráma mégsem csak a parasztháború véres küzdelmének krónikája. A *Budai Nagy Antal* legalább ennyire az építő ember drámája, azé, aki otthont szeretne és békés életet élni Bese Annával, de számára nem lehetséges ez, mert tudja, hogy „cselekedni” kell „a békességet és betölteni a törvényt”. A dráma gazdag belső világa, az erdélyi parasztfelkelés ügyének közép-európai távlatokba emelése, a történelmi elemzés mélysége, és a drámának a II. világháború kitorrése előtti évek közönségéhez és korunkhoz egyaránt szóló üzenete magyarázzák a *Budai Nagy Antal* rendkívüli kisugárzását. Nem filológiai értelemben vett hatásra gondolunk elsősorban. De kétségtelen, hogy Illyés Gyula *Dózsáját* a plebejus szemléletnek ugyanaz az indulata öntötte formába, mint a *Budai Nagy Antalt*, s a mai jelentős erdélyi dráma megszületését nehezen képzeltük volna el Kós Károly drámájának jelenléte nélkül.

A *Budai Nagy Antal* — a téma epikai, kisregényváltozatával együtt — az idő parancsát hordozta a 30-as években. Kós Károly transzylvanizmusának — amelybe mint minden műve, a *Budai Nagy Antal* is gyökeredzik — egyformán üzenete volt Erdély népei és Magyarország számára. Sosem a szűkebb pátriába való merev bezárkózást, az erdélyi magyar hegemonia hirdetését jelentette ez a transzylvanizmus nála, hanem olyan erdélyiséget, amelynek gondjaiban az itt élő magyar, román és szász népek egyaránt osztozhattak. Az alulról kezdeményező, plebejus demokrata alapokon álló társadalmi összefogás szükségességének felis-

merését példázta Kós Károly egész élete, tevékenysége, ez a gondolat öltött radikális formában testet a *Budai Nagy Antal*ban is. A magyar, székely, román parasztok, bocskoros nemesek forradalmi harcát megörökítő drámának, az 1937-es vígszínházi ősbemutatónak lényeges mondanivalója volt a faszélülő Magyarországon a baloldali erők számára. Nagyon közel járt a dráma radikális gondolatisága a baloldali népies írók programjához, s eszmei fegyvert jelenthetett az anti-fasiszta Márciusi Front harcában is.

Sajátos módon, éppen a dráma kristálytisza szerkezete, hallatlan életszerűsége az, ami nem könnyíti meg a *Budai Nagy Antal* gondolatiságának feltárását. A műben hiába keresnénk a történelmi drámák nagy gondolati összecsapásait, dialógusait, amelyek bonyolultságukkal, filozofikus szövevényeikkel együtt is könnyebben feltárhatóak, értelmezhetőek, mint a *Budai Nagy Antal* drámai üzenete. A mególy drámai formát öltő elemzések, fejtegetések, szellemi párviadatok is teljesen idegenek Kós Károly művészetétől. Rendkívüli tömörség és plaszticitás jellemzi Kós Károly műveit — nemcsak a drámát és a *Budai Nagy Antal* *históriáját*, hanem a rokon eszmeiségű *Gálokat* és a *Varjú-nemzetséget* is —, a balladisztikus sűrítésnek olyan hőfoka, amely kiolvaszt magából minden lényegtelen, minden naturalisztikus esetlegességet, de mégis, — épp ezért — olyan eleven, sűrű képét adja az életnek, amely nem tűr meg semmiféle elvontságot, absztraháló tételességet. Kós művészetének balladisztikus sűrítettsége nem azt jelenti, hogy az egész erdélyi irodalmat átítató népballadát közvetlenül a műveibe emelte volna a balladai jegyek tudatos prózai vagy drámai alkalmazásával. Kós Károly a lelkét, a lényegét érezte meg az erdélyi balladákban: a visszafogottságnak, a sűrítésnek, a sosem csak elvontan gondolati, hanem mindig eleven élet-szerű jelzéseknek művészi rendszerét, az elhallgatások, feltorlódozó érzelmek, indulatok csendjéből kilöködő szavak, mondatok rendkívül evokatív erejét.

Ha „kigyűjtenénk” a drámából azokat a mondatokat, amelyek a *Budai Nagy Antal* eszmeiségét hordozzák, alighanem elférne egy-két oldalon a mű gondolatiságát közvetlenül meghatározó szöveg. De ezek a mondatok — a magyarított Újtestamentum nehéz veretű, súlyos igéi, a küldetésével tusakodó Budai Nagy Antal keserű próféciajú szavai (mintha a Magyar Ugarral viaskodó Adyt hallanánk), az indulat egyetlen, pár mondatnyi kitörése a Kolozsmonostorba gyűlt rendek előtt, vagy a végso tragédia tömör, kemény megfogalmazása a vak indulatai által végzetes hibába sodródó Bálint pap előtt — olyan sűrű színpadi levegőben lobbannak fel, amely oxigénjével táplálja, felerősíti égésüket. Éppen ez az, ami annyira izgalmas Kós Károly drámájában: a kor eszméi — a huszita forradalmiság, az evangélium újszerű, kommunisztikus értelmezése és az erdélyi társadalmi problémák s az azokból adódó forradalmi következtetések — benne vannak a műben, de nemcsak a tömör színpadi beszédben ültenek testet. Valami izgatónan archaikus, egyszerű állapotot is felelevenít a drámában az író: az eszméknek régi, természetes mozgását, középkori áramlását. Kós Károlynak nincs szüksége a modern színpadtechnika rafinált „audiovizuális” hatásrendszerére, a *Budai Nagy Antal* kalotaszegi falujában, az egész színpadterben jelen van a történelem. De nem a nagyoperák teátrális mozgásainak koreográfiájával, hanem úgy, ahogy egy XV. századi erdélyi faluban, a közösséget érintő hírekre mindig figyelő porták között lehetséges. Az előjátékban kolduló barát hozza a huszita győzelmei hírét a Budai-portára, de rövidesen a csehországi harcokban részt vett Budai Nagy Antal is megjelenik. A Budai-testvérek és édesanyjuk beszélgetése együtt él a színpadon a kolduló barát kintről jövő lázító prédikációjának hangjával, mint ahogy az I. felvonás Bese-házának szobájába is behatol a dobszó, a parasztság újabb kiszípolyozásának kihirdetése, az eddiginél is mohóbb, kegyetlenebb püspöki decima. A II. felvonásban Budai Nagy Antal portájáig lángol a kelyhesekre, pörökre gyűjtött gorbói öregmalom: az éjszaka alvó kunyhói mintha csak vártak volna erre a jelle, emberek sereglenek Budai Antal udvarába, *maga a vidék* mozdul itt meg, kigyullad egy lármafa, s a tüzet továbbadja távolabbra is az éjszakában. A hangok, a fények, a sajátos áramlású-sodrású színpadi mozgás mellett még a sötétség is végig szerepet játszik a drámában: a parasztfelkelés ideiglenes diadalát jelentő III. felvonás természetes délelőtti megvilágítása mellett mindegyik képre úgy terül rá az alkonyati, éjszakai sötétség, mint a fojtogató háló.

A Csehországból jövő huszita eszmeiség sajátos színpadi áramlásának megfelelően kerül a dráma középpontjába a főhős Budai Antal. Egyrészt maga is —

mint a harcokban részt vett ember — közvetítője ennek a huszita forradalmiságnak, másrészt azonban a cseh eszmék befogadója, a huszita szellemiség forradalmi gyakorlatának erdélyi újrateremtője is egyben. Budai Nagy Antal csehországi tapasztalatain kívül a kalotaszegi falu társadalmában elfoglalt helye — a kisnemesi helyzetéből adódó tekintélye és az a népközelég, amelyben családjá és a hozzájuk hasonló bockoros nemesek éltek — is alkalmassá teszi erre a vezérszerepre. Így Budai Nagy Antal személye rögtön hazatérése után a kalotaszegi nép és az egyházi és világi hatalmasságok érdeklődésének homlokterébe kerül. A kolozsmonostori apát és a szolgabíró látogatása fenyegető figyelmeztetés is egyben, a magyar nyelvű bibliából felolvasó Budai Antal azonban előttük sem tagadja meg huszita nézeteit. Ugyanakkor ez a Biblia, amelyet vállalt az erdélyi kelyhességet üldöző egyházi hatalom előtt, egy másik, számára súlyosabb figyelmeztetést is jelent. Már megkapta az erdélyi radikális erőket mozgósító huszita pap, Bálint üzenetét: „Mondd meg Budai Antalnak, hogy ő tőlem elment, és én nem tarthattam vissza. De ez a könyv Jézus Krisztus parancsolata, akitől nem futhat el.” A fenyegető intés és a küldetésre való figyelmeztetés mellett egy harmadik erő is hat Budaira: az otthon, a birtok, a békés élet hívása, Bese Anna szerelme elsősorban. Az előkép és a dráma első két felvonása — az érlelődő parasztfelkeléssel szinkronban — Budai Antal belső drámája: *A belső parancs szembesítése az objektív lehetőségekkel*. Kétségtelen, hogy a főhős örlődésében nagy szerepe van a szerelemnek is, Bese Anna tiszta szeretetének, emberségének. De leegyszerűsíténénk a dráma nagyon mély eszmei-lélektani képét, ha Budai Antal vívódását csak a forradalmi hívás és a szerelem pólusai közé szorítanánk. A *Budai Nagy Antal históriájában* — a drámát megelőző kisregényben — kisebb hangsúly esik erre a vívódásra, részletesebben motivált Budai Antal bekapcsolódása az erdélyi parasztmozgalomba. De tévedés lenne ebből azt a következtetést levonni, hogy a kisregény a drámához képest eszmeileg „szilárdabb”, megalapozottabb. A kisregény csak a parasztvezérséghez közelítő cselekményakciók bemutatásával teljesebb a drámánál, de ez másodlagos jelentőségű a színpadi mű többletéhez, Budai Nagy Antal eszmei vívódásának súlyos, drámai feszültségű ábrázolásához képest. Ugyanis korántsem a forradalom és a magánélet békeje közötti ingadozás adja meg a dráma első három részének feszültségét, hanem a cseh földet végigharcoló főhős széles, európai horizontú látóköreből adódó problémák szembesítése. Budai Nagy Antal intellektuális alkatú drámahős — természetesen nem a mai történelmi modelldramák hőseinek intellektuális igényével, hanem a középkori realitások szintjén —, s amit a csehországi harcokból, eredményekből hasznosítani tudott, azt hozzámérni igyekszik az erdélyi társadalmi lehetőségekhez. A cseh huszitáktól értette meg az evangélium ősi igazságainak kommunisztikus értelmét, az új igazság megvalósításának szándéka azonban akkor válik belső parancssá számára, amikor az otthoni helyzetet, az erdélyi parasztság megnyomorítotttságát megismeri. Budai Antal katona, Csehországban megtanulta a félelmetes hatású huszita harcmodor alkalmazását — a bábolnai ütközetről maga az ellenfél, a vajda fest a harmadik felvonásban tömör, plasztikus képet —, de képes politikai viszonylatokban is gondolkodni. Győzelmes és vesztes harcok után tér haza Erdélybe, és azt is tudja, hogy a kelyhesek — fegyverrel a kezükben — csikartak ki eredményeket a német császártól. Azért kell nagy súlyt helyeznünk ezekre a drámában csak jelzések-ként szereplő eszmei mozzanatokra, mert ezek adják meg a főhős vívódásának mélyebb értelmét, s ezek határozzák meg további útját is az ideiglenes győzelmet elérő, majd a tragikus véget jelentő forradalmi harcban. A vallásos, evangéliumi moralitásnak a hazai nyomorúsággal való találkozása egy vívódó, várakozó állapotot erősít fel benne, elhatározássá, döntő parancssá csak akkor válik ez a moralitás, amikor a harc reális lehetőségét is felismeri. „Csudát tégy! S akkor hiszek neked” — mondja Bálint papnak. Ez a „csuda” a megmozduló éjszaka parasztjainak elszántsága, amelyre Budai Antal is meggyújtja a lármafákat.

Budai Nagy Antal alakjával Kós Károly az ösztönös harcon túlmutató távlatot tudott adni ábrázolásának. Ezért több a *Budai Nagy Antal* az erdélyi jobbagyfelkelés egyszerű megörökítésénél, krónikájánál, mert a közép-európai — cseh huszita — példához is mérve kutatja a parasztfelkelés eredményeinek lehetőségeit. Tulajdonképpen egy nagy történelmi kísérlet is vizsgálat Kós Károly: mit tud elérni harcával a nemesek ellen hadba szállt jobbagyság, ha olyan vezére van, akinek programja van a küzdelemre való elszánsáson túlmenően. Erre az

eszmei alapra épül a dráma harmadik felvonása: a kolozsmonostori győzelem, amelyben a jobbágyság a tehetetlen rendekre rákényszeríti akarát. A kolozsmonostori egyezség győzelem volt, annak ellenére, hogy eredményei az egyezmény megkötése után nemsokára megsemmisültek. A parasztfelkelés végső győzelme objektív lehetetlenség volt, de az egyszer már kikényszerített kolozsmonostori eredmények — s mögöttük a megnyert ütközetek emlékei — a jobbágyság későbbi antifeudális harcában is fegyverek maradtak, mint ahogy az egész erdélyi huszitizmus eszmeisége is tovább élt, feltámadt újra a népi reformáció mozgalmában.

A dráma utolsó felvonása a felkelés bukása. A befejezés különös tragikuma, hogy Budai Nagy Antal nem harc közben esik el a Kolozsvár melletti ütközetben, mint a kisregény szűk szavú, krónikás tudósításában: fellázított katonái gyilkolják meg a kitörés előtti órákban. Bálint papnak jelentős szerepe van ebben az erőszakos halálban: magatartásával a forradalmi harc súlyos veszélyeire figyelmeztet Kós Károly. Bálint pap, aki a jobbágylélelés szervezője, lánggra lobbantója a drámában, a kolozsvári tragédiában szembefordul Budai Nagy Antallal. A győzelmek idején egyetértett vele, a nemesek felülkerekedésekor azonban már gyűlölködő gyanakvással figyeli őt. Kétségbeesés szülte elvaskult indulattal a parasztsereg elárulásával, az urakkal való titkos egyezkedéssel vádolja. Budai Antal fegyverrel érte el a kolozsmonostori eredményeket: tudja, hogy a megsemmisítésükre törő uraktól — a fogolycserét közvetítő apát szavai is megerősítik ebben — már semmit sem várhat. Egyéni lehetősége — serege sorsára hagyása árán — lenne a menekülésre, de hogy elfogadja a vajda ajánlatát, ez a gondolat fel sem merül benne. A küldetését következetesen végig gondoló forradalmár alakját testesíti meg Budai Nagy Antal: pontosan tudja, hogy a kolozsmonostori egyezség semmibevétele után csak a végsőkig tartó küzdelem lehetséges. A fegyvelmezetlen, vak ösztöneinek foglya maradó Bálint pap figurájával szemben Budai Nagy Antal alakja a kemény, tiszta forradalmár példája. Harca az értelem harca, a küldetését a történelem adta lehetőségek szerint betöltő forradalmáré.

Az országépítő

A küldetését vállaló értelemnek ugyanez a kemény elszántsága jellemzi nagy történelmi regényének, *Az országépítő*nek István királyát. A regény annak az izgalmas korszakváltásnak a krónikája, amelyben a pogányság és kereszténység, a felbomlóban levő törzsi és nemzetségi szövetség és a megszilárduló feudális állam erői ütköznek össze. A Géza uralkodásának utolsó éveitől a torzsfők leverésén és a német császár ellen vívott honvédő háborún át István haláláig ívelő krónika drámai küzdelmei mellett egy másik, legalább ennyire izgalmas dráma is lappang a regényben: István belső, morális küzdelme önmagával. István az erős központi hatalom kiépítését könyörtelen következetességgel valósítja meg a regényben is, e cél érdekében zsarnoki uralmat gyakorol még a saját érzelmei, régi emberi kötődései felett is. A regény a legendák szent királya helyett egy olyan embert ábrázol, aki tudatosan levág magáról minden megkötő érzelmi szálát, romból, hogy a romokon építhessen. Az egyház és az állam hatalmát kiépítő, az országba német papokat, lovagokat telepítő, még a legközelebbi hozzátartozóitól is eltávolodó király teljes magányban él: akikhez érzelmileg köze volna, azok nem értik meg céljait, ellene fordulnak, akiket pedig ő emel környezetébe a hatalom kiépítése érdekében, azok csak addig a pontig tudják követni tetteit, ameddig a saját érdekeik elérnek. István emberi drámája, morális vívódása nem valamiféle régi és új között ingadozó meghasonlást jelent: hiszen éppen ő teremti, vérrel-vassal az újat. István tudja, hogy új értéket teremt, de azt is tudja, hogy emberi, kulturális, morális értéket is elpusztít közben.

1942-ben a Nemzeti Színház felkérésére Kós Károly megírta *Az országépítő* színpadi változatát. Az adaptáció azonban — Kós Károly is csupán korrajznak nevezi — csak nagyon haloványan emlékeztet a regény történelmi gazdagságára, drámaiságára. Természetes is ez tulajdonképpen, hiszen a színház nyilván a nagy érdeklődést kiváltó regény cselekményének teljes gazdagságát, drámai fordulatait akarta viszontlátni a színpadon: a teljes cselekmény kibontása azonban csak az egymás után sorakozó történelmi tablók teátrális felvonultatását ered-

ményezhette. István emberi drámáját olyan finom rezdülések, gesztusok jelzik a regény cselekményszövevényében, amelynek színpadi érzékeltetése éppolyan lehetetlennek tűnik a cselekményt majdnem teljesen érintetlenül hagyó, az önálló drámai mű megteremtését nem vállaló adaptációban, mintha egy gót székes-egyház hatalmas belső terének fényképében akarnánk éreztetni a parányi részletek, cizellált remek gazdagságát is.

István megválasztása előtti erdélyi útjának bemutatására természetzerűleg nem vállalkozhatott az adaptáció a színpad eszközeivel, pedig ez az erdélyi út, István államépítő tervének megérlelődése, döntő jelentőségű a regényben. Ezt a fejlődésrajzot az adaptáció nem is képes bemutatni: az első képben, Géza árnyékában, alig tűnik fel István alakja, végképp elvész a második kép vezérválasztó gyülekezetében, így túl nagy a kontraszt, a semmiből nő ki István monumentális alakja a veszprémi csata utáni jelenetben, s szinte végig, saját tetteinek illusztrálójává válik a színpadi mű egészében. A három felvonásból, tizenegy képből álló dramatisztikus krónikának csak néhány jelenete él igazán: az *Országépítő* érdeme inkább az a bátorság volt, amellyel a német császárral vívott küzdelmet, annak elgondolkodtató politikai tanulságaival együtt, 1942-ben Kós Károly színpadra vitte.

A KONZERVHÖLGY

Írta HEGYI BÉLA

I.

Reggelenként úgy ébredt, mintha megfiatalodott volna néhány évtizeddel. Friss elmével, könnyű testtel, éles figyelemmel a környezetére. Elmúlt lábában a zsibbadás, örökös fejfájása alábbhagyott, jóleső érzéssel járkált fel s alá a lakásban. Időnként kikönyökölt az ablakba, bámulta a forgalmat és az embereket.

Meg-megállt a falitükr előtt. Arca csupa ránc, de a haja igazi korona még: békebeli dús, fehér. Az alakját csodálta: karcsú, finom vonalú, megőrizte kecsességét. Versenyre kelhetne bárki fiatalal. A szeme sem veszített régi fényéből, szikráiból.

Dél körül az érzékei tompulni kezdtek, szűnt a valóság. Testét megrohanta egy láthatatlan, bénulásos erő, elkábította súlyosodó fejfájása, figyelme egyre lankadt, alig-alig ismerte föl a tárgyakat, a szobát, amelyek eddig megszabták mozdulatainak rendjét. Mintha lassankint egy mágneses mezőbe jutott volna, ahol idő és tér vonalai elmosódnak.

Ebédidőben az unokája hívta fel a gyárból. Minden nap. Hagyományból, megszokásból. — Hogy van, nagymama? Mit csinál? — Ez volt a határ, mikor még tudomásul vett valamit a környezetéből, de már átvonulóban volt egy másikba. Odacoszogott a telefonhoz. Gépiesen válaszolt: — Igen... Itt Rhédeyné, személyesen... Köszönöm, jól. Pihenek egy kicsit...

A csillár alatt állt a hintaszéke. Beleült. Hintázott egyet-kettőt, hármat-négyet, s lassan elbóskolt. Arra ébredt, hogy mint réges-régen, fiákerben ül.

— Hajtson, fiam! — szól a kocsisnak, majd a férjéhez fordult — Először kommissiózunk. Lajos, kérem, ne legyen smucig a borralavóval.

— Hová megy, édesem? A kalapszalomba?

— Tudja, most az a divat, amit Augustza főhercegnő hordott a bálon.

— Aztán mi a terve, Stefikém?

— A Gerbeaud-ba. Este jönnek hozzánk. Gróf Eörlyék, Gerliczy báróné, az az aranyos Wurster kanonok, Megrendelem a hidegtalakat. Tudja, imádok intézkedni.

— Édesem, ha Magának ilyen háziasszonyi ambíciói vannak!

— Ne gúnyolódjon, kérem! Inkább arra ügyeljen, hogy este Maga is valódi legyen. Valódiabb, mint ők. Maga talán azt hiszi kedvesem, hogy minket már befogadtak? Sok vacsora kell még ahhoz...

Hirtelen úgy érezte, nagyon elfáradt. Pihenni, pihenni. Ó, az ágya! Ez a kommissiózás már tényleg nem neki való. Legközelebb majd Rozi csinálja. Az ágya lágy, ringató. Órákig szeret heverészni, illatos párnájába temetkezni, paszsióból... Szerette, ha ágyába hozzák a reggelit. Délajt kelt föl. Utána fiákerezett, vásárolt, sétált. Későn ebédelték, három körül. Akkorra hazajött az ura a Kaszinóból. Az utóbbi időben folyton csak panaszkodott: nem tudta megtagadni sem a hitelt, sem a kölcsönt. Az ebéd legtöbbször azzal telt el, hogy vigasztalta:

— Valahogy meg kell kedveltetnünk magunkat velük. Túl friss még a kutyabőr. Kell egy kis hímpor.

— Szívem, ez üzlet. Gondolja, hogy visszafizetik?

— Nem hiszem. De Maga még nem mondhat nemet. Jaj, ne legyen már anynyira pénzember! Félek, így sose lesz Magából igazi Rhédey!

— Édes Stefikém, mit érünk vele, ha...

— Több könnyedséget, nagyvonalúságot várok Magától. Látja, ezek tudnak élni. Akár van pénzünk, akár nincs. Egyszerűen élvezik, hogy léteznek. Természetes minden mozdulatuk...

Azon a nyáron utaztak először a tengerre. Istenkém, a meleg tenger! Most is érzi, a fülében, az ereiben a hullámokat. Ahogy ringatta őket előre, hátra. Álmosítón, unalmasan. Ó, az elmaradhatatlan hintaszék! Felettük a Nap csilláptatlan tüze lobogott. Ültek a fedélzeten, el-elbóskolva. A levegő duruzsolt, sistergett körülöttük.

— Meg van elégedve, Stefikém?

— Maga ért a női lelkekhez, Lajos. Kitalálta a vágyamat. És most már mint Rhédey... Istenem, kell ennél szebb? Mesevilág, kedvesem, mesevilág!

— De gondolt arra, kicsikém, mennyibe kerül ez nekünk?

— Ne legyen tapintatlan, báró Rhédey! Csak nem akar erre úton-útfélen figyelmeztetni?!

— Drágám, Maga nagyon sértődékeny. Remélem, Velence földeríti...

A férje gyereket várt tőle. Mindenáron. Ó félt. Fájdalom, gond, fájdalom. Csapda, melyben nemcsak megosztjuk, hanem előbb-utóbb el is veszítjük az életünket. Végül mégiscsak engedett: jó, de csupán egyet. Ha leány lesz, legyen még egy — alkudozott a férje. Nem, nem. Ó hajthatatlan maradt. Ha születik, mindegy. Akárki. Szerencsájuk volt, fiú született. Endre báró.

Igen, a francia fotel. Abban mindig elaludt Bandi, ha belefektették. Az ágyát nem kedvelte. A fotelt kibérelte magának. Napestig eljárt vele, húzta, toltta, fel- és lemászott róla. Egyszerre volt a játszótér és az óvó-védő meleg öl, melyben méhen kívüli életét élte. Később is ragaszkodott hozzá: hol vonat volt, hol az Angol Park dodzseme, póni a lovardából vagy egy zsöllye a gyermekszínházban. Őt, az anyját is belekényszerítette néhányszor, aztán felugrott a térdére: — Ugye, azért szeretsz?

Rozira bízta a fiát. Ó vitte sétálni, játszott vele, ha ráért, ő etette, babusgatta. Rozi értett hozzá, nyugodt lelkiismerettel ráhagyhatta. Tízen voltak testvérek a besnyői tanyán, tudta, mi a család, elege is lehetett belőle.

Mikor a férje meghalt, a fia maradt meg emlékeztetőül...

Ebben a hintaszékben... Ez volt a koporsó. Rozival jött haza a bevásárlásból. A lakásban furcsa csönd. A férje nem recsegett az istenverte tölcseres gramofont. Ez volt a mániája akkoriban. Beléptek a könyvtárszobába. A kezét pillantotta meg legelőbb. Két földre csüngő kéz, kitárt kar. A hintaszék háttal állt az ajtónak. Rozi ment oda hozzá. — Méltósága, hiszen ez halott! — kiáltotta.

— Rozikám, Rozikám — ekkor mondta először így, bizalmasan —, most mit fogunk csinálni?!

Később mondta többször is, egyre többször.

A Kaszinóval nem bírt el egyedül. Nem tudta pótolni az urát. Egy ideig még próbálkozott vele, de alig-alig jövedelmezett. A tagok elégedetlenkedtek; félt, hogy végképp tönkremegy.

Nemsokára lemondott a bérleményről, amelyet férje olyan sikeresen vezetett, hogy a bároság vitte. A kapott végkielégítés elég volt arra, hogy egy csinos villát vegyen a Rózsadombon. Az alagsorba költöztek Roziék, az első emeletre ő a fiával. Amikor Rozi férjhez ment, megkapták a manzárdot is. Így napközben is gyakran találkoztak a lépcsőházban, el-elbeszélgettek családi dolgokról. Rozi férje a MÁV-nál dolgozott, többnyire éjszaka, nappal segített az asz-

szonyának. Az alagsorban külön fürdőszobát és nagy konyhát csináltak maguknak, a manzárdból két hálószobát: — Jó lesz, ha jön a gyerek! Rozi szerint a konyháról tudni meg, milyen is az asszony. Ő megszokta, hogy a szüleinél, Besnyőn kis szoba volt, de tágas konyha s ott zajlott inkább a családi élet. Konyhaszeretete mindnyájuk számára hasznosnak bizonyult: Rhédey méltósága és fia az ő kosztját dicsérték nap nap után. Amikor a kis Rozi megszületett, Rhédeyné nekik ajándékozta a francia fotelt. Most a kis Rozi vette birtokába, szaggatta, nyúzta, dédelgette, mint valami emberformájú kedves állatot.

A két gyerek sokat játszott együtt. Kibélelték a fotelt, testükkal foltozták a kópott, hiányos huzatot. Rhédeyné nem jó szemmel nézte ezt a barátkozást, de belátta, nem tud mit tenni... Ha a férje élne... Hiába intette a fiát: — Te Rhédey vagy. Viselkedj úgy. Légy méltó a nevedhez! Bandi csak nevetett: — Olyan fontos az, mama? Az elemibe egy iskolába járt a két gyerek, a gimnáziumba különbözőbe. Osztályelső volt mindkettő. A tanítgatás azonban sok pénzbe került. Rhédeyné kapott valami csekély járadékot havonta a férje után, de abból csak élni lehetett, költekezni nem. Ekszereket adott el, amiket még az ura vett neki, karpereceket, nyakláncokat, brossot. Rozi mosást, vasalást, takarítást vállalt idegen házaknál, napi munkája után. Késő éjszaka tért haza. A gyerekekre a férje vigyázott. Rhédeyné pedig őrizte a házat.

Ebben a hintaszékben lepte meg őket. Boldog révületben ültek egymás ölében. — Most aztán vége a papás-mamásnak! — rivallt rájuk. Érezte, veszély fenyegeti. Rozika, hogy merészel... Amíg kicsik voltak, rendben van... De ez már... Kiparancsolta a lányt a szobából. — Nem engedem, érted, nem engedem! — fordult a fiához. — Mást képzelek neked. Egy Rhédeynek meg kell őriznie a nevét, a vérét utódaiban. Gondolj a címerünkre fiam!

— A címerünkre? Két kéz, jobbról-balról fog egy virágcsokrot, alatta meg bárányok bégetnek a mezőn?

— Ami ezzel jár. Rangbélit kell nőül vened!

— Anyám, én szeretem. És ugyan micsoda rang az, amit apám pénzen szerzett meg. Tranzakcióval.

— Honnan veszed, hogy...

— Rozika anyja elárulta. Azt mondta, minek ez a nagy góg, ez a szimulálás... Tudja ő, honnan a címer... Anyám, ne akadékoskodjon, kérem. Feleségül veszem Rozit.

Rhédeyné egy székre roskadt:

— Ezt a házasságot én nem ismerem el, érted? Soha! Ne is számítsatok rám. Az esküvőre se megyek el.

Be is tartotta a szavát.

Az esküvő napjától kezdve mintha kihalt volna a ház. A falak feszes sérődésben álltak, a fa csigalépcső kényesen szipákol, ha az emeletre igyekeztek. Rhédeyné önkéntes némaságot fogadott, s ez lassan átragadt mindenkire. Rozika anyja leszegett fővel haladt el mellette, és menyé vizsgált huncut mosollyal egyenest a szemébe nézett. — „Úgysem tarthat sokáig” —, Bandi röstelkedve fordította el a fejét, fogai közt mormolva Kezétcsókolomot. Bandi felköltözött a manzárdba, Rozi szülei pedig vissza az alagsorba.

Ebédjét és vacsoráját Rhédeyné mindennap, ezentúl is a szokott időben ott találta az ebédlő asztalán. A reggelit maga készítette el, rendszerint két főtt tojást evett vajas pirítóssal. Eleinte zavaró volt a csönd, ez a vákuum, de hetek, hónapok múltán megszokták. Hétvégeken Rhédeyné egy nagy vászonzsákban gyűjtötte össze a szennyes ruhát és kicipelte a lépcsőházba. A következő hét elején már a szobája előtt találta kimosva, kivasalva, szagosítva. Akárcsak régen... Naphosszat a szobájában tartózkodott. Képes folyóiratokat, társasági lapokat böngészett, Herczeg Ferencet és Mollináryt olvasott. Hetente egyszer beutazott a Belvárosba komissiózni: apróságokat vásárolt, süteményt a Gerbeaud-ból, divatlapokat, piperét. Magának élt, ahogy csak tudott. Úgy érezte, a fiával mindent megfizetett, adósa nem maradt senkinek.

Egy koraőszi délután, már az idejét sem tudja, a fia rontott be hozzá:

— Anyám, hagyja most a büszkeségét, jöjjön gyorsan...

Ment utána. Hangtalanul.

Körülállták az öreg Rozi ágyát. Férje a kezét tördelte, Rozika csöndesen sírt, Bandin időnként végigszaladt egy-egy reszketés. Akik elvették a fiamat

— gondolta Rhédeyné, és az öreg cseléd arcát kutatta. A telt, húsos arc csonttá, bőrré soványodott. A takaró alatt mintha teste se volna. Csak ez az élettelenül merevült fej. Látszott, nagy erőfeszítésébe kerül, hogy beszéljen. Az állán megmegrándult a bőr, szájának vékony vonala parányi lyukká tágult.

— Méltósága — sóhajtott —, ugye, megbocsát... Vigyázzon rájuk — és szemét a fiatalokra szegezte —, próbálja újra megszeretni őket... Ez minden...

Rhédeyné moccani sem tudott. Csak ennyit nyögött ki kétségbeesésében:

— Persze, Rozikám... Igen, Rozikám...

Amikor a többiek kimentek a szobából, ő még maradt egy percre. Megcsókolta a Rozi homlokát.

A temetés után visszaállt a ház régi békéje. Rozi helyett most a férje vállalta a konyhát, a mosást és takarítást. — Anyám, hogyan akar élni ezután? — kérdezte a fia. — Nemsokára babánk lesz. Segít majd nekünk?

— Fiam, én Rhédeyként éltem, Rhédeyként akarok meghalni... Úgy illik... — válaszolta. — Nekem már csak ez a hintaszék marad...

Bandi tiltakozni próbált, de látta, nem érdemes.

Ez a hintaszék volt a mindene. Élete tanúja, öröme, szégyene. Bűvös szék. Utazik benne az időben. Inkább hátra, mint előre. Ő, azok a boldog fiákeresések! Zsongító hajók, lüktető kajütök. Ő, azok a gondtalan vonatozások: Bécs—Párizs—Brüsszel. A hálókocsik andalító melege. Azok a fotelek! A hintaszék...

Amikor Pál megszületett, megenyhült. Nem volt igazi Rhédey, de mégis a fiáé volt. Ebben a hintaszékben dajkálta, jobbra-balra döntögetve magát. E körül tanult meg járni, ebbe ült bele, amikor mesélt neki. Kis fogainak nyomát is megőrizte karfáján. Ahogy cseperedett, a titokzatos ellenséget jelentette, akivel meg kellett vívnia. Kis fakardjával megtámadta, kaszabolta, majd hátrarántotta a földre, rátette egyik lábát s diadalmasan kiáltotta: — Győzelem! Győzelem!

Bandi jól keresett. Tisztviselő az Általános Hitelbanknál. Eltartotta az egész családot. Rozika otthon tüsténkedett, átvette apjától a ráhagyományozott házimunkákat. Az öreg már nem bírta az éjszakai műszakot, nappalra kérette magát. Ha hazajött késő délután, egyedül megvacsorázott, utána lefeküdt és fel sem kelt reggelig. Sokat panaszkodott a lábára. — A nyugdíjig csak kihúzom már — mondogatta. — Aztán jöhet az orvos!

Ott fenn, a Rózsadombon keveset éreztek meg abból, mi forr a városban. A hírek is hetes késéssel szivárogtak föl, egymásnak ellentmondóak, hihetetlenek, de az mégiscsak bizonyosnak látszott, hogy küszöbön a háború. Vettek egy világvevő Philips-rádiót báró Rhédeynének, hogy figyelemmel kísérje, mi történik alattuk. Rhédeyné örült az ajándéknak, ezzel is telik az ideje, szoktatja fülét az új dolgokhoz, nehogy az unokája szemére vesse, messze él a világtól. A zenét szerette, különösen Haydn és Händel muzsikáját, a híreket azonban egyre kevésbé. Sőt, az utóbbi időben határozottan próza-undora volt. Attól kezdve, hogy Magyarország is hadba lépett, csak zenét hallgatott a készüléken, amikor pedig behívták Bandit katonának, azzal a szándékkal zárta el, hogy ki se nyitja addig, amíg haza nem jön végérvényesen. Előszedte a szekrényből férje tölcseres gramofonját, és szalonzenét hallgatott rajta, tiltakozásul.

Rozi új lemezzel lepte meg. Karády énekelt: „Jó éjszakát, kis hadnagyom, jó éjt...” Gyakran feltette. A fiára gondolt, a Don-kanyarra. Egyre kevesebbet ír. A levelek végképp elakadtak. Egyedül volt otthon, amikor értesítést hozott a postás. — „Bandi hazajön szabadságra. Hőstettet vitt véghez. Micsoda boldogság!” — A levél ugyan nem neki szólt, hanem Rozinak, de hát végül is az ő fiáról van szó. Nem bontotta föl azonnal. Beleült a hintaszékbe, lassan vágta föl a borítékot egy ollóval, hogy az öröm hosszabb ideig tartson. „Értesítem, hogy... stb. stb., jaj hol a lényeg? Aha, ez az... hősi halált halt... Micsoda? Hősi halált halt... Jaj, a látása! Jól olvasta? Hősi...” A fülébe zúgott a Karády-nóta: „Jó éjszakát...”

Eldugta a levelet, sem Rozinak, sem az apjának nem szolt róla. De most már zenét sem hallgatott. Ült a hintaszékben, kezét ölébe ejtve s arra gondolt, milyen egyszerű volt konflison utazni, Gerbeaud-ba járni, kommissiózni, Rhédeynek lenni... A fia csak az ura után jutott eszébe, a fia, aki nem értette meg...

Csak amikor Budán is elhallgattak már az ágyuk, akkor árulta el Rozinak.

Rozi bevallotta, mindig is sejtette, hogy Bandi nem jön vissza. Lehet, hogy babona, de amikor Palika eltörte azt a majolika vázát, úgy érezte... — Palika itt van — mondta sírással küszködve. — Most őt kell szeretnünk...

Rhédeyné megsimogatta Rozika arcát:

— Szeressük kislányom...

II.

Hogy ne kelljen megosztaniok a villát idegenekkel, a manzárból padlásteret csináltak, limlomok gyűjtőhelyét. Ócska bútorokat, szőnyeget, használt ruhát cipeltek föl — ide került a francia fotel is, mint történelmi relikvia —, homokkal szórták tele a padlót, a festést leverték a falakról — minél hitelesebbé válnak a padlás. Mióta az apja nyugdíjba ment és otthon betegeskedett, Rozika is munkába állt. Kitanulta a gyors- és gépirást s elhelyezkedett a Kertészeti Egyetemen. Nevét mindenhol *h* és *y* nélkül írta le: Rédei. Így is maradt, aki firtatta: — Mondja, Rozika, maguk mindig így írták? Rozika nem válaszolt, de az életrajzában mindig megfelelő hangsúlyt kapott, hogy az apja egyszerű vasutas, az anyja pedig cseléd lány volt. Egyébként a munkájába temetkezett, nem látott, nem hallott semmit — ebből nem lehet baj. Az öregeire és a fiára gondolt.

Rhédeyné mégis rettegett. Először életében. Az ostromot sem érezte ilyen elviselhetetlennek, mint ezt a félelmet valami arcnélküli, megfoghatatlan fenyegetéstől. A háború — háború. De mi ez? Rozi mesélt néha arról, mi történik az egyetemen. Embereket visznek el, professzorokat menesztenek, munkatársak nyomognak egymás után.

— Félek, kiderül, hogy én is báróné vagyok! — panaszkolta Rozi. — Nevetéseges — mondta Rhédeyné némi fölénnyel. — Te fiam, hogy lehetnél?

De azért eldugta a bizonyítékokat. A kutyabőr meg a címet a könyvespolc mögé, a férje leveleit lexikonok lapjai közé. Kalapjait, bundáit számúzta a padlásra, és ő is fejkendő kötéssel, ahogy Rozitól látta, sőt a régi ruháit is átszabatta vele egyszerű vonalú, sikketlen típusfazonra. Napjait ez az izgalom és a Palikával való rendszeres foglalkozás töltötte ki. Palika nem volt olyan jó tanuló, mint az apja. Az általánost átbukdácsolta valahogy, a gimnáziumban közepesre vergődött fel. Kikérdezte a leckéit, ellenőrizte a házi feladatokat, ha kellett, néha még a szülői értekezleteken is megjelent. De amit ott hallott, azt jórészt meg sem értette, vagy tökéletesen idegen volt számára. Így hát inkább a régi időről mesélt Palikának, elmagyarázta neki a társasági etikettet, ecsetelve az úri passziók szépségeit — vadászatot, lovaglást, teniszt, lótenyésztést —, a címek és rangok dicsőségét. Nem feledkezve meg arról, hogy Palika tudomására hozza, milyen híres-neves családból származik ő, mit is jelentett egykor a Rhédei név *h*-val és *y*-nal.

— Nagymama, te valóságos múzeum vagy! — ámuldozott Pali.

— Ó, hátha még mindent tudnál! De egyelőre nem beszélhetek.

— Nekem nyugodtan elmondhatod, nagymama. A férfiak nem fecsegnek.

— Nézd, a Rhédeyek is a nemzeti múlt részei. A hagyományokat ápolni kell, ezt te is elégszer olvashatod. Nos, én éppen ezért raktam el mindent.

Egy késő tavaszi napon meghalt Rozika apja is. Szívbénulás. Olyan észrevétlenül élt a házban, visszahúzódva, magának, hogy csak két nap múlva fedezték föl a padláson. A francia fotelban ült, fejét mellére ejtve, mintha csak aludna. Mellette, a fotelban a felesége fényképei. Pali ráripakodott:

— Mit csinál itt, nagyapa? Az istenért, beteg? Miért nem mozdul?

Amikor az arcához hajoltak, csak akkor érezték, hogy nem is lélegzik.

— Tudom, hogy szeretted — karolt Paliba a sírnál. — Jobban, mint engem. De hát ezt megbocsátom neked. Ez az élet, látod. Egyszer csak vége...

— Csak te maradj meg — suttozta a fiú.

— Ó, én nem halok meg egykönnyen, elhíheted. Mindenkit túlélék. Talán még ezt a gonosz világot is...

Rozika csak állt, állt a sírhant másik oldalán. Nézett meredten maga elé. Gépiesen mormolta a Miatyánkot a fiával meg az anyósával együtt, de olyan üresnek találta most az imát is, önmagát is.

Pali 56 nyarán maturált. A közepes érettségi és a sikeres felvételi vizsga után ősszel a Műszaki Egyetem hallgatója lett. Az októberi események alaposan felforgatták az egyetem életét. Rhédeynét azonban mindebből csak az érintette, hogy Palika talált valakit. Egy szőke lányt, aki vállig érő, dús hajával és a Balatonra emlékeztető szemével nyűgözte le. Egyik napról a másikra beleszeretett. Nem is nagyon értette eleinte, mi történt vele. Ezt a furcsa, kavargó érzést a gyomrában, ezt az édes-gyötrő szorongást a szíve körül. A nagymama csak bólintott:

— Étvágyad sincs, ugye? Ó, csalhatatlan jel, fiacskám. Megváltozott a vérkeringésed, átalakult az anyagcseréd. A szerelem robbantóanyag. Máról holnapra darabokra szed és összerak. Ó, mennyi szép élményem jut hirtelen eszembe. Ezek aztán kitörölhetetlenek az emberből. Persze, az uramat mindenkinél jobban szerettem. Azért mentem hozzá...

— Tudod, nagymama — vallott a fiú — olyan álomszerű az egész. Van valaki, egy idegen, akiről eddig nem is hallottam, egy idegen, akiről kiderül, hogy közöm van hozzá...

— És ő mit szól?

— Az a legkülönösebb, hogy ő is gyomorfájásokra panaszzkodik...

November közepén eltűnt Rozika. Hiába keresték. Semmi nyomot nem hagyott maga után. Munkahelyén, a Kertészeten október óta nem látták. A portás néni, Pali kérdezősködésére, csak annyit mondott:

— Hiszen erre vártak mind a ketten.

— Hogy érti ezt? — csattant fel Pali.

— Ó, hát mindenki tudta!

— Miről beszél? A fia vagyok.

A portás néni megszeppenve hallgatott el.

— Lehet, hogy csak pletyka az egész — mondta végül.

Pali kétségbeesett. Ha nem szégyellte volna könnyeit, keserves sírásra fakadt volna. Ragaszkodott az anyjához, bár úgy érezte, a nagyanyjához több szál köti. Anyja mindig egy munkagép képét idézte föl benne. Csak dolgozott, dolgozott, és a fiára már nem maradt ideje. Tisztelte, becsülte érte, de egyre távolodott tőle. December végén levelet kaptak Kanadából:

„Drága Mama! Pali fiam!

Ne haragudjatok. Végigcsináltam egy életet. Sőt ha jól számolom, többet is. Mások helyett is. Boldog csak nagyon rövid ideig voltam. Pedig nagyon az akartam lenni. Nem sikerült. Sokáig. De az egyetemen megismerkedtem valakivel, aki éppolyan szabad, mint én, és aki éppúgy szeret. Nem tudtunk otthon maradni. Úgy éreztük, ezt már nem lehet otthon folytatni. Kijöttünk Kanadába. Persze, nem könnyű. De most csak egymásnak élhetünk, és senki semmit nem kér tőlünk számon. Remélem, Pali egyszer majd megérti. Ne féljen, mama, pénz küldök. Amennyi kell. Boldog vagyok.”

A dátumot és az aláírást elkente.

Rozi, azaz Gereben Jánosné, állta a szavát. Minden hó elején pontosan megérkezett a pénzküldemény, karácsonykor és húsvétkor csomag is. A pénz nagyjából fedezte a kiadásait, a csomagok a ruhatárukat gyarapították. Anyagi gondjaik később sem voltak, mert a padlásteret rendbehozták, átfestették a falakat, a padozatot — és a kiglancolt manzárdba felköltözött Pali, az emelet megmaradt Rhédeynének, az alagsort pedig bérbe adták. Az egyetem elvégzése után Palit egy nagy vállalat szerződtette mérnöknek. A fizetéssel elégedett volt, a főnökeiről megvolt a véleménye.

— Nagymama, ha látná, hogy ezek hogy játsszák a grófot meg a bárót! Néha a Kaszinó jut eszembe, amiről a Nagymama mesélt.

— Csak te ne idegeskedj, ne lázongj — csillapította Rhédeyné. — Akkor nő a becsületed, ha nincs veled semmi baj. Ha magadnak élsz, nem fogsz elkopni olyan könnyen, mint manapság az a sok ember, aki nem fér a bőrébe. Folyton csak tenni, tenni akar. És elrohan melléte az élet. A Kaszinót pedig ne szidd. Sokkal komolyabb volt...

— Nagymama, van valami jó recepted?

— Nézd, én szerencsés alkat vagyok. A legnehezebb időkben is ki tudtam kapcsolni a világot magam körül. Egyik percről a másikra. Egyszerűen nem érdekelt. Egy kattintás — és kész. Gondolod, másképp meg tudtam volna maradni ilyenek... Rajtam nem fog az idő...

Pali tehát révbé ért, és Rhédeynének most már igazán volt ideje arra, hogy a múltba merüljön. Nem zavarta többé családi gond, a környezet változása. Visszafoglalta kopott, sok próbát kiállott hintaszékét s úgy telepedett meg benne, mint aki soha többé nem akar kiszállni onnan.

Pali minden nyáron az anyjánál, Kanadában töltötte szabadságát. Mikor meg-nősült, attól fogva azzal a szőke asszonnyal együtt utazott, aki az egyetemen is, azóta is kitartott mellette. Rhédeyné eleinte gyanakodva figyelte kapcsolatukat, de fenntartásai hamarosan eloszlottak, mert Pali egyik nap azzal állított be hozzá:

— Nagymama, hol van az a címer?

Rhédeyné riadtan tekintett föl hintaszékéből:

— Címer? Hogy jutott eszedbe...

— Igen, igen, Említetted, hogy eldugtad...

— Hát persze... De minek neked?

— Tudja, manapság kezdenek adni az ilyesmire. Ahol pénz van, meg hatalom... Családja is kell. Nem takargatni való.

Kiszedték a könyvespolc mögül a címert meg a kutyabőr. Vastag por fedte őket, megfakultak, megsárgultak. A lényeg azonban olvasható maradt.

— Mit csinálsz vele?

— Igazolom az apósom előtt...

— Ki az?

— Nagy ember.

Amikor az asszonyka az esküvő után hozzájuk költözött, első kérdése ez volt:

— Tényleg bárónak tetszettek lenni?

— Én az is vagyok, lányom — felelte Rhédeyné fölénnyel. — Csak nem zavar?

— Ó, dehogyl! Mit tetszik képzelni! — és Terike sötétvörösre pirult.

Szobájuk falán ott díszelgett, az esküvői kép és a szülők portréja mellett, aranyozott keretben a címer és a kutyabőr.

Rhédeyné egy percre meglepődött, de aztán elnyomott egy sóhajt és magában arra gondolt:

— Most már akár meg is halhatok...

(..Pedig még a kerület dicsőségkönyvébe is beírták a nevét, és a kerületi úttörőcsapat is köszöntötte, mint e szűk lakóhelyi közösség legöregebb asszonyát. Aki annyi múltbéli vihar és kemény megpróbáltatás ellenére egészségben és reménységben él körükben..)

TÚZ TAMÁS VERSEI

Stigma

*Mindent fölvettem volna már,
minden elejtett holmit én;
Csak mondhassak valamit magaménak,
csak ne legyek szegény.*

*Elég sok mindent elejtettek:
madárcsőr, mókus, gyerekszáj.
Az Isten is elejtett néha valamit
s mondta: ez itt egy csillag, ez egy táj.*

*Álmomban ért sokszor a perc, az áldott:
tücsökfészekre lettem, vagy rigó
ragadt vesszőmre, csapdámba a tigris
s ilyenkor volt nagy dáridó.*

*Később, mikor a San Marco homálya,
Sziéna, Piazza, tiziáni színek
vonultak be saját galériámba
s felhalmozódott bennem a világ,*

*akkor már tudtam: ez lesz az a stigma,
mit nem moshat le rólam senkise.
Egy darabig lesködtem, bogarásztam
s elindultam lassan Assziszibe.*

Különös szertartás

Először a térdhajtás,
aztán föl nézel a viola égre,
futtatod tekinteted. Valahol tűz legel,
aszály, elviselhetetlen keserűség.

Esőleső szemed a levelibéka torkán.
Zsolozsmáznak a budai beginák.
A Gerecsén túl rákezdi már az égi
nagydob,
szortyog Szent Péter pipája.

Jövő gyalogosa, terméketlen szikek,
járhatatlan utak zarándoka,
kiebrudalt és kirekesztett,

megszelídítesz-e majdan egy farkasanyát,
ki a lángoló kazlak alján szoptat
s a hűvös mennyei tejre nevel?

Hatalom

Hadd tudja meg
nem mozdulhat el innét
befalaztam a toronyházba
örökkévalóságba emeltem

hadd tudja meg
mint a hattyú
a herendi porcelánban
mint a Psalmus a hanglezben
mint a vers alján a fájdalom a mámor

hadd tudja meg
én diktáltam a törvényt
bele kell egyeznie

Menedék

Egyszerre szétnyílt a lomb
valamikor szeptemberben lehetett
homályos ösztönöm azt súgta
íme a tér-idő-anyag hajszálcsovei
mindennek koronája

A tenger felőli taligaúton
egy öszvér
egy ember
és egy asszony
Többre nem is vágytam

Szőkevény módjára találomra
kézpénznek vettem a szürke ég erejét
Megiramodtam
Első lámpagyújtáskor menedéket adott
a tamarindfa tövében
az öszvér az ember és az asszony

Beata nox

Az íriszek visszahulló szirmai alatt
leszáll a sötétség
Irmagja se marad
a toszkánai kertek rezzenéstelen
derűjének
Karikás szemét a Vénusz
csipős szelekben fürdeti
lyukas cipőnk alá
indulót húz a ciripelő határ
Valami vékonydongájú renthagyó óriás
leteperi az utolsó szempillát is
s keresztbefont jókedvvel nézi
hogyan hull pehelyvánkására
Beatrice feje

Egyetemes gyónás

Éjszakák féléjszakák
kutyaonításos egyedüllét
lelkemre nehezedeő gyönyörűség

Hányszor gyűjtöttem versbe-rendbe
istenes-átkos énekekbe
görög mintára anaphorákkal
az ég alján kallódó csillagos szénát
Aludni jártam csak haza azt se nagyon
rámolvastak az áprilisi felhők
állatmesék Bambi operabérlet

Hazugságban éltem altató allegóriákban
kéz alatt vásárolt bútorok közt
köménymagos levesen pacsuliszagban
Rámtelefonáltak a hittérítők
imádkozzam
Anyám fohászkozik az égbolt peremén
túl
hogy baj ne érjen
pirongat is olykor koszorús-köszörűs
költőt
ha titokban átszökődösöm
a tengeres-tundrás tiltott területre

Némán szalutálok
Lelkemen szárad a világegyetem

ZARÁNDOKUTAK

„FELIX AUSTRIA”

Írta KERÉNYI GRÁCIA

1977, Kisboldogasszony. Marek és Ági Schwechatban vár, a repülőtéren: előre megkértem őket, ugorjunk ki kocsin Lanzendorfba. Zürichből érkezem, délután utazom haza, vonattal, Bécsből Budapestre.

Kisboldogasszony egy kicsit a születésem napja is: Anyám ekkorra várt, de csak másnap, hajnali három órakor születtem meg. Így alakult ki a kétnapos önünneplés.

Kisboldogasszony ünnepe magyarul, röviden, Kisasszony napja: ez az egyetlen érintkezési pont, ahol a mi nyelvünk is eljátszik a kisasszony-szűz fogalmi egység kétsíkú elnevezésével. Lengyelül sokkal egyszerűbb, a szó is azonos: panna, Panna Maria = Mária Kisasszony, vagyis Szűz Mária. A Szűz csillagképét is ugyanez a szó jelzi náluk.

Talán nem véletlen, hogy ez az ünnep (a keleti egyházban már a VII. században ismerték, Nyugaton a VIII. században bukkant fel, s a tizenegyedikben vált általánossá) épp a Szűz havába esik: ennek az állatövi jegynek a szférájába utalná a tudományos asztrológia is Krisztus anyját.

A Fájdalmas Szűz Mária ünnepét egy héttel később üli a katolikus egyház, és soha nem jutott volna eszembe, hogy összekapcsoljam a kettőt, ha nem megyek el Lanzendorfba. Nem szeptember nyolcadikán, hanem tizenhat nappal előbb, augusztus 23-án.

Ezen a napon gyalog indultam Lanzendorf-Rennersdorf vasútállomásról Oberlanzendorfon át Maria-Lanzendorfba, és csak a helyszínen derült ki, hogy ez a búcsújáráhely a Fájdalmas Szűz Mária csodatevő szobrát emelte oltárára. A Pietát.

Amikor először érkeztem Lanzendorfba, nem tudtam a búcsújáráhelyről, sőt arról sem, hogy létezik egy ilyen nevű község Alsó-Ausztriában. 1944. június 20-án a Gestapo tisztjei a budapesti Keleti Pályaudvarról gyorsvonaton vittek Bécsbe, rabtársaimmal együtt, s onnan a Grüner Heinrichnek vagy Grüne Minának nevezett rabszállító kocsin ki Lanzendorfba.

Arról a harminhárom évvel ezelőtti kiutazásomról már első visszaemlékezésemben is írtam, 1945 decemberében; 1962-ben ezt jegyeztem fel róla:

„... a meseautó átgördült velünk Pestre, s a Keleti Pályaudvar előtt állt meg. Tanakodva néztem körül a váróteremben: levelet kéne írni, de gyorsan, odaadni valakinek, vigye el, dobja be, értesítse Anyámat... Nem jutott rá idő, 'einsteigen' — a bécsi gyorsba. Ez persze csak útközben derült ki; éppen elég-szer utaztam Ausztriába, gyermekkoromban, az Anschluss előtt. Eloszlottunk a kupékban, külön a férfiak, külön a nők; én egy angol misszel kerültem össze, s velünk utazott a két kísérő Gestapo-tiszt. Udvarias, semmitmondó beszélgetés, — minden nagyobb állomáson reménykedve kacsingatok kifelé: kivel küldhetnék üzenetet, és hogyan? Hiába pislantok bele a sorsdöntő papirokbba, melyeket elgondolkozva lapozgat simára vasalt kíséróm. „Meddig szól az ítélet?” — nem árulja el, s csak Auschwitzban tudom meg, fogolytársaimtól: „bis zum Ende des Krieges”. Nyomasztó érzés, egyre nyomasztóbb: kifelé megyünk, kivisznek az országból! A Lajta hídja... de jó érzés volt átgördülni rajta, régi ausztriai nyaralások után: itthon vagyunk! És most: hirtelen teljes bizonytalanság-érezet. Mint a mondabeli óriás, akinek az adta erejét, ha megérinthette az anyaföldet. Mi lesz velünk szülőföldünkől távol? Azt csinálhatnak velünk, amit akarnak!

Nem mintha odahaza nem csinálhatták volna ugyanazt ... de mi nem tudtunk róla. Csak azt láttuk, hogy most a teljes bizonytalanságba megyünk, az Ismeretlenbe. De lassankint újabb „biztatómese” született meg jó hírre szomszjas agyunkban: nyilván kihallgatásra visznek Bécsbe. Azután közlik velünk az ítéletet, mely egy meghatározott időre szól, vagy ... vagy ... hazaengednek.”

1977. augusztus 22-én a Bécs felé robogó gyorsvonaton Stefan Zweig *Sakk-novelláit* olvasom. Olvasmányom annyira leköt, a Gestapo lélektani módszereinek ábrázolása, hogy nem tudom megállapítani mi lett a Lajta hídjával, miért nem látom. Csak Bruck an der Leithánál robogunk át a folyón, de ez a híd nem hasonlít a hajdanihoz, és nem is országhatár, illetve azt hiszem, Burgenland tartomány határa, a trianoni békekötés előtti Magyarországé. Visszaúton, szeptember 8-án kétszeresen figyelek, de most se látok más hidat. Másfele megy a vasútvonal, mint a harmincas években, mint negyvennégyben?

Maria-Lanzendorfra Karl Baedeker útikönyvében bukkanok rá, Ausztria autótérképe ezen a ponton csődöt mond: tehát ez lesz az én idei kisasszonynapi-születésnap-i zarándokutam. Ugyanúgy két szálát fog össze, mint az április harmadikai Máriabesnyő-járás.

„Sötét éjjel érkezünk az Ostbahnhofra. Újabb rabszállító kocsis, a „grüner Heinrich”, vagy „grüne Mina”, tökéletes német találmány, hol marad mögötte a silány hazai pótlék! Az autó kívülről mint nevéből sejtethető, zöld, bent fehérre festett keresztfolyosó, melyről jobbra-balra kis cellák nyílnak, ezekben helyezik el a rabokat; a keresztfolyosó közepén fegyveres őr ül, — ezen kívül, persze, kívülről is be van a kocsi zárva. Ilyen belső rabomobil-cellában üldögéltem, míg el nem értem következő rendeltetési helyemre.”

Bécsben azonnal nyolcnapos utazási bérletet veszek, minden vonatra és csaknem minden autóbuszra érvényes, annyiszor szállhatok föl és le, ahányszor jölesik. Első utam a Südbahnhoftól vezet Lanzendorf-Rannersdorf vasútállomásra, ezt már a menetrendből böngésztem ki, csakugyan egészen közel van, alig nyolctíz percnire, és sűrűn járnak a vonatok. A sinéktől jobbfelé indulok el, az első sarkon idősebb embert kérdezek meg, hol a hajdani léger. Rögtön tudja.

Útközben kápolna, Ober-Lanzendorf község két világháborúbéli hősi halottainak (gefallenen Helden) emlékére állították. Külön a meghaltak névsora, külön az elesetteké, külön az eltűnteké. Egy-két meglepő név a második világháború áldozatai közt: Musil Franz — tehát ez alsó-ausztriai családnév? igen, mert van más hasonló is: Kulil Leopold —, azután Németh Josef, Molnar Pepi ... burgenlandiak, vagy a német hadsereg kötelékébe került magyarországi svábok?

Gondozott, inkább kisvárosias, mint falusi jellegű házak, bár földszintesek. Kerti törpék.

Hamar ráakadok az egyetlen figyelemreméltó épületcsoportra. Fehér kőfal, elegáns kastély-féle: a bécsi érsekség Caritas-szervezetének kezelésében álló Rehabilitationsheim (hogy hívják ezt magyarul? nem egészen az, mint az utógondozó), részint súlyos ideg- és elmebeteggek, részint csökkent képességű fiatalok otthona. Rendezett park, gesztenyefák, játék-szélmalom.

Az első ápolónő, akit megkérdezek, nemrég dolgozik itt, de jól útbaigazít: alighanem a Haus Christl lesz, amit keresek. Magamtól is arrafelé tartanék, a terep változásai, az újabban épült házak ellenére eléggé jól tájékozodom. Ez lesz az, ez az egymeletes, oldalablakával szemben gypágy, ott volt az a veterányos, vagy gyümölcsös, ahol napoztunk Hankával, és ő azt a szentantolos műdalt énekelte.

„Ober-Lanzendorf: mondhatni, az emberi méltóságunkat tiszteletben tartó rabélet utolsó állomása, sőt, szinte a régi, szabad nyarak utolsó, percnyi felvillanása az emberi ésszel el nem képzelhető embertelenség ránk borulása előtt. „Normális” szobákban lakunk, kertben sétálunk, dalolunk, mintha az SS-őröket is csupán német nyelvyakorlat végett rendelték volna mellénk. Ha nem látnók, nem hallanók, hogyan verik a távolabbi barakkban elhelyezett férfirabokat esténként — még jól is éreznők magunkat. De ez rettenetes, szinte kibírhatatlan: ott állnak a rabok az udvaron sűrű sorokban, az egyiket kifektetik középre, s jajgatásától kísérvé számlálják a huszonötöt, ötvenet ... nem bírtunk odanézni, Hanka sem, pedig Hanka igazán megszenvedte a magáét, talán többet is, mint azok a férfiak odalenn — vagy talán éppen azért nem bírta nézni?

Hanka volt az, Hanka Sliwinska, akit olyan borzalmasan összeverve hoztak be akkor, pizsamában, a Melinda-villába, amikor második kihallgatásomra vártam. Orrán-száján dőlt a vér, szája több helyen beszakadt, ülni persze nem tudott... Miért kínozták meg olyan borzalmasan? Azért, hogy bevalljon valamit, amit eleve tudtak: arról a lengyel férfiről, akit szeretett. Vitézül állta a sarat

a szép szőke asszonyka, s most Lanzendorfban, olyan gondtalanul énekelte egy kedves lengyel szerelmes dalt egész nap (a szerelmes lány Szent Antalnak panaszkodik el, hogy nem tudja, mi lesz vele, mert olyan forrók az éjszakák) — mintha nem lenne itt egészen másféle jelentése a naivul ismétlődő soroknak: „Ach, co to bedzie?” (Ja, mi lesz ebből?) Különben Magyarországra származott lengyel szülők gyermeke volt, magyar állampolgár, s bájos mazur dialektusban beszélt a lengyel; több honfitársnőjének randevút adott a háború utáni Varsóban, — de azóta valahogy nyoma veszett, Auschwitzban láttam utoljára.”

Kifordulok a kapun, átmegyek az út túlsó felére, szép régi, fából faragott Szent Kristóf, új, fehérre meszelt, kistetős kápolna-foglalatban. A plébánia autósai állították, 1975. július 20-án: „Hilf, dass wir immer gut heimkommen” — „Segíts, hogy mindig jól hazaérjünk”.

Innen gyalog legföljebb egy kilométer a Baedeker-említett messziről látható kéttornyos kegytemplom. Előbb a temető falához érek, azután a templomudvar kőfalához. Kapu, balra boltocska, jobbra kicsit beljebb sárgára meszelt kápolna, mögötte műsziklás miniatúr kálvária; az udvar közepén jobbra a templom, szemben újabb kapu, kisiparosok ráragasztott hirdetései, és kolostorudvar, búcsúsoknak szánt fapadokkal-asztalokkal. A templomból kijövet bezörgetek a rendházba, végül előkerül egy ferences atya, át is kísér és mond néhány útbaigazító mondatot, Rottmayer freskóiról, a háborúvégi harcok okozta tűzről, s panaszkodik, hogy egyre csökken a búcsúsok száma, még Fájdalmas Pénteken jönnek a legtöbben, tán kétezren voltak utoljára. Jóval többet tudok meg az árus bácsitól, akihez persze betérek, s végigtanulmányozom a festett emlékpoharak, bögrék, szentképek, kegytárgyak feliratait, sőt az árakat is, — későbbi utam során azután összehasonlításokat teszek, mert az üveg- és porcelán-giccsek nagyjából egyformák mindenütt, csak a helységnév változik rajtuk. A gótbetűs keresztnével díszített bögrék Bécsben valamivel olcsóbbak, de hát ez természetes, a boltos ebből él. Örömmel fedezem fel az egyik szentképen a Mária-Radnáról ismert szöveg mását: „In Maria Lanzendorf hab ich an Dich gedacht und Dir dies Andenken mitgebracht” — és az osztrák—magyar monarchiabeli kultusz-közösség még pregnansabb jeleként falusi konyháink kedvelt háziáldásának német eredetijét, „Göttlicher Haussegen” címen:

*Wo Glaube, da Liebe
wo Liebe, da Friede*

*wo Friede, da Segen,
wo Segen, da Gott,
wo Gott, keine Not.*

Az árus bácsi most hetvenöt éves, a felesége nyolcvankettő: özvegyasszony volt, falubéli, amikor megismerkedtek, ő búcsúba jött ide, imakönyves, ájtatos legény. De jó darab világot bejárt, mielőtt végleg megtelepedett volna itt: először a gazdasági válság tette világjáróvá, — 1932-ben bebarangolta Olaszországot, Capriban barlanglakó volt, Szicíliában grófi komornyik, — azután a második világháború; akkor ejtette útba Budapestet is, német mundérban, Görögországból a keleti frontra menet, s fél vesével tért haza. Azóta is járt már Magyarországon, az egyik testvére Pesten él, épp tavaly látogatta meg, amikor a sógorát temették.

Ő teszi elém a ferences búcsújáráhelyek történetéről szóló illusztrált könyvet, hellyel kínál, ott az asztal, a szék, olvasgassam, írjam ki, amit akarok. Így tudom meg, hogy a legenda szerint Szent Lukács evangélista itt prédikált a markomannoknak; az első templomot a hunok dúlták fel, s Nagy Károly állíttatta helyre. A történeti források a XII. század végén említik Lanzendorft először: V. Lipót herceg a kereszties hadjáratról hazá jövet itt ajánlotta fel vérfoltos mentéjét, kardját és lándzsáját Szűz Máriának. (Tehát ettől a lándzsától Lanzendorf, nem pedig attól, amivel Krisztus oldalát átdöfték.) A második török megszálláskor ismét elpusztult a templom, a kegyképpel együtt; I. Lipót császár 1696-ban a ferenceseknek adta át a búcsújáráhelyet, s 1698—1707 közt épült a kolostor, 1699—1703 közt a mai templom (1727-ben kissé kibővítették). II. József plébániát csatolt hozzá, de megtiltotta a zarándoklatokat; 1809-ben a francia csapatok fosztották ki a templomot. Utoljára a védekező, visszavonuló hitleri német hadsereg gyűjtötte fel, az oroszok közeledtére; de ez már nincs benne a könyvben, a bácsi, Alfred Rappold mondja el.

Emlékszik a lanzendorfi lágere, hogyne emlékeznek. Szörnyű dolgok történtek ott. Az előző plébános, sajnos meghalt, sokat tudott volna mesélni. Jöttek hozzá néha lengyelek, onnan. Ő temette el a halálra kínzott foglyokat. Jártak itt azóta, például Franciaországból, hozzátartozójukat keresők, de hiába.

Visszafelé menet bemegyek a házba, a „Mädchenheim Maria Frieden” leányotthon „Haus Christi” épületébe. Tizennégy-tizenhat éves lányok, épp ebédhez ülnek, egészségesnek látszanak. A vezetőnőt keresem, gondozott külsejű fiatalasszony, elmondom, miért jöttem. Szívesen felkísér az emeleti szobába, lefényképezem hajdani lakosztályunkat: most az egyik nevelő tanárnő és férje lakik itt. Az erkélyt, azt hiszem azóta építették hozzá. Megmutatják a hálótermeket, dolgozószobákat is, kikérdezem a két kedves fiatal pedagógusnőt a nevelés, foglalkoztatás formáiról. A községi hatóságokon át küldik ide a valami okból kissé fogyatékos, de eléggé fogékony és munkaképes lányokat, az otthon napi 200 schillinget kap egy-egy lány eltartására. Kb. két év alatt kiderül, kit küldhetnek dolgozni, s aki teljesen alkalmatlan, azt visszaküldik a falujába. De ez eléggé ritkán fordul elő.

„Hárman laktunk együtt az emeleti szobában, Hanka meg én és egy lengyel öregasszony, aki tábornoknénak mondta magát ... pani Pomarancz, vagyis Narancsné. Sokat veszekedett velünk, de hát nem könnyű dolog a rabság, ha valaki közelebb áll a hetvenhez, mint a hatvanhoz. A lenti szobák egyikében az angol miss lakott, akitől elszakadtunk később, a másikban két zsidó származású, jó módú pesti asszony. Tiszteleteses koszt, emberséges bánásmód, jó levegő — csak a bizonytalanság bántott bennünket: hova kerülünk, mi lesz velünk? Órák hosszat napfürdőztünk a kertben, az egyik órát rebesgette, gramofont hoz — s hirtelen, ott tartózkodásunk ötödik napján, közénk csap a várva várt, megváltó hír: holnap továbbmegyünk.

Mi együgyű gyermekek! Egymás nyakába borultunk Hankával, összecsókoloztunk: végre megvan a döntés, az ítélet! Akárhová kerülünk, bizonyára dolgozni fogunk, minden jobb, mint ez a tétlen, tépő várakozás.”

Tizennyolc éves voltam akkor; Kertész Imre, a Sorstalanság írója, tizennégy, és ugyanilyen optimista: „Főképp azonban a munkától végre rendezettséget, elfoglaltságot, új benyomásokat, némi tréfát; egészében az itteninél értelmesebb és kedvemre valóbb életmódot remélhetek, úgy, amint ezt meg is ígérték, és ahogyan a fiúkkal is elgondoltuk magunk között, igen természetesen; s kissé emellett az is megfordult a fejemben, hogy ilyenképp még világot is láthatnék valamelyest.”

Ebben a szobában, fordulok a nevelő tanárhoz, aludtam az utolsó éjszakán, itt ébredtem arra a reggelre, amikor bejött az a katona, akkor se tudtam a nevét, aki előző nap udvarolgatni próbált, kísérletei persze megtörték elveim zord védőfalán.

„Hiába nézegetett rám olyan szépen az a barnaszemű katona, — kiméletesen közöltem vele, mikor előző nap megkérte a kezemet: ‚Nem lehet az, mert én magyar vagyok, maga meg német.’ — ‚De ha itt kell maradnod Németországban’, — felelte némi gondolkodás után, — ‚végül mégiscsak német emberhez mégy férjhez’. — Naiv volt? Nem, vigasztalni akart. Csak másnap ébredtünk rá, utolsó reggel.

Azon az éjszakán gyermekkori nagy szerelmemről álmodtam, a zöldszemű Bandiről. Álomban szembejött velem, s mikor találkoztunk, nagyon szomorúan nézett a szemembe. S akkor hirtelen észrevettem, hogy nem a Bandi zöld szeme néz rám, hanem annak a katonának a barna szeme, — s abban a pillanatban fölébredtem: reggel öt óra volt, s belépett a barnaszemű német katona, hogy fölkeltsen bennünket. Először Hankához ment oda, azután hozzám lépett: pizsamában feküdtem a paplan alatt, karomban aranyszínű mackóm, Bandi. ‚Vele alszol?’ — kérdezte mosolyogva. — ‚Es ha férjhez mégy, akkor is mackóval fogsz aludni?’ Majd hirtelen elkomolyodott, s közelebb hajolva folytatta: ‚Es tut uns sehr leid, dass ihr fortgeht. Es wird euch nirgends so gut gehn, wie hier.’* S még lejjebb hajolt, úgy suttogetta: ‚Arme Kinder’ ** — s gyors léptekkel kisetett.

Június huszadika volt, Auschwitzba utazásunk napja.”

* Nagyon sajnáljuk, hogy elmentek. Sehol sem lesz olyan jó dolgok, mint itt.

** Szegény gyerekek.

Az ober-lanzdorfi vendéglő nyaralás miatt zárva, de a kávézóban ehetek virslit is a tejeskávéhoz, friss péksüteménnyel. A vasút felé menet lefényképezek egy szép pléh-Krisztust, a kereszt tetején kakas. Akár a máriabesnyői kapucinus kereszt.

Steiermarkba, azaz Stájerországba, másnap reggel indulok. Az eltűnt idő nyomában? A gyerekkori nyaralások: helységnév-lista, elmosódó képek és egy-egy erősebb körvonalú emlék, főleg a későbbiek. A térképen megtalálom mindet: Stainach, Mürzsteg, Unzmarkt, Tragöss, Birkfeld, Fischbach, Radegund, Neumarkt, de a legeslegfontosabb mégiscsak Präbichl, 1932, 1933, 1934, 1935; 1227 méter a tenger színe felett, egy szálloda a hágón, Hotel Reichenstein.

„...még elemista voltam — írtam 1962-ben —, amikor először találkoztam szemtől szembe a nácizmussal: 1934 nyarán, Stájerországban, az osztrák polgárháború idején. Dollfuss kancellár meggyilkolása, az egynapos náci uralom, majd a Heimwehrek büntető hadjárata — mindez mélyen beleivódott gyermeki tudatunkba, s Leoben összelőtt házait, meg a náci propagandától elvakított, fogolyként elszállított erzbergi bányászokat ma is magam előtt látom.”

Bécsben első nap meg akarom venni Schuschnigg kancellár emlékiratait, úti olvasmányul, de sehol nem találok, szétkapkodták. Ugyanez a helyzet Grazban, Innsbruckban, Bernben, Zürichben: az 1969-ben kiadott könyv gyakorlatilag megvehetetlen. Végül könyvtárból kölcsönözöm ki, s már idehaza olvasom el, a vonatban Budapest és Szigliget, a Héven Budapest és Pomáz, az autóbuszon Pomáz és Dobogókő közt.

Így hát a vonaton, Bécs és Leoben közt, főleg bámészkodom és jegyezgetek. Ez is a Südbahnhoftól indul. Néhány perc múlva, talán még Bécs egyik külvárosában, sirköves reklámja, nagy betűk, egy ház falán: „Ihr Grab — von Schuberl”. A Semmeringhez közeledve, számolni akarnám az alagutakat, de nem érdemes: meg vannak számozva. És nevük is van. Egész- és félalagutak (ez utóbbiak egyik oldala árkádosan nyitott), rövidebbek és hosszabbak. A Tunel jut eszembe, Krakától északra, ha vonattal megyünk Varsó felé, így hívják, a vasútállomásnak is ez a neve: az egyetlen, egész Lengyelországban?

Tehenek, kaszált és kaszálatlan rétek, szénaboglyák, a városok határában autótemetők, szemételepek. A baloldali sínen robogunk, ez alighanem a régi idők maradványa: emlékszem, gyermekkoromban Stájerországban is baloldali közlekedés volt, akárcsak Magyarországon, de Karintiában már jobboldali; sárga táblák figyelmeztették rá a sofőröket. Nézem, vannak-e itt is toronyházak, kockaház-lakótelepek a városzéleken, de még Müzzuschlagban is a 2–3. szint a maximum; Kinderbergben, Kapfenbergben már magasabbak is akadnak, a gyárak közelében, Bruck an der Murban négyemeletesek, de nem lakótelep-sűrűségben.

Leobenben az új pályaudvar peronjáról nem látni az evangélikus templomot, de takarják a parti fűzfák is, mert ott folyik, közben, a Mura, erre nem emlékeztem, vagy talán odébb futottak a sínek? A templom tornyán lótt lyukakat láttunk akkor, 1934-ben, augusztus elején, Präbichlből hazafelé jövet, és azok a nyaralótársaink, akik július huszonhatodikán pánikszerűen hazasiettek, a leobeni állomáson a vonatfülkében hasonfekve voltak kénytelenek kivárni az ablakokon átszűrő lövöldözés végét.

Leoben az 1926-os kiadású útikönyv szerint az észak-stájerországi barnaszénbányászat központja; erdős hegyektől körülvelt völgykatlanban fekszik, a Mura-övezte félszigeten. Akkor 11 900 lakosa volt, egy állami gimnáziuma, bányászati főiskolája, Óvárosa, Újvárosa, műemlékes főtere; a főtéren egy Szentháromság-szobor és két kút, az egyikén bányászfigura. Schuschnigg könyvéből tudom, hogy 1934 februárjában, a Schutzbund-felkelés leverése után, a kilenc halálos ítélet közül egyet Leobenben hajtottak végre. Február 19-én.

A Hieflau felé közlekedő vonat bent áll, az utolsó vágányon: nyitott fapadlós peronú, régimódi kocsik, közvetlenül mögöttük fűves-vadvirágos hegyoldal. A vonat most, ebben a délutáni órában, csak Vordenbergig visz, ott az állomásról a városkáig egykocsis, motoros kisvasút, s a városka főteréről mehetek tovább autóbusszal Präbichlbe.

Tudom, hogy másmilyen lesz. Már akkor, a harmincas években írta Maminak doktor Stücker, az öreg: annak idején 56 éves meteorológus, szemüveges agglégény nyaralótársunk, akinek a tiroli bőrnadrágja alól mindig kilógott a gatyája csücske, hogy föl vitték az autótutat a Polsterwiesere. Biztosan nagyon

kiépült, Anyám óva int: nyilván luxus-szállodákat találok, megfizethetetlen szobá-
árrakkal.

Szerencsére szó sincs ilyesmiről. A Hotel Reichensteint valóban lebontották, de a Gasthof Alpenrose, Herbert és Hemma Begusch vendégfogadója kisebb, otthonosabb, és a fogadóséknak eszükbe se jut, hogy a kétágyas szobában a má-
sik üres ágyat is megfizettessék velem. Reggelihez ugyanolyan, középen felezett.
hosszúkás zsemlyék, éppoly ropogósak, mint negyvenkét évvel ezelőtt; körülöt-
tem ugyanaz a kedves stájer beszéd, zárt magánhangzók és az egykor megszo-
kott, elfelejtett fordulatok, röpköd a sok allerhand, mir ist Wurst. A „Gösser
Bier” soralátét kartonja most is zöld-fehér, csak épp nem kerek, hanem lekerekít-
tett négyzetalakú, és a hátlapja nem üres, nem firkálhatjuk tele, nem küldhet-
jük el senkinek képeslap helyett: az egyik típus elől-hátul egyformán a „Gösser
spezial export Stifts-Bräu”-t hirdeti, a másik, kis sárga díszítéssel, elől a Gösser
steirisch Pils-t, hátul viszont egy kerek asztalnál magas támlájú karosszékeken
ülő karikatúra-házaspár szomorú ábrázatához versikét mellékel: „Drückt das Leben
Dich darnieder trink ein Gösser freu' Dich wieder!”

Mit kíván, kérdezi a fogadósne, hova nézzen a szobája ablaka, előre, hátra?
Persze, hogy előre, s végül kétfelé néz, körerkéllyel, előre és oldalra. Kilépek:
itt van, a Drei Zinken, mögötte a Reichenstein cipfíje. Megvan. Ahogy annyis-
szor, álmomban, negyvenkét hosszú év alatt. Zöld fű-borította domborúsága,
szikla-kopásai az oldalszegélyeken. Mosolyog, ha rásüt a nap, elborul, ha beborul.

A szél fúj, de nem esik; nyomban sétálni indulok. Az első terepszemle, a
viszontlátás, négy szemközti, meghozza az első, mélységesen megnyugtató tapaszt-
alatot, mely végigkísér, további utam során, egész Ausztrián. Csak annyival lett
bármilyen is nagyobb, nagyobb szabású, modernebb, amennyivel a valóságban, fel-
nőtt szemmel nézve, kicsinyebb minden, mint a gyerek szemmel látott, emlékeink-
ben felnagyítva őrzött. Vagyis, sehol semmi csalódás: meghittség, szinte haza-
érkezés. A gyerekkoromba, egyik önmagamhoz.

Az Erzberg-sétány kiindulópontja is közelebb van, mert másképp hozták
az utat, és eltűnt a régi erdészház, ahol a három vizslakölyök volt. De az Erz-
berg-út mentén édes málnát leghelhetek, s bár alig tíz perc után tilos-tábla int,
továbbmegyek, át a kapun, mely közli, hogy az Erzberg bányauzem területé-
re léptem. Hiába, nincs tovább: egyszer csak elém tárul a bánya, teljes
szépségében, a természeti jelenségnek, ipari létesítménynek egyaránt páratlan,
teraszos művelésű, le a mélybe, föl a magasba nyúló, mintegy dombvonulatok-
ból álló Stájer Erchegey. Idáig jött a művelés előre, nincs kétórás séta, há-
rom útkanyarulat. És az a furcsa, új, állandó zaj a mélyben, az is a bánya-
gépek, az ércszállító vonatok zakatolása.

Másnap, augusztus huszonötödikén, a Begusch-házaspár monogrammos pár-
nán ragyogó napra ébrednek. Még reggeli előtt lemegek a vasútállomáshoz,
további terepszemlére. A farakásnak persze hűlt helye, ami alatt megtalálni
véltük az elveszett Susi macskát; az istálló sincs meg, sem a szénapadlás,
ahová csapóajtón át mehettünk föl, a nagy bújócskázások színtere. Már be-
gyepesedett a hajdani út, melynek állomás felőli oldalán állt az Alpengasthof
Reichenstein kőlabazatú, barna zsendely borította főépülete, vele szemben a
dépendence; közöttük, az úttesten állították fel gúlákba puskáikat a Heimweh-
rek, miután visszafoglalták szállodánkat a náciaktól, július huszonhetedikén. Le
is fényképeztük őket, megvannak a képek.

Heimwehr magyarul honvéd, azért azt hittem akkor, gyerekéssel, hogy
egyszerűen osztrák katonák; csak most ismerem meg, Schuschnigg könyvéből,
a Heimwehr-mozgalom és a többi önkéntes fegyveres alakulat történetét. Ho-
gyan szervezte meg önvédelmét a nép a békeszerződés diktálta leszerelés után:
a munkások önvédelmi osztagai „a forradalmi vívmányok védelmére” alakul-
tak, a polgár- és paraszt-védelmi szervezetek „a forradalmi túlkapások ellen”,
s az előbbiekből keletkezett 1923-ban a Köztársasági Schutzbund, az utóbbiak-
ból az Osztrák Honvédelmi Mozgalom. Mindegyik szervezet legalisan működött
a keresztényszocialista-szociáldemokrata koalíció éveiben. A stájer Heimwehr-
mozgalmat Pfrimer erősen nacionalista irányba terelte, s az 1931. évi puccs-
kísérlet után az egész jobbszárny nyíltan csatlakozott az NSDAP-hoz (Német
Szocialista Munkáspárthoz); az osztrák hazafiak Stahremberg vezetése alá ren-

delték magukat, ez a Heimwehr állt 1934 márciusában a Hazafias Front és Dollfuss mellé, s verte le a náci felkelést július végén.

Most augusztus vége van, de annak a bizonyos lila virágnak a gyertyái hervadatlanul szegélyzik az utakat: itt ismertem meg, a Polsterwiesén, később a Mátirában találkoztam vele újra, Bagolyirtás környékén. A Handelalm felé indulok el a ragyogó napsütésben; a hajdani sétaút ki van betonozva, az egyik oldalán néhány ház épült, stílusos modern hegyi házikók, nyaralók és fogadók, de elszórtan és halkán, hála Istennek. Itt indul, fogadónk és az új üzletház fölött, a Polster csúcsára vivő ülő-lift, de nem akarom kipróbálni, hisz gyakorolni jó.

A Gyermekbarát Társaság donawitzi tagozatának üdülője. Aztán még egy gyermeküdülő, előtte mikrobusz, épp beszállnak, kirándulni mennek a gyerekek. Két kutya. Nem sokkal odébb útelágazás: mégse lefelé megyek, a Handelalm felé, hanem balra föl, a Leobener Hütte útján indulok el. Alig néhány lépésszámra a Bergwacht, vagyis „hegyőr” — nem vadőr, de nem is erdőkerülő — háza, kifüggesztett hirdetésménnyel. Olvasni kezdem, elegáns autó áll meg mögöttem, idős férfi vezet, úgy látszik, ide jött. A hirdetés Steiermark védett növényeit és állatait sorolja fel: 39 növény és 135 állat neve van a listán, ez utóbbiak közül fölírok néhányat legalább a német nevüket is megtanulom: négyféle denevér, hatféle béka, mind a három pele-fajta, a mogyorós, nagy és kerti pele (Haselmaus, Sieben- és Gartenschläfer), rengeteg madár: kétféle fecske, gólya, tengelice, „Amsel, Drossel, Fink un Star”, ahogy a gyermekversben tanultuk annak idején, meg különféle pillangók, Schwarzer Apollo, Alpen-Apollo, sőt, még a szarvasbogár is...

Nem tudtam előre, hogy fölmegek a Leobener Hüttéhez, úgy emlékszem, komoly kirándulás volt, veszélyes útszakasszal. A biztonság okáért a télinek nevezett utat választom, és ő vezet, az út, fölfele kanyarogva, fenyvesek és havasi legelők közt. Fölöttem balra a Polster gyepes kupakja, középtűt a Griesmauer, jobbra a Leobener Mauer csipkés kőtaréja. Seholy senki, gyér kolompszó, az egyik kanyarban egy tinócska vagy úszócske jelzi közeledési szándékát, őket is Ausztriának köszönhetem, Stájerországnak: a teheneket, hogy gyerekkoromban hozzájuk szoktam, sohasem féltem tőlük — vagy még inkább Anyámnak, aki olyan tehetségesen bukkant, részint a Baedeker és a prospektusok, részint a kollégák ajánlása nyomán, újabb és újabb civilizált, de falusias, s a hazaiaknál jóval olcsóbb, tanári fizetésével elérhető magaslati nyaralóhelyekre.

Egy erecskén kell átkelnem, keresztbe dobott deszkán, köveken lépkedve, itt majdnem utolér egy magányos turista, röstelleném, ha látná óvatosságomat, de hát a palló majdnem olyan, mint a mozgólépcső, féltem azt a billenékeny egyensúlyomat. Félóránként engedek magamnak tízperces pihenőt, a másodikon szólít meg, ekkor kerül közelebb hegyászó társam: egy jó kondícióban levő, szép szál öregember. Persze, hogy neki is elmondom, akárcsak Frau Beguschnak: negyvenkét éve jártam itt utoljára, s amikor kiderül, hogy helybeli, eisenerzi, azt is, hogy Präbichlben éltem át harmincnégyben az osztrák polgárháborút. Néhány további mondat után — talán német nyelvtudásom forrásairól szólván? — jelzem, hogy később közelebről is megtapasztaltam, mit jelent a náciizmus, a saját bőrömön. De nem mutogatom az alsókaromat, háborús rendszámomat.

Jobb fölfele lassabban menni, tanácsolja az öreg turista, tudom én, de mit csináljak, ha így szoktam meg. Bottal jobb, nálunk odahaza egyszerűen hasít az ember egy bunkót, a lombos erdők előnye. Ó kicsit elkanyarodik jobbra, akkor ér a Kunyhóhoz, amikor már lefelé indulok; de azt mondja, értem jön majd a Handelalmhoz, és bevisz Eisenerzbe, — mert említettem, hogy oda készülök, — a kocsiján. Ott hagyta a Bergwacht házánál, ahol a hirdetésményt olvastam. Vagyis ő volt az.

A Kunyhóban nem kapok tejet, csak almalevet, viszont csodálatos versikére akadok, ott lóg, gépeltén, bekeretezve, a büfféablak mellett: a Bergwacht felhívása. Kiülök a napra, egy fapadra, és lemásolom. Később idehaza, le is fordítom:

Ne hagyj a réten virágot,
ne gyönyörködjenek mások.
Gyökerestül tépd ki mind,
hogy házadba hazavidd!

Ha elhervad, dobd el tüstént,
szedj helyette arrébb frisset.
Füvet, sövényt tiporj, törj le:
úgyis újranozó jövőre.

Teljesíts egy jámbor óhajt:
vidd magaddal rádiódat!
Hol vidám madárdal száll fel,
harsogjon a modern sláger!

Hol a béke gondot úz,ne,
terjengjen a benzin bűze.
Szórj szét papírt, üveget,
ékesítse a hegyet!

Guríts köveket a mélybe,
a tehénkéék örömére!
Hagyd nyitva a kapukat,
úgy mutass másnak utat!

Ordíts, kiálts, a tüdődet
tárd ki a jó levegőnek!
Ha tanácsunk megszívleled,
vándor jómadár a neved.

(Folytatjuk)

N A P L Ó

POSSONYI LÁSZLÓ HETVENÖT ÉVES

Nemrégiben olvashattuk a Vigiliában Posszonyi László kiadás előtt álló önéletrajzi kötetének első fejezetét, melyben Váradról fest érzékeltes képet, alig egy-két évtizeddel azutánról, hogy a városban dolgozott Ady Endre. Posszonyi számára Várad mást jelentett, mint Adynak, akinek a nagy kalandok városa volt, harci alkalom, ahol kipróbálhatta szabadelvű eszméit. Posszonyi Váradnak a biztonságérzését köszönheti, az otthon melegét s azt a szellemi nyitottságot, mely élete minden szakaszában jellemezte s ma is jellemzi őt.

Két szerelme volt világéletében: a színház és az irodalom. Az egyik estét töltötte be, a másik nappalait, az egyik megajándékozta nem szűnő varázslatával, a másik életét jelentette. Világéletében lobbanékony ember volt, egy-egy szép színházi est után hát lobogott, egy-egy irodalmi vitában pedig öltre is ment, ha úgy hozta a sors, ha nemes elvekről volt szó. Szülei ugyan közgazdászok szánták, el is végezte a közgazdasági egyetemet, de az írás már ekkor rabjául ejtette. Rengeteget olvasott, kivált az orosz irodalom klasszikus alkotásai hatottak érdeklődésére és ízlésére. Első elbeszéléseiben és regényeiben nem nehéz tetten érni Tolsztoj és Dosztojevszkij hatását. Az előbbitől tanulta el a cselekmény gondos rajzát és a jellemek pontos, érzékeltes ábrázolását, az utóbbitól a lélektani érdeklődést, a „bűn és bűnhődés” minden emberben újraéledő mechanizmusának rajzát.

Híte társadalmi érdeklődéssel is párosult, hamar ráébredt arra, hogy a harmincas évek klerikalizmusa, a társadalmi porondon megjelenő egyház nem szolgálhatja a maga teljességében a jézusi küldetést. Átérezve, hogy a szűk látókörű sovinizmus ellentétes a magyarság érdekeivel, ezért már korán hirdette a Duna-völgyi népek megbékélésének szükségességét. Nem véletlen, hogy Simándy Pál után éppen ő lett a csehszlovákiai kisebbségi lap, a *Magyar Írás* budapesti szerkesztője. (Ugyanakkor Romániából Tamási Áron, Jugoszláviából Szenteleky Kornél segítette hasonló minőségben a folyóirat munkáját.) A Magyar Írás egyik legfontosabb célkitűzése éppen az volt, hogy megteremtse a szomszédos országok magyar íróinak közös táborát, összefogását.

Possonyi László azonban érezte, hogy a hazai irodalomban is szükség lenne hasonló fórumra. A meglevőket szükségesnek érezte, úgy vélte, nem teljesítik elég eredményesen hivatásukat, nem adnak teret a társadalmi elkötelezettségű, haladó katolikus eszméknek. Példaképpen lebegett szeme előtt a nagy francia katolikus megújulás, mely a húszas-harmincas években már hatalmas irodalmi termést is aratott. Mauriac kegyetlen nyíltsága, Bloy meg nem alkuvó küzdelme a köz-helyek ellen éppúgy vonzó példa volt számára, mint Claudel misztikája. Lelke mélyén megfogalmazódott a nagy elhatározás: keményen és megalkuvás nélkül kell szembeszállni egy elrontott társadalmi hibáival, s közben neki magának is meg kell újulnia, ugyanabban a szellemben, ugyanazzal a kérlelhetetlenséggel, amellyel Mauriac számolt le ifjúkori önmagával, amikor ezt írta verseinek második kiadása elé: „Megtagadom ezt a puha, megfélemlített fiatalembert. Nem az akkori hitemet tagadom meg, nem is a verseimet. De ugyanúgy hittem, ahogyan rímeltem, és milyen felületes hit volt ez! Megtagadom a kamaszt, aki mindentől félt, aki mértéktelenül szívta magába a tömjént, a szentségekből élményt kovácsolt és a szertartásokból gyönyörűséget. Élettől visszariadó gyáva-sága metafizikával takarózott, és Istent gyengesége büntársává tette.”

Az 1935-ben induló *Vigilia* nemzetközi horizontú, minden igaz értéket integrálni próbáló irodalmi lap lett. „Mi néhányan úgy éreztük — írja kiadatlan önvallomásában a lap első szerkesztője, Possonyi László —, ha mindenütt romok vesznek körül bennünket, akkor a romok fölé kell emelkednünk, hogy kiutat találjunk. Ablakot kell nyitnunk az első világháború utáni romokból akkor tápászzkodó szellemi égtájak minden irányába, a szűk látókörű sovinizmus és nacionalizmus csendőrszurony őrizte sövényein át kell nyitnunk szomszéd népeinkhez egy jó, nemes, keresztényi értelmű internacionalizmus jegyében.”

Aki átlapozza a *Vigilia* első évfolyamait, világosan érzékelheti, hogy Possonyiék lehetőségeik szerint megvalósították programjukat. Helyzetük, feladatuk nem volt könnyű. Meg kellett küzdeniök a hivatalos magyar egyház bizalmatlanságával. A lap anyagi helyzete sokszor reménytelennek látszott: ilyenkor Possonyi saját zsebéből fizette a honoráriumokat. Ekkor már a *Nemzeti Újság* irodalmi rovatvezetője volt, nagyreményű író, darabja színre került, de irodalmi álmaikat szívesen eltemette kedves lapja kedvéért. Sikerült megnyernie a katolikus irodalom legkiválóbbjainak, Sík Sándornak, Harsányi Lajosnak és Mécs Lászlónak a támogatását, s hovatovább a lap hasábjain bontogatta szárnyát a legfiatalabb nemzedék is: Lovass Gyula, Rónay György, Thurzó Gábor és Toldalagi Pál.

A lap nevét — a francia *Vigile* példájára — Possonyi választotta. S a *Vigilia* hű maradt nevéhez a legnehezebb években is, hiszen amikor a jobboldali nyomás egyre erősebb lett, s a haladó gondolat egyre nehezebben találta meg önkifejezésének fórumait, otthont adott minden tehetségnek, származására, politikai irányultságára való tekintet nélkül.

Hogy a *Vigilia* a felszabadulás után magától értetődő természetességgel kapcsolódhatott be a megújuló irodalmi életbe, hogy első számában Sík Sándor a párbeszéd gesztusával válaszolhatott Lukács György irodalmi megújulást sürgető tanulmányára, abban jelentős része volt Possonyi nyitott szerkesztői gyakorlatának.

Ezekben az években Possonyi László a lap irodalmi rovatvezetője és az *Új Ember* főmunkatársa volt. Ismét vonzásába kerítette a színház, 1947-ben írta *Játék az apostolokról* című darabját, s egyre világosabb kontúrokkal bontakozott ki benne egy nagy regény terve, mely majd évekkel később jelent meg *Bűnbak és áruló* címmel. Nyugalomba vonulásáig rendszeresen írta a lap „Színházi Őrjárat” rovatát, melyben mindig magasra emelte a mércét, s amely megértő szempontjaival mindenkor hasznos olvasmánya volt a színház iránt érdeklődő olvasóknak is, de a szakembereknek is.

Saad Béla volt, aki szerencsés érzéssel fölismerte, hogy Possonyi kitűnő riporter. Az ötvenes évek végén s a hatvanasok elején jelentek meg remek írásai az *Új Ember* hasábjain. Élt, lélegzett minden, amiről írt, a megszólaltatott emberek szinte kiléptek a holt betűk közül, s a katolicizmusnak megújuló struktúráját hirdették minden szavukkal, mozdulatukkal. Ezekben az években újra megfiatalodott, megfeledezett betegségeiről, és járta az országot, hírt adott mindenről, amit érdekesnek, fontosnak tartott.

Gyermekien egyszerű ember ma is. Azt a tisztá, érintetlen gyermekséget őrzi és éli meg, amelyet a legtöbben csak nosztalgiként dédelgetünk szívünkben. Ahol megjelenik, jókedvet és emberséget áraszt magából. A világ dolgai nem nagyon érdeklik, legendákat lehetne mesélni naivitásáról, hiszékenységről, mely mind az emberek iránt való töretlen bizalmából forrászik. Sokszor becsapták, sokszor visszaéltek jóságával, de ő nem változott. Ma is ugyanolyan bizalommal tekint a világra, mint fiatal éveiben. S amikor meglasszúdott lépteivel, fénylő mosolyával végighalad a szerkesztőség termein, mindenki érzi, hogy igaz ember jár közöttünk. Néhány hete Rónay György kérte tőle emlékezéseinek következő folytatását, hiszen az első rész osztatlan figyelmet és elismerést keltett.

A Vigília minden munkatársa és olvasója további nyugodt, termékeny, alkotó éveket kíván neki.

SÍKI GÉZA

GYÖNGYHALÁSZ A MÉLYTENGER- BEN*

Korunk művészeti érdeklődését sokszor orientálja az ismeretlen, a feltáratlan iránt való érdeklődés. Jaspers írja egyik elmélkedésében, hogy a mai ember lelkesedik mindenért, ami primitív, ami az elsüllyedt őskorból hoz üzenetet. De valóban primitív jelzések ezek? Vagy Rákos Sándornak volna igaza, aki az Óceánia költészetét bemutatató fordításkötetének kitűnő és tanulmányos utószavában inkább „magaskultúrának” nevezi felfedezésterületének művészetét? Olyan magaslat-e, amelyre fel kell kapaszkodnia az érdeklődőnek, vagy inkább a mélyben rejlenek a kincsek, a tengermély ismeretlenségében, ahová mindenkor élete kockáztatásával kell leereszkednie a kincskeresőnek? Mert a jelek szerint az óceániai primitívek nem nagyon lelkesednek a fehér emberekért (és erre nyilván minden okuk meg is van a keserű tapasztalatok jogán):

Atkozott a két szemünk mohósága!

Mindent megáhitunk, amit az idegenek hoznak.

Bár tudjuk, baj, csapás, nyomorúság jár a nyomukban.

(A fehérekről)

Nehéz válaszolni ezekre a kérdésekre. Hiszen ez a műveltség-anyag, szemléletmód meglehetősen távol esik az európai ember érzésvilágától. Még akkor is, ha néha titkos áramkörök támadnak a messzi költő és olvasója között, s a költészet olyan archetípusaira ismerünk, melyek az ókori európai lírából is ismertek. Az azonban egy pillanatig sem vitás, hogy a fordító ismét

csodálatos hódítással dicsekedhet. Messzi útra indult, s most, hosszú távollét után, büszkén mutathatja föl zsákmányát (még ha előre sejtje is, hogy nem várja diadalkapu). A huszadik századi magyar műfordítás-irodalom története számtalan nagy hódítást mutathat föl Babits Dantejától egészen Devecseri Gábor Homéroszáig. Rákos Sándornak kivételes szerencséje, hogy már másodízben hozott föl igazi kincset a mélyből: a *Gilgames* óriási népszerűségű tolmácsolása után most Óceánia költésze is az ő adekvát műfordításában került be nyelvünkbe (mert abban kétségtelenül igaza van, hogy ezek az alkotások, miután magyar nyelven szólnak meg, bekerülnek költészetünkbe, s titkos hajszálereken meg is termékenyíthetik azt). A mi irodalmunk számára páratlanul értékes minden ilyen hódítás, hiszen eposzunkat — ha valóban volt ilyen — a rekonstruáló kísérletek sem ásták elő a múlt mély kútjából, s azt is csak Gellért püspök legendájából tudhatjuk, hogy valamikor költészetünk hajnalán már volt munkadalunk is, hiszen a tudós püspököt egy kézimalmot hajtó asszony éneke zavarta. S gazdagodik, mégpedig nem is akármilyen módon maga a műfordító, aki utószavában elének tárja azt a páratlanul érdekes költői kísérletet, ahogy különböző változataiból végül mindig kikovácsolja az egyetlen, a végérvényesnek érzett megoldást, hogy e sokszor heroikus munka során állandóan csiszolódik a maga verskultúrája, s ugyanakkor örömmel vegye tudomásul azt a jelenséget, hogy ezek az óceániai mélyvilágból származó formák egyezést mutatnak azzal a versstruktúrával, melyet ő maga honosított meg irodalmunkban, nagylélegzetű poémáival.

Európai és magyar fül számára persze azok a versek a legizgalmasabbak

*Rákos Sándor: Táncol a hullámsapkás ten ger (Európa Könyvkiadó)

és legérdekesebbek, melyekben a mi legsajátabb múltunkra ismerhetünk. Milyen érdekes például a *Teremtés* című részlet, mely talán egy nagyszabású kozmogóniának a részlete, olyané, amelyet a Bibliában, vagy Hésziodosznál olvashatunk! „Legyen világosság” — ezt a teremtői mondatot mindenki ismeri. S a ráismerés örvendező csodálatával olvassuk e távoli költészet ismételtetésére épülő formájában ugyanezt a mondatot: *Legyen az egyik fényes nappal fenn! / Legyen a másik fényes nappal lenni!*

A költészet eredetének kérdése mindig is izgalmas területe az irodalomtudománynak. Mi, magyarok, némi jogos büszkeséggel mondhatjuk el, hogy a kérdés európai szintézise előtt *Földi János* már arra a felismerésre jutott, hogy a ritmusérzék kifejlesztője s vele a költészet egyik megteremtője a munka ritmusa volt. Ezek a munkát könnyítő, zümmögésszerű kis énekek a görög költészetben is feltűnnek, állítólag Thálész hallotta egy kézimalmot hajtó lány énekét: „Örölj, malom, örölj, / mert maga Pittakosz öröl, / pedig ő Mütiléna királya”. Gellért püspök is ilyesféle éneket hallhatott olvasás közben. De lám, feltűnnek hasonló költemények az óceániai költészetben is, például a *Tűzgyújtáskor* mondott versike:

Égj, tűz, égj,
húst sütnék,
lángra gyúlj,
nagy lánggal égj —
fúvom a szikrát,
fúvom a szikrát.

Vagy kinek ne ötlene emlékezetébe a *Szellemek csónak-útja* s kivált az *Evezős-ének* olvastán az a római hajós-ének, melynek ritmusát oly iökéletesen találta el *Rónai Pál*, hogy évtizedekig megőrződik olvasója emlékezetében legalábbis a nyitó sor egyszerű lüktetése: „Rajta, legények, a visszhang zúgja szavunkat: rajta!” Erre az emlékre zeng vissza az óceániai költemény néhány sora: „Északi szél, északi szél — / emelj föl és röpíts, röpíts!”

A tájékozatlan olvasó (szerencsére Rákos Sándor kötetének tanulmányozója aligha marad tájékozatlanságban, hiszen a kötethez kitűnő tájékoztatást és nagyszerűen használható jegyzeteket csatolt Bodrogi Tibor, s nyilván a nyomdának vagy a kiadónak címezhetjük azt

a gondolatunkat, hogy e jegyzetek még hasznosabbak lennének, ha a lap alján olvashatnánk őket, s nem a kötet végén) azt hihetné, hogy a szüntelenül a szellemek közelségében élő, a természet változásainak és a zord életmódnak annyira kiszolgáltatott népek lírája alapvetően tragikus indíttatású. Holott ebben a kultúrkörben is feltűnik a *homo ludens*, a játszó, a költészetben örömet és kedvtelést lelő ember képe, s ha nem is érthetünk egyet Huizingával, a húszas-harmecas években nagy hatást tett történetfilozófussal, aki az egész emberi kultúrát a játékosztönből eredezteti, vitathatatlan, hogy az óceániai költészet bölcsőjét is ringatta egy játékos kéz. Ennek bizonyosságai az egyértelműen aligha a mondókák körébe utalható játék-versek, például a *Halászó-játék*:

Háióm pálma levele,
háióm pálma levele.
Háiómmal halat fogok,
háiómmal halat fogok.
Halat fogok a tengerben,
halat fogok a tengerben.
Hahi! Hahi!

Ebben a távoli világban mindenütt van szellem. Az óceániai ember, bárhol járjon is, találkozik vele. Áldozatot hoz neki, rémüldözik tőle, de sokszor lehetetlen nem érezni azt a fajta magartást, mely a görögöket jellemezte, akik szintén lépten-nyomon istenekbe és félistenekbe ütköztek ugyan, de szerencsés érzékkel függetlenedni tudtak tőlük. Ilyenkor fakadtak fel lírájukban a legemberibb hangok, mint ahogy az óceániai költészet sem szűkölködik ilyen dokumentumok nélkül. Hadd idézzem a *Visszakövetelő* című verset, melynek harsogó ereje Horatius hasonló költeményeinek szókimondását idézi, s annak bizonyossága, hogy ezek a távoli emberek nemcsak sírni és örülni tudtak, hanem alkalomadtán kegyetlenül dühbe gurultak, s ugyanúgy, ugyanolyan keresetlenül hordták le egymást, mint a régi és mostani megcsalt szerelmeseik:

Bélpoklos disznó!
Mért nem adtál hírt,
mért nem üzentél:
„Nem kell a gyöngyfűzéd!”
Hallgattál,
egy szóval sem mondtad, hogy nem szívlelzs,
elfogadtad tőlem a hosszú láncot.
Fölvetted,
hazavitted,

megtartottad.

En, a fiatal papagáj,
visszakövetelem a gyöngyöket!
Időben megüzentem,
hogy most már ingyen sem kellenél.
Pedig apád kétszáz füzér gyöngyöt akar
érted,
nevetség, hiszen megöregedtél —
rancos vagy, mint a füstölt kuzkusuz.

Külön értéke és izgalma e költészetnek, hogy teljes mértékben érvényesül benne az egyenjogúság. Az asszonyoknak nemcsak a névtelen sirató szerepe jutott a lírában. Így aztán az asszonyi érzelmek is kendőzetlen őszinteséggel tárulnak föl a versek egymásutánjából, a kiábrándulás, a vágy, a megcsalottság fölött érzett harag, de még az európai ember számára „tabu” gondolatok is:

Nem törődsz a szeretőddel.
Már az uram se gyanakszik rád.
nem csúfol mérges százlábúnak.

(A lusta szerető)

Akadnak ritkaszép versek is a gyűjteményben. Lehetetlen megrendülés nélkül olvasni *Az öregség siratása* tiszta, szép vallomását, melyben a jelen kilátástalanságába azért belevilódznak a múlt izzó fényei. Hasonlóan a maga egyszerűségében is a nagy költészet levegőjét idézi az *Ismeretlen föld* öt sora:

Ismeretlen földre jutottam.
Menny köve csapdos, víz zubog.
Falvakat önt el az áradás.
Villog a villám, zúg a szél.
Az egész világ víz alatt.

Noha ebben a kultúrkörben élesen elválnak egymástól a hatalmasok — akiknek sokszor égi erőt tulajdonítottak alávetettjeik — és a közemberek, a gazdagabbak és szegényebbek, s e különbség gyakran maga is tabu, azaz kimondhatatlan, a költő számára nem lehetett féket rakni. E korai, de valós egyenlőségekről szól a kötet egyik emlékezetesen szép verse, a *Szegény lány éneke a gazdagokról meg a szegényekről*, mely mindenestől a mi hasonló témájú balladánk világát idézi, s tömören, nyíltan szól arról, mit is jelent szegénynek lenni — Óceániában:

Faháncs-szoknya fedi a csipejét,
szemtelenül rádmereszi szemét,
kinek gazdag az apja.

Alacsony ház sarkán üldögél,
lehaltott fejjel üldögél,
kinek szegény az apja.

Nemcsak a szegénység érzése nyer sokféle kifejezést az óceániai népek költészetében, hanem az öregségé is. Ebben a kultúrkörben ugyan nem volt szokásban az öregek „kitétele”, az elmúlás és testi erejük hanyatlásának tudata azonban mélyről fakadó, fájó vallomásokra készíti az ismeretlen dalszerzőket és megzendítteti velük az élet reménytelenségének és kietlenségének vallomását:

Ó, jaj, bizony megöregedtünk,
mind a ketten megöregedtünk.

Mikor a fakó égre bámulsz,
mikor a fakó égre bámulok —
mit akar még velünk az isten?

A szellemek általában rémülettel töltik el az óceániai embert. Az állatok pedig hol csodálattal, hol tétovassággal. Mintha a láthatatlan szellemeknek volnának közvetítői ők: Krá, a majom, az óriáskígyó és a krokodil. A ráolvasásokra emlékeztetnek leginkább az állatmegjelítő versek, s érdekes módon, míg a mi ismereteink szerint a legfélelmetesebb állat neve „tabu” volt, azaz kiejteni sem volt szabad, az óceániaiak litániaszerű egyhangúsággal, a sor elején ismételve próbálták elkerülni rontását és kegyetlen erejét.

Egész vázlatosan ennyit el kellett mondanunk ezekről a népekről ahhoz, hogy megértsük, milyen rendkívüli fordítói erőpróbára vállalkozott Rákos Sándor. A huszadik századi világlíra két ágára hagyatkozott: az újraéledő folklórra és az expresszionista-szürrealista szabadversekre, anélkül, hogy a kettő közül bármelyiket is alkalmazhatta volna az óceániai költészetre. Abban az utószóban, melyet a fordító kötetéhez függesztett, többször is elmondja, variációk sorával dolgozott, olykor nyolc különféle változatot készített egyetlen sorról. (Ez az utószó a magyar műfordítás történetének fontos dokumentuma lesz valaha.) Türelmét végül siker koronázta, s a magyar olvasó úgy tekinthet Rákos Sándor kalauzolásával erre a távoli, egzotikus világra, mint olyanra, melyet már régóta szeretett volna megismerni, s melynek üzenetét régóta ott hordta szívében.

SÍKI GÉZA

JOSEPH HAYDN ÚJ ARCA*

A zenetudományban sokáig tartotta magát az az álláspont, hogy a klasszikus zongoraszonátá műfaja Beethoven művészetében jutott el a csúcusra. Ő maga merített ugyan Philip Emmanuel Bachtól, érintette Mozartot és Haydnt, tanult valamelyest Clementitől, aztán egyetlen hatalmas összefoglalását teremtette meg a szonátának az op. 53-as és 57-es alkotásaiban, „később pedig egyre inkább az elvont eszmék transzcendentális birodalma felé fordult”. A nagy zongoristától, Edwin Fischertől való e jellemző és kifejező idézet, s ugyanő írja a beethoveni összegezés jellemzéséről: „Egyszer azonban még a jövőendő függönyét húzta szét a szemünk előtt: a Diabelli keringőjére írt harminchárom variációjában. A zenei fejlődés összefoglalását és további menetének előérzetét tartalmazza ez a mű: Händeltől napjainkig.”

Ám a jövődönnek e titokzatos függönye nem Beethoven nagy szonátájában mozdul el először, hanem már Haydnnél, a Grenzingernének ajánlott nagy Esz-dúr szonátában, mely a klasszicizmus egyik legteljesebb zenei kifejeződése. Nehezen alkothatunk fogalmat ezekről az alkotásokról, hiszen Haydn zongorája nyilván kisebb, könnyebb volt a ma használatosnál, hangzása szellős, áttetsző volt, s világos, végérvényes értelmezést tett lehetővé a játékos számára. Manapság, amikor egy-egy szonátaesten amolyan „bemelegítő darabként” elhangzik Haydn valamelyik szonátája, alig hihetjük, hogy autentikus tolmácsolásban hallhattuk. Haydn zongoraműveinek világa jórészt ismeretlen volt és maradt egészen mostanáig, amikor a Magyar Hanglemezyártó Vállalat óriási vállalkozásának jóvoltából végre megjelent szonátáinak teljes sorozata. Lapunkban már ismertettük e valóban nagyszerű kiadvány néhány albumát, ám most, hogy a 2. számú tasak is megjelent, ismét vissza kell térnünk méltatására. Már csak azért is, mert e lemezeken Kocsis Zoltán és Lantos István személyében a világszerte oly sokat emlegetett magyar pianista iskola

két kitűnő képviselője fogalmazza meg, mit jelent Haydn ma a művész és a zenekedvelő számára.

Mást jelent Lantos Istvánnak és más Kocsis Zoltánnak. Előbbi a klasszicizmus egyik legnagyobb mesterét szólaltatja meg, világos, kristálytisztá értelmezésben, a derűs egyensúly jegyében. Kocsis Zoltán értelmezése lázasabb és nyugtalanabb. Megpróbál visszazállni a művek keletkezésének korába, s úgy játszik mai hangszerén, mintha Haydn korabeli instrumentum volna: a szonáták hangképe így valamelyest redukálódik, kifejezési tartományuk is szűkebb lesz, ám mindezt messzemenően kárpótól a megszólaltatás dinamikus következetessége, már-már aszkétikus tónusa, s az a kísérletező kedv, mely Kocsis Zoltánnak minden egyes lemezfelvételét jellemzi.

Azt már tudjuk, mikor válik egy szerző klasszikussá. De most kezdjük csak sejteni, milyen nehéz a klasszikusokba életet lehelni. Milyen áldozatos munka, mennyi lemondás kell ahhoz, hogy a kor képeire és alakjára hasonlítsuk őket, de úgy, hogy ne szakítsuk ki műveiket, művészetüket a maguk korából sem. Ilyen vonatkozásban talán a modern Bach-kultusz hozta a legszebb eredményeket, holott mily sok a buktatója ennek is! A Magyar Hanglemezyártó Vállalat, amikor megjelentette Haydn összes zongoraszonátáit, hatalmas tette vállalkozott. De amikor lehetőséget adott kitűnő fiatal művészeknek, hogy alkattak s a művekről szuverén módon kialakított művészi képük szellemében játsszák valamennyit, akkor a valódi Haydn-reneszánsz kezdeményezőjévé vált. Hisz ez a Haydn-kép korántsem egységes. Ránki Dezső apollói nyugalmú vonalrajzai éppúgy felsejlenek benne, mint Kocsis Zoltán fékezhetetlen dionüzoszi szenvedélyének kiegyensúlyozatlan, vibrálóan izgalmas vonásai, vagy éppen Lantos Istvánnak az orgonazengést idéző fenséges sodrású ecsetvonásai. De épp e változatos hordja magában a teljesség ígézetét, s ajándékoz meg egy ritkaság, úgy is mondhatjuk: zenetörténeti pillanattal.

(R. L.)

*Joseph Haydn: **Összes zongoraszonátái** (Hungaroton, SLPX 11618–22)

KIÁLLÍTÁSOKRÓL, KÜLFÖLDÖN

A Stedelijk múzeum (Amszterdam) mellett van egy kert, amely szökőkutakkal, értékes szobrokkal, gyerekekkel és kutyákkal van tele. A modern plasztikák között több olyan akad, amely megmászásra, átbújárásra különösen alkalmas. Egy kedvelt „játék” négy fém téglatestből áll, amelyek éleikkel úgy illeszkednek egymáshoz, hogy nagy, négyzetes üreget képeznek. Egy lépcsőzetes szobron kis csoport bérelt magának helyet, japán és holland gyerekek. Közeliükben egy humoros plasztika, fehérre festett, magas fémhenger. Felső része összecsomósodik, majd kiegyenesedve folytatja útját tovább. Ezt a szabadtéri galériát még Renoir, Rodin, Moore, Wotruba és mások munkái gazdagítják.

A Stedelijk egyik termében áll *Edward Keinholz* műve: Ivó Los Angelesben. Ebbe az ivóba be lehet menni, egy „igazinak” kisebbített változata. Pult, asztalok, plakátok, telefon, italok és a közönség. Beszélnek, cigarettáznak, elnyomott csikkek, piszkos ételmaradékok a tányérokban, felhúzott, szakadt harisnya egy női lábán. Az alakok mindegyikének a feje helyén egy nagy óra. Magnóról beszélgetés érthetetlen foszlányai és zene hallatszanak. Egy férfi a pult mögött tenyerébe hajtja fejét. Csak neki van egyedül igazi feje. Széjjelnézni csak úgy lehet, ha egészen szorosan a panoptikumszerű figurák közé állunk. A másik érdekes munka — ugyanott — egy hatalmas, lábakon álló felület. Nagy kerekai vannak, amiket láncok, áttételek kapcsolnak egymáshoz, valamint több forgó, mozgó, csúszó fémhez. Gombnyomásra az alkotmány hatalmas robajjal megindult. Tőlem függ, meddig jár, ha leveszem a lábam a nyomógombról, mozdulatlan, hangtalan válik. Ezen a szinten nagyon is van értelme, fontossága ezeknek a nem megmosolyogni, hanem végiggondolni való műveknek.

A Picasso-képek, bárhol járva, mindeütt felragyognak környezetükből. Színei, formái kristálytiszták, képi rendje nagy gondolkodót, matematikus szellemet feltételez. Nem is festő talán elsősorban, hanem törvényhozó. Új képleteket írt le, a törvény erejével hat.

Rubens művészetét, néhány reprodukció alapján, tőlem távolinak éreztem. De egy sor művét szemtől szembe látva, meggyőzőtt nagyságáról, kifejezés-

beli gazdagságáról, humoráról. Elgondolkodtató, hogy csak az életmű fontos darabjainak ismeretében és személyes ismeretében alakíthatunk ki megalapozott véleményt, s persze a művészet szeretetével. Ide kívánczok még az is, hogy a reprodukciók (még a jók is) mennyire dokumentációs értékűek. Alkalmasak arra, hogy a már látott műveket újra felidézhesük magunknak. A képeknek csak a felületéről adnak több-kevesebb információt (mértben gyakran becsapva a szemléltőt), mert a művek anyagát és az emberi kéz nyomait csak közvetlenül érzékelhetjük. A műalkotás műtárgy, amelyet szemünkkel végig kell simogatnunk.

Leonardo da Vinci Sziklás Madonnája, amelyet a National Gallery-ben (London) láthattam, együtt volt kiállítva egy nagyalakú, négyalakos szénrajzával, a *Szűz és a Gyermeke Szent Annával* cíművel. A kiállítási helyiségben külön ismertető — egy tábla —, amely felhívja a látogatók figyelmét a fontos képekre, így az említettekre is, és rövid leírást ad róluk. Mint később — következő látogatásunkkor — kiderült, ez az elhelyezés csak ideiglenes volt, mert már a Leonardo-szénrajzot egy, külön csak a kép miatt kialakított helyiségben állították ki. A teremőr kalauzolásával beléptünk egy sötét fülkébe, ahol letelepedhettünk: csak a kép volt megvilágítva, olyan speciális módon, amely a papír fizikai-kémiai változásait minimálisra csökkenti.

A görög kéztűtrökön látott rajzok bámulatos vonalrajzok. A görög művészetet bemutató termekben az archaikus korszak művein kívül ezeket néztem legszívesebben a British-múzeumban. Érdekes volt például az erotikus jelenetek magas fokú művészi megfogalmazását megfigyelni. Az emberi test természetes megnyilvánulásait — úgy tűnt — hívebben, tehát szebben örökítették meg elődeink. Az emberről alkotott képük előítéletmentesebb lehetett, vagy ítéleteik pontosabbak voltak. — Az egyiptomi szarkofágok tökéletes képek és tökéletes szobrok. A legegyszerűbb grafikai jegyekből építkeznek. Lenyűgöző mestermunka a dupla vagy tripla „kopersó”. Megfoghatatlan az a derű, amely ezekből a művekből árad. A mi temetőink díszes sír-

emlékeinek hidegsége, csúnyasága, élettelensége több ezeréves „fejlődés” eredménye. Nemcsak a szépséget átható rend sugárzik e sírhelyekből és hat felemelően számunkra, hanem egy olyan szellemiség, amely nem hiszi, de tudja, hogy a földről elindított ember megérkezik!

Edinburghban, a botanikus kertben áll egy kis épület, a skót nemzeti múzeum modern képzőművészeti anyagát tartalmazza. Kis számú kvalitásos anyaga akkor az *Amerika, Amerika* című kiállítással bővült. Mint később megtudtuk, csak az elküldött anyag fele szerepelt itt; a kollektció másik fele Londonban, a Tate-ben látható. Előzőleg, a várban tett sétánk alkalmából, feltűnt egy csoport, amely tizenéves testi és láthatóan szellemi hibás gyerekekből tevődött össze. Végigvezették őket a vár minden részén. Itt, a múzeumban újból találkozunk velük. A járóképtelenekeket tolták, a bizonytalan járásúakat vezették. Nagyon figyelmesen jártak körbe, alaposan megnézték a műveket. Az intézetben valószínűleg rajzolnak is, festenek is. Senki sem mosolyogta meg őket, úgy látszott, ez gyakori látvány lehet.

A Tate-ben (London) látható szinte a teljes Turner-életmű. A korai festményektől, amelyek erőteljesen kapcsolódnak még az angol és holland festészeti hagyományokhoz, változatos, mindent megfesteni akaró és tudó időszakán át a Turner-ként ismert stílus kialakulásáig. Számos angol kiadvány bizonyítja a növekvő tiszteletét hazájában az életében alig-alig értett nagy újítónak. Nem impresszionista programmal természetesen, de az impresszionisták eredményein és több vonatkozásban túlmutató művészete alapján — előfutárnak tekintik. A természeti tünemények nagy varázslója volt, újra felfedezve a szín mágikus erejét színeközéppontú piktúrájában. Megalapozatlannak tűnik az a vélekedés, amely Egy József eredményeit Turnerrel szemben alábecsüli a látszólagos „hasonlóságok” miatt. Turner távolságot tart. kívülről szemlél: a felhő felhőt, a nap napot stb. jelent. Egy azonban azonosul a fényvel, nagygyánóval bennünket fény-

nyel telített világában, kozmoszában. Két hatalmasság — összehasonlíthatatlanok.

Az amszterdami Stedelijk-ben egészen kicsi és nagyobb (nem nagy) kiállítási termék követik egymást. Egyes termekben a falak különböző vastagságú festő-vásznakkal vannak beborítva. Az alakok előtt, vagy — ahol tetővilágosság is van — a tető alatt, feszesen kihúzott vásznat helyeztek el a fény megszürésére. A tekintet hamar körbejárja és át tudja fogni a látnivalót, hiszen méretei alig térnek el az otthoni szobák nagyságától. Az első benyomás nem teszi feszültté a nézőt a látnivalók sokasága miatt. A befogadás szellemi munkáját megnehezíti az, amit például a British-múzeumban érezhet a látogató, ha megpillantja az értékek elképesztő tömegét. De itt nem sugallja azt, hogy reménytelen vállalkozás ezt a múzeumot megnézni. Az adottságok természetesen különböző nagyságú múzeumokat hoztak létre. A művek azonban intim környezetet igényelnek, és ha a képzőművészet alkotásai néhány évszázad óta gyűjteményekbe szorúlnak, a múzeumoknak otthonos helyeknek kell lenniük, nem hideg fellegráknak, amik bevehetetlenek.

*

Nyugat-Európa múzeumaiban tulajdonképpen csak két magyar művész képviseli hazánkat: Moholy Nagy László és Vasarely (Vásárhelyi) Viktor. Örömmel találkozunk alkotásaikkal. Magyar származásukkal bennünket reprezentálnak, és lehet, hogy valami olyan izzel is, amely csak tőlünk származhat. Lehet. Biztos azonban, hogy országunk életét, a mi emberségünket, gondjainkat-örömeinket munkáikból (jellegükből adódóan) nem ismerhetik meg a külföldiek. Gyakran felvetődött bennem, mennyire helye lenne a rangos kiállító helyiségekben egy sor magyar művészek. Derkovits járt gyakran az eszemben, Mednyánszky, Gulácsy... Csontváryt már „ismeri” a világ, de Nagy István, Egy József, Bokros-Birmann és Kondor Béla?!

GAN CZ MIKLÓS

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kéziratokat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrekció munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől.

BELLINI: NORMA

Jó operaszövegnek nincs és nem is lehet értelme. Bellininek tulajdonítják ezt a kijelentést, s nem kell csodálkoznunk, hogy éppen az ő szájából hangzott el. Erről nem ő, hanem a kor operai szemlélete tehet, amely Itáliából a zenét és egyúttal a napi szenzációt éppen az estéről estére felcsendülő operaműfajban látták már a XVII. századtól kezdve. Népmulatság — így vélekedtek róla, s a karneválok hazájában a fölényes „operai muzikalitás” természetszerűleg következett a „natura humana”-ból, amelynek legjellegzetesebb tulajdonsága a színpadra termettség. A kosztümös tenorista, koloraturszoprán, a remek összecsengés, a nagyívű stretták, briliáns frazeálások együtt szolgálták a külsőségekben megnyilatkozó szerepjátszást, a tisztán zenei gyönyörködtetést.

Aki egy-egy operaelőadás után füttyülni kezdte a legújabb ária dallamát, elégedetten bandukolhatott hazafelé, s ugyanakkor elégtételt adott a szerzőnek is, aki talán ennél nagyobb sikerre nem is vágyódhatott. A komponisták — Bellini is — jórészt operacsillagoknak írtak, jőnevű sztároknak. Ezzel eleve biztosíthatták egy-egy új mű sikerét.

Rossini, Bellini, Donizetti. Inkább csak az emlékezésben élnek mint hajdan ösztartozó „egység”, akiknek működése készítette elő Verdi korszakos jelentőségét. „Vajon gyengéje, hiányossága-e ennek a nemzedéknek, ha legnagyobb pillanataik, zenei-drámai csúcsaik szuggesztívja néha-néha beleolvad a Verdőről kialakult portrénkba?” — kérdezi Súlyom György. „Nem: az 1820-as, 30-as évek olasz zenedramatikájában fokozódó, sokszor elrejtett, lefedett forrongás ébred...”

Természetesen Északon minden más-ként van. Goethe Mignonjának elvágódó nosztalgiája a messi Délre jól kifejezi a természettel azonosuló „barbár lélek” natura-szemléletét, amely a délinek nem több dekorációnál: „Ismered-e a citromok honát? / Narancs tüzel sötétlő lombon át, / a kék egék halk fuvalata kél, / nem rezdül meg a mirtusz, a babér. / Csak dél felé!” Az emberi közlés ilyen költői pillanatait rögzítették a zene német klasszikusai, akik az élet harmonikus teljességét nem csupán a

a részletek szépségében, hanem drámai egységében, megragadásában ismerték, s akiknél a szöveg tartalma egyáltalán nem volt mellékes: eszmék, típusok elevenedtek meg az opera színpadán.

Az olasz XVIII—XIX. század közti átmeneti időben a zene szinte észrevétlenül vált színt. Operát játszanak a színházban, operát játszanak a templomokban is (hiszen a liturgiában fölcsendülő misék is egy-egy jól sikerült operának nevezhetők!), s a szimfónia legfeljebb kezdő hangpróbának számít a maestrok életében.

A múlt század 20-as éveitől a „lefedett szorongás” már olykor lángra lobban. Amit Cherubini vagy Beethoven nem csupán megsejtenek, hanem remek érzékkel tudnak is már, Spontini, a megszökött klerikus még tovább gazdagít: a „Vesztaszűz” és a „Fernand Cortez” című operáiban már eljutott a nagyfokú drámai részletezésig, a zenekar újszerű használatáig, az új mondanivalónak megfelelően. Az ókori témák afféle visszavágódások? Olaszországban divatba jönnek: feszültséget, patetikus veretet hordoznak, s a heroikus befejezés igen gyakori. Kitérő kórus-hangzások, indulók jutnak túl az öncélúságon: tömegénekké válnak, s a 30-as évek forradalmas Európájában kezdik betölteni sajátos funkciójukat. Risorgimento! S ez alól Bellini sem vonhatta ki magát.

Viharos, rövid élete — bukások és sikerek keresztüztüében — sajátos módon romantikus alkotóra vall. (Éppen Victor Hugo Ernaniájára írt operáját tiltotta be a cenzúra.) Auber A portici némája. Rossini Tell Vilmosa már ismertek a színpadokon, amikor Bellini föllép. Donizetti-riválisnak mondták, az írás tempójában pedig Rossinivel versenyezhetett. Mégis sokkal inkább megszenvedett művek az övéi, hévizek lázas feltörései, a szenvedély apoteózisai. Az alvajárá után a Norma hozza meg az osztatlan sikert 1831-ben, amikor a zeneköltő életéből már csak három esztendő van hátra. (1835-ben halt meg, 34 éves korában.) A puritánokat, talán legjobb operáját, halála évében mutatták be.

Felice Romani Norma-librettóját tekinthetjük-e irodalmi rangúnak? Aligha. Kora mégis így értékelte. Talán szeren-

csés tömörsége, világos szerkezete miatt, amely kerüli a bonyodalmas mese-szöveget. Bellini alkatának jól megfelelt ez a történet, s ha valamire a puritán jelzőt használhatjuk ebben az időben, a Normára feltétlenül.

Van ebben a műben valami a népdramai sűrítményekből, s bárha melódiai véget nem érő áradattal törnek fel, egyik a másik után, szinte türelmetlen gyorsasággal, mégis egyszerűek ezek a dallamok. Nem arról van szó: a frazeálás már-már énekelhetetlen cikornyái komoly gondot okoznak-e az énekesnek. Dehát Bellini mindig is a legkegyetlenebb próbák elé állítja sztárjait. Hatásvadászat helyett ezekbe az egyenletes belcantókba rejti el a dráma magját, általuk válik az opera a szó szoros értelmében zenedrámává. Gondoljunk csak a nyitó és a zárókép Oroveso-szerepére: hogyan tudja érces orgánumával (fesztes áriákkal) végig felszínen tartani a „témát”; Gallia népének harcra szántóságát, amely rendkívül finom szállal függ egyetlen személynek, Normának érzelmi fonalán. De nem szeszélyes romantizálásról van szó, hanem a szabadtárs-operák divatos kadenciájáról: amikor Norma főpapnő önmagát is feladja az áldozatok listáján, önvádja gyötri: elárulta népét, ősi hitét, amely a tölgy erősségével védi őket, valamiféle ös-kelta életfának aranyágain. A hűség és a heroikus szabadságimádat így válik eggyé, s a kigyulladó máglyára lépő Norma és Pollione, a római vezér ellengnek a messzeségbe — tanulságul és légtételül.

Tájékoztató

A GONDOLAT KIADÓ újdonságai közül kiemeljük az Etikai Gondolkodók-sorozatban megjelent *Vagy-vagy* című Sören Kierkegaard művet, melyet korunk filozófusai „a vallásos tudat fenomenológiájának” tekintenek; a szubjektumnak a transzcendenciához való viszonyát írja le: a transzcendens meghódításának az Istenre való tudatos ráhagyatkozási folyamatát. Az utószó szerzője, Heller Ágnes a művet Hegel munkájával, a szellem fenomenológiájával veti össze, s bár „Kierkegaard ugyanoda jut, ahova Hegel: a valósággal történt kiegyezéshez. . . , a világ-

Rendhagyó módon, a színpadkép kifogásolásával kezdjük észrevételeinket az Erkel Színházban mostanában felújított előadásról. A vetített háttér szerencsés megoldását zavarták a II. felvonásban belőgatott szőnyeg-tornyok. A felszensteini díszlet-ritmus Forray Gábor kompozíciójából túlságosan „kihangzott”. A rendezést (Mikó András) a lehetőség szerinti sok mozgás jellemezte, ami rendkívül fontos egy „álló” operában. A tempót betanító karmester, a nálunk jól ismert Lamberto Gardelli diktálta, hibátlanul. Az ő zseniális vénájának köszönhető, hogy a fináléra már kimerült Nagy János (Pollione) félre nem vitte az előadást. (A különben olaszos koloritú tenorista talán egy hasznos olaszországi tanulmányúton megtanulhatna hangjával gazdálkodni, hangját csiszolni.) Kincses Veronika (Norma) a jövő koloraturszopránja. Nem volt könnyű feladata, s szerepe mintha idegen lenne még számára. (Persze a felejthetetlen Callas fényében nehéz újítani.) A híres *casta diva*-t beleéléssel formálta, itt-ott döccenő frazeálással. (Légzési technikáján javítani kellene.)

Egyértelműen a teljeset Kovács Kolos nyújtotta Oroveso szerepében. Ercse Margit (Adalgisa) drámai érzéke, hangjának „ki nem adott” tartaléka bizonyára többre képesíti, mint amennyit ezúttal hallottunk. Kellems meglepetés volt Gurszky János (Flavio) csengően érces tenorja.

Gardellitől Medveczky Ádám veszi majd át a karmesteri pálcát a Norma további előadásain. Szeretnénk, ha az előadások továbbra is megmaradnának legalább ezen a színvonalon.

TÓTH SÁNDOR

gal való kiegyezést — szemben Hegellel — nem maga a világ konstruálja. Egy végtelen Isten léte (illetve tételezése) az, ami kibékít bennünket ezzel a világgal. Nem a világgal békülünk meg tehát, amikor megbékülünk vele. Ez éppen Kierkegaard vallásos stádiumának paradoxona.” — A magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteményét tartalmazza a **Program és hivatás**, a most induló Nemzeti Könyvtár első darabja, amely a magyar művelődéstörténet múltjának széles körű megismertetését tűzte ki célul. A válogatásban az elmúlt száz esztendő katolikus folyóiratainak gazdag — de korántsem teljes — névsorát olvashatjuk. Az

alábbi katolikus lapok programadó beköszöntőt közlik *Katholikus Szemle* (1887—1914), *Magyar Szemle* (1888—1906) Rudnyánszky Gyula, illetve Szemere György tollából, *Magyar Kultura* (1913—1944), a Gnesswein Sándor szerkesztette Auróra (1919—1922), Korunk Szava (1931—1939), a Vigilia indító cikkét Schütz Antaltól (1935) és a másodszerű megszületés dokumentumát Sík Sándortól (1946), a Jelenkor (1939—1944) beköszöntőjét Katona Jenő aláírásával. A gyűjteményt Vargha Kálmán nagy ívű, gondos és pontos tudományos munkát igazoló elemzése vezeti be — Victor F. Weisskopf amerikai tudós **Válogatott tanulmányai** a huszadik századi fizikához kapcsolódó témákkal ismeretlik meg az olvasót. Néhány esszé a fizika egy-egy szélesebb területét — kvantumfizika, fénytan, atomfizika stb — vizsgálja összefoglalóan, mások inkább a filozófia és a tudomány, az ember és az etika viszonyával foglalkoznak. A szerző nem szűken szakmai természetű írásait különösképpen áthatja az ember iránt érzett felelősség és az emberiség további fejlődésének gondja „Az ember kijezete a paradicsomból szimbolikus formában írja le ennek az újfajta evolúciónak a kezdetét. Nem bízunk többé kozmikus sugarakra az új mutációk, új formák és életformák keletkezését. Az ember nem boldog szemlélője többé a teremtésnek. Magunkra vettük a természet és saját fajunk fejlődését. Csapdákkal és felelőséggel teljes, veszélyes munka ez. S mivel csak nemrégiben vettük vállunkra ezt a terhet, senki ne csodálkozzék, ha időnként vétkezünk és folsulunk.” **Tudomány és erkölcs** című tanulmányát a következő sorokkal zárja: „Az a célunk, hogy olyan társadalmat építsünk fel, ahol nincs többé ember eroszakja ember ellen, ahol nincs szukségtelen és elkerülhető szenvedés és kín, nincs unalom és üres élet. Olyan társadalmat akarunk, ahol ontudatosan es onmagat megbecsulve élhet minden ember. Elerjük-e, elerhetjük-e valaha is ezt a célt? Nem tudom. De azzal a biztos meggyőződéssel kell éljünk, gondolkozzunk es cselekedjünk, hogy el fogjuk érni.”

*

Silló-Seidl György **Semmelweis halála** címu orvostörténeti munkája magyarul Frankfurt am Mainban jelent meg a szerző kiadásában Felbecsülhetetlen értékű dokumentumanyag a magyar orvostársadalom számára, egy százeves tévhitet oszlat el a nagy magyar orvos betegséggel és halálával kapcsolatban Silló doktor kitűnően, olvasmányosan ír, ahogy személyes kutatásait, kalandjait elmeséli e tárgyban, valóságos krimi bontakozik ki előttünk. Amit pedig a fellelt kórlapokkal, bejegyzésekkel összefüggésben feltár, megdobbantó kép „Semmelweis nem volt

elmebeteg — írja —, hanem téves és helytelen diagnózis áldozata.” Hogy megis zárt osztályra kerül, ennek oka elsősorban neves orvoskollégáinak féltékenysége, másrészt feleségének rosszakarata. Összefogtak, hogy megsemmisítsék a környezeté számára már-már elviselhetetlen zsenit. A szerző többek közt így summázza véleményét: „Semmelweishez nem engedték be a feleségét. Sem papot. Noha arra minden elmebetegnek joga volt, a papnak pedig kötelessége. Különösen, ha valaki haldoklott. Nem vették észre súlyos állapotát, vagy még a pap előtt is el akarták titkolni, hogy minél kevesebb tanu legyen.”

*

SZERKESZTŐSÉGÜNKHÖZ BEKÜLDÖTT, KÜLFÖLDÖN MEGJELENT MAGYAR NYELVŰ KIADVÁNYOK.

Sári Gál Imre: Válogatott versek. Sári Gál Imrét ma már az emigráció egyik legjelentékenyebb lírikusaként emlegetik a kritikusok. Ha válogatott verseinek impresszumában ezt olvassuk tehát: „megjelent 11(!) példányban, azt kell hinnünk, nem könnyű az idegenben élő magyar költő sorsa. Pedig Sári Gál érett, egyéni hangú költő, aki befogadta es feldolgozta — nem mindenkinek sikerült ez — az avantgard hatásokat, es sajátos, egyéni formanyelvet alakított ki ennek es a magyar költészet hagyományainak együtteséből. Különösen erzelmetesek, sikerültek azok a versei, melyek az eldologiasodást, elembertelenedést ábrázolják groteszk, ironikus felhangokkal. A válogatásból pontosan nyomom lehet követni, mint vált hangja egyre tisztultabbá, kifejezőmódja egyenibbe, nyelve pedig pontosabbá, áttetszőbbé.

Szirmai Károly művei a kritika tükrében (1977). A válogatás es az előszó **Szirmai Andre**, a szöveggondozás es a jegyzetapparátus pedig **Benkő Ákos** munkája. A kötet megemlékezéseket, leveleket, tanulmányokat, kritikákat es interjúkat közöl Szirmai Károlyról. A bevezető mu Juhász Gyula **Új költő jelentkezik** című írása, melyben elsőnek hívta fel a figyelmet a fiatal Szirmai Károly egyéni tehetségére. A következőkben a rendkívül szerencsés érzellemmel válogatott anyag jóvoltából Szirmai Károly szinte minden korszakáról kapunk rövid jellemzést, a kötetet lezáró tanulmányok pedig azt bizonyítják, hogy mint az igazán jelentékeny alkotóknak neki is megvan a maga „utokora”, mely egyre gazdagabban, arnyaltabban elemzi es értékelni életművet. A könyv bizonyos pontokon jól egészíti ki azokat az ismereteinket melyeket **A magányos óriás** remelhetőleg folytatódó kötetéből szerezhettünk Szirmai Károlyra vonatkozóan.

SKIZMA. (A görögben: szkizma = szakadás.) Vallásszakadás. Valamely egyházi csoport kiválása a korábbi egyházi közösségből, a lényeges tanbeli azonosság fenntartásával. A katolikus egyház szóhasználatában akkor beszélünk skizmáról, ha egy csoport hívő elvben megtagadja a pápával való egyházi közösséget. A skizma szót ugyanis csoportokra szokták használni, nem egyes emberekre. A Zsinat óta voltak és vannak ugyan a skizma határát suroló mozgalmak a katolikus egyházban, ténylegesen szakadásra azonban eddig még nem került sor.

SOLA SCRIPTURA. (A latinban: „egygyül a Szentírás”.) A katolikus – protestáns hitviták (polémiaiak) korában protestáns „jelszavá” lett a Sola Scriptura elve, és egyet jelentett az egyházi hagyomány elvetésével és az egyházi Tanítóhivatal hitmagyarázó tekintélyének tagadásával. Ma már ilyen szélsőséges formában a protestánsok sem vallják, mert elismerik, hogy a keresztény alapítvány (= kerygma) megvolt már az újszövetségi iratok előtt is, és ez a tanítás a szentírási iratokban csupán lezűrődött. A katolikusok viszont elismerik, hogy a hagyomány nem a szentírástól független, különálló hitforrás, ahogyan az ellenreformáció teológiája képzelte. („Dei Verbum” zsinati Konstitúció az isteni kinyilatkoztatásról.) A Zsinat óta a Sola Scriptura megszűnt hitviták tárgya lenni: ami az ökumenikus teológiai megbeszélések igen lényeges eredménye.

SPEKULATÍV TEOLÓGIA. A teológia tudománya szükségszerűen felhasználja a Szentírást, az egyház írott és élő hagyományát, nemkülönben az elméleti (= spekulatív) gondolkodást. Az egyes teológusok természetesen saját adottságaiknak megfelelően művelik alaposabban a teológiának egyik vagy másik ágát: a biblikus, a patrisztikus vagy a spekulatív teológiát. Nyilvánvaló, hogy egyiket sem lehet a másik nélkül művelni.

STATIKUS SZEMLELET. (A latinban: stare = állni.) Statikus = mozdulatlanul álló. Mai egyházi szóhasználatban azt a gondolkodásmódot nevezzük így, mely úgy véli, hogy az egyházon belüli fejlődés megállt azon a ponton, ahol valakinek saját fiatalsága idején volt, amikor ő a teológiát tanulta, és amelyet

tökéletesnek tart. Vonatkozik ez a szemléletmód a dogmatikai és erkölcstani teológia, a liturgikus élet, a lelképásztorkodás, az egyházi jogalkotás stb. egész területére. Az etika terén ez a statikus szemlélet nem veszi tekintetbe az egyes emberek vagy népek érettségi fokát, hanem minden emberi tettet (például a szexualitás terén) egyenlő mértékkel mér. Ellentétes vele a „dinamikus szemlélet”, mely számít az állandó fejlődésre. Mai divatszóval e dinamikus szemléletet „dialektikusnak” is nevezik. (Dialektikus = ellentétek feszültségéből fakadó fejlődés.) A Zsinaton a statikus és a dinamikus szemlélet ütközött össze, és lényegében ez utóbbi győzött. Így születtek a reformok. A Zsinat után a progresszív és konzervatív irány „dialektikus feszültsége” az egészséges fejlődést szolgálhatja, ha nem tér le a keresztény szeretet törvényének útjáról.

STRUKTÚRA. (A latinban: struere = felépíteni; structura = szerkezet.) Építészeti szó, amelyet átvitt értelemben alkalmazunk minden intézmény felépítettségére. A tudományban az egymást kölcsönösen meghatározó alkotó elemek rendszert alkotó, összefüggő egysége, illetve a rendszeren belüli elemek egymáshoz való viszonya. A katolikus egyház struktúrájához tartozik minden, ami benne látható: pápaság, hierarchia, klérus, az egyházmegyék és plébániák szervezete, pápai és püspöki adminisztratív hivatalok, jogrendszer, tisztviselek, címek, rangok, épületek (templomok), papnővédek, teológiai főiskolák, egyesületek és még sok egyéb. A struktúrához szokták sorolni a nyilvános istentiszteletek kialakult rendjét, a szentségeket és az őket szabályozó előírásokat is: tehát mindent, ami az egyház látható megnyilatkozása. Nem struktúra viszont az, ami csak lelki: a keresztények Istenért és egymásért élő istengyermeki élete. A külső struktúra a „lelki” egyháztól nem választható el, de időnként korszerűsíteni kell, máskülönben „anakronisztikussá” válhat. — Az „egyház vertikális struktúráján” értjük azt a zsinat-előtti állapotot, (mely azóta is csak kis mértékben lazult fel!), hogy az egyes helyi egyházak egymással, kollegiális szinten alig érintkeznek, hanem egymásról is csak Rómán keresztül hallottak. Tehát mintegy „függőleges” (vertikális) és nem „vízszintes” (horizontális) irányban volt köztük kapcsolat. Javítani igyekeznek ezen a helyzeten a kontinentális méretű, alkalmoszerű püspökkari találkozók (például Európai Püspökkari Konferencia).

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 11.80 US dollar

RÉSUMÉ

DERNIER ADIEU à GYÖRGY RÓNAY — Le 20 avril, la rédaction de VIGILIA a accompli un devoir douloureux en accompagnant vers son repos éternel György RÓNAY, le regretté Directeur de notre revue. La cérémonie funéraire a été célébrée au cimetière de Farkasrét situé sur le flanc des collines de Buda, par le Père István Jelenits de l'Ordre des Piaristes, professeur du Lycée de ce même Ordre à Budapest et ancien élève affectionné de notre regretté défunt. A l'issue de la cérémonie religieuse, le catafalque a été dressé en plein air, au milieu d'une nombreuse assemblée d'amis et de fidèles du maître disparu. Le Prof. István Sótér de l'Académie Hongroise des Sciences, Directeur de l'Institut d'Histoire Littéraire, a pris la parole pour faire ses adieux à György Rónay au nom de l'Association des Écrivains Hongrois, ordonnateur des funérailles. Puis un dernier hommage a été encore rendu au regretté disparu par György Rába au nom des amis et des confrères écrivains et ensuite aussi par Mgr Imre Várkonyi, chanoine, Directeur national de l'*Actio Catholica* de Hongrie, éditeur responsable de notre revue VIGILIA. Le texte des trois discours d'adieu a été publié en tête du présent numéro.

László Lipp: *Légendes — réalité historique — idéal*. Le mois de Juin est consacré tout entier par l'Eglise catholique de Hongrie à la commémoration du roi saint Ladislas, souverain illustre de l'histoire médiévale de la Hongrie, auquel de nombreuses gestes et légendes se rattachent. Dans son article, l'auteur procède à l'analyse de ces récits légendaires en en confrontant les textes avec les récits de l'ancienne mythologie païenne hongroise et avec les vies de saints, genre littéraire très en faveur au Moyen Age. Cette confrontation fait bien ressortir que saint Ladislas, alors qu'il a une physionomie proprement hongroise, revêt aussi les traits du parfait chevalier dont on voit apparaître l'idéal dans la littérature européenne de l'époque. — Prof. Tamás Nyíri de l'Académie de Théologie catholique de Budapest: *La Vocation de l'homme et la fonction du langage*. Ce chapitre constitue la deuxième partie de la série d'études consacrée par l'auteur à *L'Homme ouvert au monde* (pour la 1ère partie, voir le numéro d'Avril 1978). Comme le titre de l'étude l'indique, l'auteur envisage l'homme ouvert au monde sous l'aspect de cette activité psychique qui, le différenciant de l'animal, a une importance primordiale: le langage. Quant à ses origines, le langage relève de l'aptitude symbolique que l'homme a en propre parmi tous les êtres vivants. Grâce à cette aptitude, l'homme est capable de dissocier les éléments concrets et actuels de ses expériences sensori-motrices, de leur substituer des équivalents d'images, de représentations, de mots et finalement de mettre en ordre et en relation les matières de ses connaissances sous forme de phrases. En procédant ainsi, l'homme superpose au monde chaotique de ses sensations le monde structuré de ses perceptions, pour superposer à ce dernier le monde bien ordonné des symboles établis grâce à sa fonction symbolique. Ce pouvoir de substitution de l'espace mental (signifiants) à l'espace réel (signifiés) donne la mainmise à l'homme sur le monde de ses expériences vécues, si variées, complexes et changeantes et le rend libre pour effectuer à leur sujet toute opération mentale, telle que leur évocation ou leur intégration dans le savoir élaboré. Le langage n'est qu'un système de symboles — fût-il le plus important — dans le grand réseau des systèmes symboliques constitués par l'homme, pour y envelopper le monde. Pour leur importance majeur, nous en relevons les trois suivants: la science, l'art et la religion. C'est par la science que l'homme est doté du pouvoir de se soumettre la nature du point de vue technique. Toute-

fois, du fait que, par définition, la science ne tient pas compte de l'individu, elle n'est pas faite pour répondre à ses questions, ni guider l'homme aux prises avec des problèmes moraux, ni même pour lui apprendre comment affronter les misères de l'existence. Seule la religion est susceptible de remplir cette fonction. Elle constitue le système symbolique le plus vaste qui comme une sorte de firmament recouvre tout l'Univers. C'est elle qui fournit à l'homme les points de repère pour l'orienter dans le monde. Elle est une immense entreprise d'éclucidation du mystère de l'existence donnant une réponse aux ultimes questions que l'homme a à se poser. La religion, du fait qu'elle est le système par excellence des symboles de portée universelle, procède de ce qui fait l'essence même du phénomène humain. Pour l'homme ouvert au monde, la religion s'impose avec la nécessité pour ainsi dire d'un besoin biologique. La science, l'art et la religion, tout comme les autres domaines de la culture, sont dus à l'activité créatrice de l'homme qui, par ce moyen, aspire à se rendre maître du monde. A l'origine de son activité créatrice se trouve la plus merveilleuse de ses facultés: l'imagination laquelle, avec tout ce qu'elle a d'imprévu, d'incalculable et d'inépuisable, a sa source d'alimentation en Dieu. — Abbé László Kiss: ... *des fleuves d'eau vive couleront de son sein*". Exégèse d'un verset de l'Evangile selon saint Jean (chap. 7:38). — Béla Czére: *Károly Kós, auteur dramatique* — Extraits des écrits de Simone Weil.

Le lecteur pourra lire une complainte du XIIIe siècle, traduite du latin en hongrois par Géza Képes, les poèmes de János Parancs et Tamás Tűz ainsi qu'un récit de Béla Hegyi.

I N H A L T

ABSCHIED VON GYÖRGY RÓNAY. Einer traurigen Pflicht kam die Redaktion der Vigilia nach, als wir am 20. April den verewigten Chefredakteur unseres Blattes György Rónay auf seinem letzten Weg begleiteten. Das feierliche Begräbnis hat im Friedhof von Farkasrét auf der Hügeln von Buda stattgefunden. Die kirchliche Trauerfeier wurde von dem Pfaristen Pater, *István Jelenits*, ehemaliger Schüler des Verstorbenen, zelebriert, wonach von dem unter freiem Himmel aufgestellten Katafalk, umgeben von einer grossen Anzahl von Freunden und Verehrern im Namen des die Bestattung organisierenden Verbandes der Ungarischen Schriftsteller *István Sötér*, Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und Direktor des Literaturwissenschaftlichen Institutes der Akademie, Abschied von György Rónay nahm. Danach sprach im Namen der Freunde und Schriftstellerkollegen der Dichter *György Rába*, und zuletzt im Namen der Redaktionen und Administration der Vigilia und Új Ember dr. *Imre Várkonyi*, Kanonikus, Direktor der ungarischen Actio Catholica und verantwortlicher Herausgeber der Vigilia. Die drei Trauerreden veröffentlichen wir an erster Stelle unseres Blattes.

László Lipp: Legende — Wirklichkeit — Ideal. Die ungarische katholische Kirche erinnert sich jedes Jahr im Monat Juni an der Heiligen Ladislaus, grosser König und bedeutender Herrscher des ungarischen Mittelalters, an dessen Lebensgeschichte sich sehr viele Sagen und Legenden knüpfen. Der Autor des Artikels analysiert diese legendären Geschichten, vergleichend ihren Text mit der alten heidnisch-ungarischen Mythologie und mit den damals in der ganzen zeitgenössischen christlichen Welt auftauchenden ähnlichen Legenden über die Heiligen. Aus dem Vergleich stellt sich heraus, dass so sehr der Heilige Ladislaus eine spezifisch ungarische Erscheinung war, war er auch gleichzeitig ein charakteristischer Repräsentant des damals sich ausbildenden heldenhaften Ritterideals. — *Tamás Nyíri*: Die menschliche Seinsaufgabe und die Sprache. Der Autor befasst sich in diesem Schreiben — das ein Teil einer Essayserie über die Weltoffenheit des Menschen ist — mit dem Problem der menschlichen Sprache, mit ihrer Ausbildung und mit der Rolle der menschlichen Phantasie. Er stellt fest, dass wir in der Ausbildung der Sprache das Grundmotiv und Modell der menschlichen Kultur auffinden. Die Sprache ist das wichtigste Mittel der menschlichen Macht, mit der der Mensch der ihn umgebenden Verwirrung und Unordnung Herr wird. Die die Wirklichkeit symbolisierende Sprache ermöglicht die Kommunikation und die Orientierung. Die Sprache bleibt aber nicht hier stehen, sondern webt auch eine symbolische Sinnwelt mit dem Ziel

sich in der Welt besser auszukennen. Die drei wichtigsten symbolische Sinnwelten sind die Wissenschaft, die Kunst und die Religion von denen die erste die technische Herrschaft des Menschen in der Welt sichert. Da aber die Wissenschaft ihrem Wesen entsprechend von den Einzeldingen absieht, kann die wissenschaftliche Sinnwelt bzw. das wissenschaftliche Weltbild keine Antwort auf die Fragen des Individuums geben, kann keine Orientierungshilfe in moralischen Problemen geben, und kann auch nicht die Gefahren die auf das individuelle Leben lauern, bewältigen. Dazu ist nur die Religion geeignet, als die umfassendste symbolische Sinnwelt, die als heilige Schild das Weltall bedeckt und es auch für das Individuum in Ordnung bringt und die Welt übersehbar macht. Die Religion ist die Erforschung der Wirklichkeit, die Suche einer Antwort auf die grundsätzlichen Fragen die der Mensch stellen muss. Die Religion, als die allgemein gültigste Sinnwelt entspringt vom Wesen des Menschen; sie ist eine beinahe biologische Notwendigkeit für ein weltoffenes Wesen. Neben der Sprache, eine nicht weniger wichtige Kapazität des menschlichen Geistes ist die Phantasie, die Vorstellungskraft und die aus derselben entspringende Kreativität. Diese Kreativität steht im engen Zusammenhang mit der unendlichen Offenheit des Menschen. Und dies weist darauf hin, dass der weltoffene Mensch durch die Vorstellungskraft sich selbst und seine innere Welt von Gott gewinnt. Und wenn das so ist, dann erscheint Gott nicht nur als Endziel einer unendlichen und weltoffenen Bestrebung, sondern auch als Quelle der menschlichen Macht über die Welt. — *László Kiss*: „Aus dessen Leib werden... Ströme lebendigen Wassers fließen“ (Joh. 7,38). Der Autor analysiert exegetisch das Zitat aus dem Johannes-Evangelium. — *Béla Czére*: Der Dramenautor Károly Kós. — Aus den Schriften von *Simone Weil*.

Im Literaturteil ein Klagesong vom Mittelalter in der Übersetzung von *Géza Képes*, Gedichte von *János Parancs* und *Tamás Túz*, und eine Erzählung von *Béla Hegyi*.

CONTENTS

FAREWELL TO GYÖRGY RÓNAY Members of the editorial board of *Vigilia* performed a distressing duty attending the funeral of György Rónay, our deceased editor-in-chief in the Farkasrét cemetery lying in the Buda hills. The funeral ceremony was performed by István Jelenits, former pupil and friend of the departed. At the catafalque set up in the open field, surrounded by afflicted friends and devotees, István Sötér, member of the Academy, director of the Institute for History of Literature of the Academy of Sciences, delivered a speech of farewell. On behalf of friends, writers, colleagues, György Rába bid farewell to the defunct, while on behalf of *Vigilia* and *Új Ember*, Imre Várkonyi, national director of the *Actio Catholica*, gave a funeral sermon. The three funeral orations are published at the head of our review.

László Lipp: Legends — realities — ideals. The author of this article analyzes the legends of King St. Ladislas, great prince of the Middle Ages. He concludes that St. Ladislas was a characteristic Hungarian figure, at the same time, typical representative of the ideal knight. — *Tamás Nyíri*: Task of human existence and development of human language. In this writing, Nyíri deals with the problematic of human language, its development, as well as with the role of imagination in the development of language. The development of language gives the fundamental element and model of human culture. Language is the most important tool of man to master the surrounding chaotic disorder with, it makes his orientation and communication possible. The three important symbolical intellectual worlds are science, art and religion. The first one gives man the technical domination of the world. Since, however, it disregards the individual element, it cannot answer the rising questions of the individual, cannot give him a guidance in his moral problems, and cannot cope with risks menacing individual life. Religion is the pursuit of reality, of answers to basic questions.

László Kiss: „Out of him will spring sources of living water“ (St. John. 7.38.) *L. Kiss* analyzes this quotation from exegetical point of view. — *Béla Czére*: Károly Kós, the dramatist. — Writings of *Simone Weil*. — The fiction part includes a medieval dirge translated by *Géza Képes*, poems by *János Parancs* and *Tamás Túz*, and a short story by *Béla Hegyi*.

HUNGAROTON MŰVÉSZLEMEZ AJÁNLAT

Mátyás király udvarának zenéje
J. Barbireau, P. Bono, J. Stockem,
J. Tintoris művei
Camerata Hungarica

Művészeti vezető: Czidra László
SLPX 11844 ára: 70,— Ft

Liszt Ferenc: Dante szonáta — Tánc a
falusi kocsmában (I. Mefisztó keringő)
— h-moll szonáta

Ránki Dezső (zongora)
SLPX 11944 ára: 70,— Ft

Ravel: Bevezetés és Allegro
Debussy: Két tánc hárfára és vonószenekarra,
Szonáta fuvolára mélyhegedűre és hárfára

Lubik Hédy, Eder Pál, Hegyi Ildikó,
Lukács Péter, Mező László, Lajos Attila,
Kovács Béla

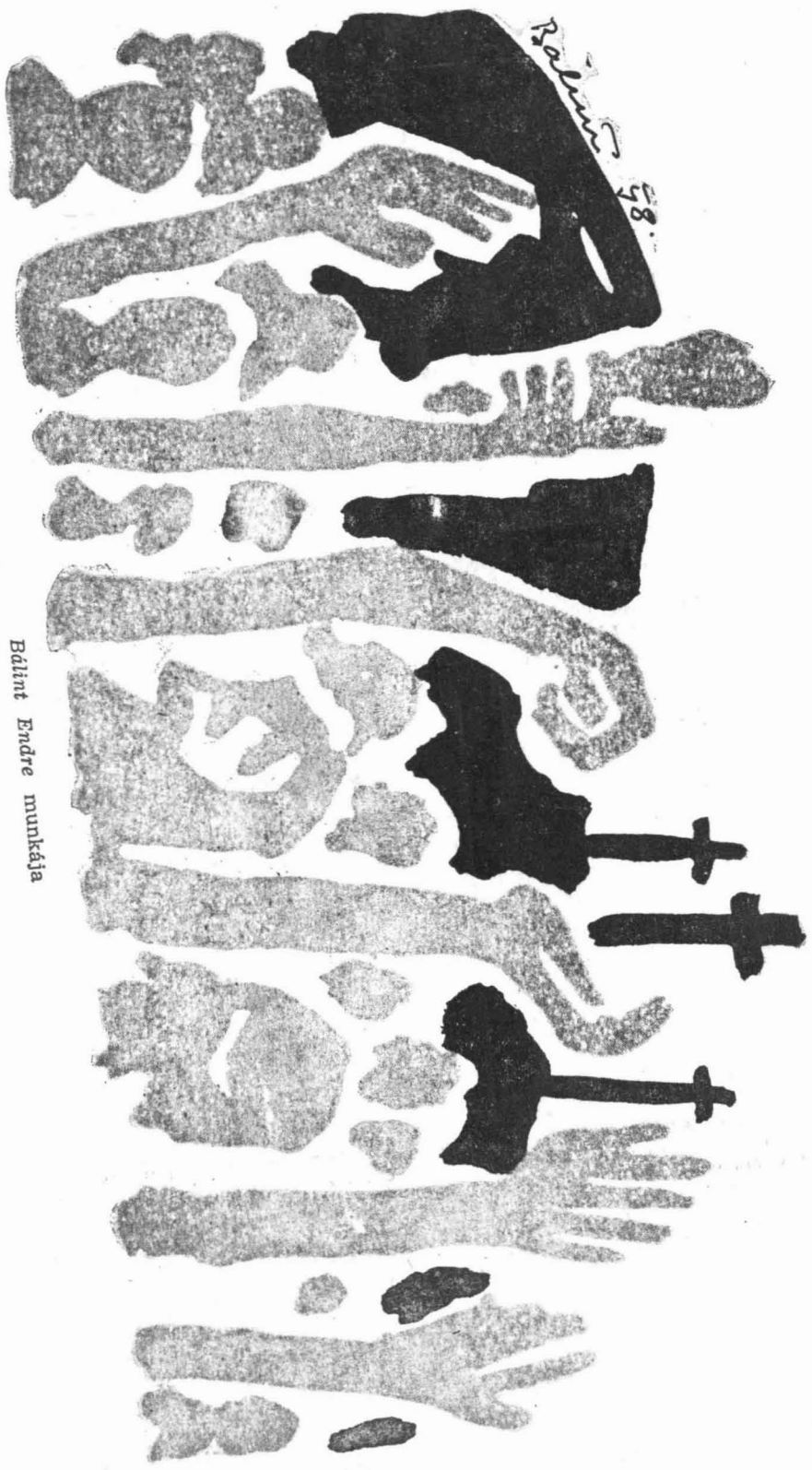
Budapesti Filharmóniai Társaság
Zenekara
Vezényel: Kórodi András, Mihály András
SLPX 11873 ára: 70,— Ft

Dohnányi Ernő: Esz-moll kvintett Op. 26
C-dúr szekszett Op. 37

Szegedi Ernő, Kovács Béla,
Tarjáni Ferenc
Tátrai Vonósnégyes

SLPX 11624 ára: 70,— Ft

Bálint Endre munkája